

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

BOSNA GAZETESİ'NE GÖRE 1875 HERSEK İSYANI

Sezer ÇOBAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

BOSNA GAZETESİ'NE GÖRE 1875 HERSEK İSYANI

Sezer ÇOBAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Sezer oban tarafından hazırlanan "Bosna Gazetesi'ne Göre 1875 Hersek İsyanı" başlıklı bu çalışma, 26/08/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR

Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEZER (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi İrşat SARIALIOĞLU

Yukarıdaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŐEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Sezer ÇOBAN

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Dr. Öğr. Üyesi, Ömer GEZER** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Sezer ÇOBAN

ÖZET

ÇOBAN, Sezer. *Bosna Gazetesi'ne Göre 1875 Hersek İsyanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

XIX. yüzyılda kullanılan kitle iletişim araçlarının temelini gazeteler oluşturur. Osmanlı Devleti de halkı ile arasındaki bağı kurmak ve merkez ile taşra arasındaki iletişimi güçlü tutmak adına gazeteleri kullanmıştır. Bu çalışmada, XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Osmanlı Devleti'ni her açıdan yıpratın 1875 Hersek İsyanı, Bosna Gazetesi üzerinden incelenmiştir. Saraybosna'da bulunan Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi üzerinden online bir erişim sağlanarak Bosna Gazetesi sayıları incelenmiştir. Tarihi olayların tespit edilmesinde birincil kaynaklar arasında basın-yayın organları da bulunmaktadır. Bu sebeple Bosna Gazetesi birincil kaynak olarak ele alınmıştır. Bu tez, Doğu Meselesi'nin temel unsurunu oluşturan 1875 Hersek İsyanı alanında yapılan çalışmalara basın tarihi kapsamında bir katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler

Bosna Gazetesi, Hersek İsyanı, Basın Tarihi.

ABSTRACT

ÇOBAN, Sezer. The Herzegovina Revolt of 1875 According to the Bosnian Newspaper, M.A., Ankara, 2022.

Newspapers form the basis of the mass media used in the XIX. century. The Ottoman Empire also used newspapers in order to establish a bond with its people and to keep the communication between the center and the countryside strong. In this study, the 1875 Herzegovina Revolt, which took place in the second half of the XIX. century and eroded the Ottoman Empire in every aspect, was examined through the Bosnian Newspaper. Online access was provided through the Gazi Hüsrev Bey Library in Sarajevo and the numbers of the Bosnian Newspaper were examined. There are also media organs among the primary sources for the determination of historical events. For this reason, the Bosnian Newspaper has been considered as the primary source. This thesis aims to contribute to the studies carried out in the field of 1875 Herzegovina Revolt, which constitutes the main element of the Eastern Question, within the scope of the history of press.

Keywords

The Bosnian Newspaper, Herzegovina Revolt, History of Press

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
GİRİŞ.....	1
KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLARI	1
KAYNAKLAR	5
LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ	6
1. BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞU VE BOSNA-HERSEK’TE BASIN HAREKETLERİ.....	9
2. BÖLÜM: XIX. YÜZYILDA OSMANLI BALKANLARI VE AVRUPALI GÜÇLER.....	19
3. BÖLÜM : HERSEK İSYANI’NA GİDEN SÜREÇ	38
3.1. Hersek İsyanı Öncesi Durum.....	38
3.2. Osmanlı İmparatorluğu’nun Bosna Hersek’teki Reform Teşebbüsleri	43
3.2.1. Tanzimat’ın Bosna’da İşleyişi ve 1849 İsyanı.....	43
3.2.2. 1858 isyanı.....	49
3.2.3. Hersek İsyanı’nın Provası (1861) İsyanı.....	53
4. BÖLÜM: 1875 HERSEK İSYANI.....	56

4.1. İsyanın Ateşli Safhası.....	56
4.2. Diplomasi Safhası.....	73
4.3. Selanik Hadisesi ve Berlin Memorandumu.....	91
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	102
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	114
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	116

GİRİŞ

Osmanlı toplumunun kamuoyu oluşumunu geçmişten günümüze siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan yaşadığı evrimi gazeteler üzerinden incelemek mümkündür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bosna-Hersek'te vuku bulan gelişmeler iç ve dış basında kendisine yer bulmuştur. Bosna Gazetesi de bu süreci detaylıca yansıtması bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Yayın hayatı boyunca, 1875 Hersek İsyanı sırasında bölgede meydana gelen olayları düzenli ve istikrarlı bir şekilde haberleştiren Bosna Gazetesi, okurlarını bu olaylardan haberdar etmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede Bosna-Hersek'te meydana gelen siyasi, iktisadi, dinî ve kültürel gelişmeler, hemen hemen her alanda halkın bilinçlendirilmesine ve kamuoyu oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Çalışmanın dayanak noktası olan Hersek İsyanı sırasında vuku bulan olayları tetkik etmek için Bosna Gazetesi elzemdir. Çünkü birincil haber kaynağı olarak takip edilen gazetenin tarihsel perspektifle irdelenmesi ile halk ile devletin tepkisini ölçmek ve günlük yaşamı etkileyen koşulları takip etmek mümkündür. Gazetenin düzenli olarak her hafta çıkarılması ve bölgeden gelen haberleri her hafta sığağı sığağına işlemesi önemini arttırmaktadır.

Dönemin basınına bakıldığı zaman 1875 Hersek İsyanı hakkında haberlere sıkça yer verildiği görülmektedir. Bosna Gazetesi dışında Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis, Basiret gibi İstanbul gazeteleri de bu konuyu önemsemiş ve isyan hakkında haberler yapmıştır.

KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLARI

XIX. yüzyıl, Osmanlı'da birçok yeniliğin ortaya çıktığı zaman dilimidir. Bu yenilikler, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı öncülüğünde hazırlanmaya çalışılmıştır. Fakat yapılacak yeniliklere Osmanlı toplumunun ne derece hazır olduğu hususunda varılmış bir fikir birliği yoktur. Düşünülen reformlar hangi konuda olursa olsun, karşıt bir grup tarafından set çekilmeye çalışılmıştır. Aradaki bu çekişme kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak bölge halkına intikal etmiştir. Bu dönemde yaşanan politik gelişmeler, gazeteler vasıtasıyla halka da ulaşmıştır. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra hızlı bir

yenileşme sürecine girilmiştir. İçinde bulunulan bu süreçte, reformlara en çok muhalefet gösterilen yerlerden birisi de Bosna – Hersek olmuştur.¹

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte herkesten geliri oranında vergi alınması maddesi yürürlüğe konulmuştur. Müslim, gayrimüslim ayırt edilmeksizin vergiler her bölgenin sorumlusu tarafından toplanacak ve yasa dışı herhangi bir vergi alınmayacaktır. Kanun uygulanmaya konulduğu anda daha önce vergiden muaf olan Niş bölgesi vergi ödemek istemediği için bir tepki göstermiştir.² Bir başka tepki de Hersek bölgesine yaşayanlardan gelmiştir. Bosna-Hersek'te vergi toplamak ile görevli olan devlet memurları görevlerini suiistimal edip kanun dışı hareketler sergilemişlerdir. Bu memurların bölgede bulunan halk üzerinden şahsi ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaları Hersek isyanının başlangıç aşamasını oluşturmuştur.

1875 Hersek İsyanı, vergi meselesi yüzünden bir halk ayaklanması olarak ortaya çıkmıştır. Fakat isyan bir müddet sonra Sırbistan ve Karadağ mahiyetinde gelişme gösterince siyasi bir karaktere dönüşmüştür. Bosna-Hersek'in coğrafi konumundan ötürü Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın da işin içine girmesi ile uluslararası bir mesele haline gelmiştir.³ Daha sonra Osmanlı-Rus savaşının başlangıç sebebi olan Hersek İsyanı, Avusturya-Macaristan'ın burayı ilhak etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu sebeple "Doğu Meselesi"nin temel taşını oluşturan Hersek İsyanı, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Slav halklarının bağımsızlık mücadeleleri sürecinde Avrupalı devletlerin bu halkların dini ve etnik kimliklerine sahip çıkmaları konusunda yönlendirici ve belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti içerisinde küçük bir sorun iken tüm Batılı devletleri ilgilendiren bir problem haline gelmiştir.⁴ Bu bağlamda isyan öncesi durum, uygulanan ferman ve nizamnameler, Batılı devletlerin tutumu ile konuyla bağlantıları ele alınacaktır. İsyanın irdelenebilmesi için ilgili gazetelerin

¹ Tanzimat'ın ilan edilmesi ile birlikte Bosna-Hersek'te meydana gelen problemler için bkz. Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 65-88.

² Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *BELLETEREN*, C. 28, S. 112. 1964, s. 641.

³ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Belleter*, cilt, 51, sayı, 199, 1987, s. 205.

⁴ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 174-175.

tutumu, isyanın bölge halkına yansması, dışarıdan gelen yardımlar ve yönetimdeki sıkıntılar detaylandırılarak Bosna Gazetesi üzerinden anlatılacaktır.

Bir başka üzerinde durulacak mesele ise Batı diplomasisi karşısında Bâb-ı Âli'nin tutumudur. Bâb-ı Âli'nin, isyan esnasında ve Batılı devletler karşısında hangi tür politik yollar izlediği, gazetede ki haberler kapsamında incelenecektir.

Hersek İsyanı hakkında günümüze kadar yazılmış tezlerde yahut makalelerde Bosna Gazetesi kaynak olarak kullanılmamıştır. Birkaç örnek verecek olursak; Zafer Çakmak'ın 1875 Hersek İsyanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali, adlı yüksek lisans tezi, Mithat Aydın'ın Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri (Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar 1875-1876) isimli doktora tezi, Musa Gümüş ve Rabi Yüksel'in Osmanlı Devleti'nin Parçalanma Süreci ve Basının Yaklaşımı: 1875 Hersek İsyanı Örneği, makalesi gösterilebilir. İsyanın vuku bulduğu Bosna- Hersek'te, olayı bizzat yerinde gözlemleyen gazetenin bu zamana kadar kullanılmamış olması büyük bir eksikliklerdir. Bu çalışmanın amacı Bosna Gazetesi'nin incelenmesi ile akademi dünyasına bir katkı sağlamaktır. Bosna Gazetesi'ne ek olarak, konu kapsamı içinde Takvim-i Vekayi, Basiret ve Ceride-i Havadis gazeteleri de çalışmaya dahil edilecektir.

İsyan uluslararası bir mesele halini aldığında Osmanlı devletinin takip ettiği siyaset, Batılı devletlerin isyan sürecine dâhil olması ve izlediği politikalar, çıkar çatışmaları ile denge düzlemi bu gazetelerden hareket ile yorumlanacaktır. Bu tez dört bölüm olarak kurgulanacaktır. Birinci bölümde Osmanlı basın hayatı üzerinde kısaca durulduktan sonra, Bosna Vilayeti'nde çıkan gazetelere ve sair süreli matbuata göz atılacaktır. Sırasıyla bölge üzerinde çıkarılan gazeteler; Bosanski Viestnik, Bosna Gazetesi, Gülşen-i Saray, Neretva Gazetesi, Vatan Gazetesi, Rehber Gazetesi ve Müsavat'tır. Ancak tezimizin başlığından da anlaşılacağı üzere Hersek İsyanı, Bosna Gazetesi üzerinden değerlendirilecektir. Gazetenin 1875-1876 senesinde çıkan tüm sayıları tarafımızca incelenmiş isyan ile ilgili yapılan tüm haberler bir araya getirilmiştir. 1876 senesinde yayınlanan dört sayı mevcuttur ve bu sayılarda isyan ile ilgili herhangi bir haber olmadığı tarafımızca tespit edilmiştir. Konu bütünlüğünü

sağlamak adına 1876 senesinde vukuu bulan olaylar diğer kaynaklarla desteklenecektir. Bu aşamada Bosna-Hersek'te kamuoyunun oluşum aşamaları anlatılacaktır. Bunun yanında yukarıda bahsi geçen gazetelerin yayına girme süreci, yapısı, teknik özellikleri ve içerik bilgileri işlenecektir.

İkinci bölümde Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne etkileri üzerinde durulacaktır. Avrupalı devletlerin çıkar çatışmalarının Balkanlardaki milletlere yansımaları aktarılmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde Hersek İsyanı'na mercek tutulacak, isyana yol açan etkenler ve bu isyanlar sırasında Osmanlı Devleti'nin izlediği politikalar anlatılmaya çalışılacaktır. İsyân sürecine giden yolda Rusya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ devletlerinin sergilediği siyasi tutum üzerinden genel bir tablo ortaya koyulacaktır. Temel konu olan Hersek İsyanı'nın çıkmasına zemin hazırlayan gelişmelerin altyapısı hakkında bilgi verilecektir.

Dördüncü ve son bölümde bu tezin omurgasını oluşturan Bosna Gazetesi haberleri kronolojik olarak bir analize tabi tutulacaktır. Gazetede isyanla ilgili makale, haber ve yazılar değerlendirildikten sonra konu bütünlüğünden sapmadan olayların ve durumların örtüşüp örtüşmediği tetkik edilecektir.⁵ Konu çerçevesinde diğer yazılı kaynaklardan da destek sağlanacaktır. Yüksek lisans ve doktora tezleri, Osmanlı arşiv belgeleri göz önünde bulundurulacaktır.

Gazeteler, tarihin diğer kaynakları gibi geçmişi anlamak adına mühim bir malzemedir. Ancak gazeteler tarih araştırmalarında kullanışlı olduğu kadar bazı problemleri de beraberinde getirirler. Temel problem, gazetelerin dönem hükümetinin ve gazetede ki haberi kaleme alan kişilerin siyasi görüşlerinden fazlaca etkilenmeleri, hatta kimi zaman haberleri olduğu gibi aktaran metinlerden çıkıp başlı başına propaganda araçlarına dönüşmeleridir. Bu hallerde tarihinin geçmişi gerçekte nasıl olduysa öyle görmesine imkân kalmamaktadır. Bu sebeple, bu tezde konu kapsamında tarihi hakikati

---

⁵ Farklı kaynaklar incelenirken, tarih nedir sorusuna Ranke'nin cevabı, "tarihçinin ödevi belgeler ne söylüyorsa aynen öyle gösterin der." şeklindedir. Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, (Çev. Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, (16. Baskı), İstanbul, 2012, s. 59.

gölgeleyecek yanlısamaların önüne geçmek için diğer gazetelere de bakılacak ve gazeteler arasındaki bağlantı ve farklılıklar bulunmaya çalışılacaktır.

Bosna Gazetesi'nin, Bosna-Hersek coğrafyasında yayın yapması, bölgede yaşayan etnik ve dinî unsurların gazete haberlerinde kendine yer bulması, isyan sürecinin detaylandırılmasında kolaylaştırıcı bir etki yapacaktır. Bu tez konu olarak, Hersek İsyanı esnasında sahada yaşanan sıcak çatışmaları ve bu süreçte meydana gelen siyasi çıkarları devam ettirebilmek adına devletlerin güç paylaşımlarını ele alan bir noktadadır. Çalışma bu açıdan bir Osmanlı Basın Tarihi araştırması üzerinden, ilgili sürecin nasıl işlediğini ortaya koymaktır.

KAYNAKLAR

Arşivlerdeki sınıflandırma faaliyetlerinin artması, sanal erişimi de kolay hale getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin basın tarihi kapsamında yapılan bu araştırmada bahsedilen kolaylıktan faydalanarak dijital basın kaynaklarından yararlanılmıştır. Olayları kronolojik bir sırayla incelemek adına basın kaynakları önemli yer tutmaktadır. İsyan sürecinin ortaya çıkışını, geçirdiği aşamaları, aldığı mahiyeti çözümleyebilmek adına Bosna Gazetesi'nin bugüne değin kullanılmaması bizi bu kaynağa yöneltmiştir.

Çalışmanın başlangıcı ana kaynak olan Bosna gazetesinin temin edilmesi olmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda Bosna gazetesinin Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi dijital koleksiyonunda bulunduğu tespit edilmiştir. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi ile iletişime geçilerek kütüphane veri tabanı üzerinden gerekli belgelere erişim sağlanmıştır.⁶

Ana kaynak olan Bosna gazetesine destek olması bakımından Takvim-i Vekayi ve Basiret gazeteleri de teze dahil edilmiştir. Bu gazetelere, Milli Kütüphane Dijital Koleksiyonu üzerinden ve Hakkı Tarık Us koleksiyonu kullanılarak erişim sağlanmıştır.

---

⁶ <http://digital.ghb.ba/ghb/fulltextSearchPage.xhtml>

Dönemin birinci el kaynakları arasındaki Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mirat-ı Hâkikat'i önemlidir. Mevcut isyanların meydana geldiği sırada bizzat bölgede görev yapan Ahmed Cevdet Paşa'nın mühim olan eserleri de Tezâkir ve Maruzat bu tez için elzem kaynaklardır. Yine dönemin birinci el kaynakları arasında bulunan Ali Fitri'nin eseri *91-91 Hersek Seferi 92-93 Osmanlı-Karadağ Seferi ve Hali Hazır Darül Harekât'* isyan sürecinin kronolojik safhasını takip edebilmek açısından değerlidir.

Hersek isyanı ve isyana sebep olan sürecin takibi açısından birçok belgenin neşredildiği *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1519)* yol gösterici olmuştur.

Araştırma sürecini kapsayan dönem için kullanılan bir başka kaynak grubunu da Osmanlı Arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Ancak basın tarihi üzerinden bir çalışma yapılacağından ötürü arşiv belgeleri kullanımı asgari düzeyde kalmıştır.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı basın tarihi alanında pek çok akademik çalışma yapılmasına rağmen Bosna-Hersek basın tarihi özelinde çalışmaların daha sınırlı olduğu görülmüştür. Yukarıda bahsedilen bu kaynakların dışında ikinci elden kaynak mahiyeti taşıyan kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tezleri bu tezin yazımına ciddi bir katkı sağlamıştır.

Basın tarihi kapsamında özellikle Bosna'da basının gelişimi aşamasında Salih Seyhan, Hakan Temiztürk, Sena Dizdar'ın ortak eseri olan *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi* eseri sürecin takibi açısından önemlidir. Yine bu konuda Bosna-Hersek'teki gazeteleri kronolojik olarak takip edebilmek için Neira Zacinovic'in *Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili* adlı yüksek lisans tezi muadillerinden farklıdır.

Bosna-Hersek'te, 1875 Hersek İsyanı ve öncesinde çıkan isyanların sebebini anlayabilmek adına Zafer Gölen'in Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek çalışması ve Emine Ak'ın Tanzimat'ın Bosna-Hersek'te Uygulanması ve

Neticeleri (1839-1875) adlı doktora tezi önemlidir. Bu dönemde Balkanlarda meydana gelen diğer ayaklanmaları anlamak adına Mithad Aydın'ın *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri (Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar, 1875-1876)* adlı doktora tezi ufuk açıcı niteliktedir.

İsyan sürecinde İngilizlerin konuya bakış açısı ve değişen politik tavırları için Amina Lila, *Osmanlı Bosna'sında İngiltere'nin Konsolosluk Faaliyetleri (1857-1878)* isimli yüksek lisans tezi önemli bilgiler içermektedir.

Yine konu kapsamında yazılan tezlerin vazgeçilmezlerinden birisi olan Zafer Çakmak'ın *1875 Hersek İsyanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali* adlı yüksek lisans tezi önemlidir.

Zerrin Olaş'ın *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek* yüksek lisans tezi ve Burcu Otukfalay'ın *Bosna-Hersek'in (1908) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İlhakının Osmanlı Basınındaki Yansıması* isimli yüksek lisans tezleri, 1875 Hersek İsyanı sürecinin devamı ile gelişen hadiseleri takip edebilmek açısından elzemdir.

Hersek İsyanı'nın detaylarını farklı metinler yolu ile ortaya koyan Kemal Baltalı'nın makaleleri ciddi bir yer tutmaktadır. Bu makaleler; *1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması, 1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler, 1875-1878 Balkan Buhranı*'dir.

İsyan sürecinde Rusya'nın Panславizm politikasını anlamak adına A. Nimet Kurat, *Panславizm ve Erdoğan Keleş'in Panславizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair bir Layiha* isimli eserler göz ardı edilmemelidir.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861) Cilt. VI. ve Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876) Cilt. VII.* çalışmaları ve Halil Sedes'in *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, olayları etraflıca anlatması bakımından önemlidir.

Avrupalı devletlerin Doğu Meselesi'nde Osmanlı devleti ile diplomatik ilişkilerini nasıl bir zemine oturtmaya çalıştıklarını Matthew Smith Anderson'un *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinden takip etmek mümkündür.

1. BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞU VE BOSNA-HERSEK'TE BASIN HAREKETLERİ

Çok yakın geçmişe kadar Türk basın tarihi Takvim-i Vekayi ile başlatılır. Ancak Bağdat Valisi Davud Paşa, 1816'da Curnalü'l-İrak'ı çıkarmıştır.⁷ Takvim-i Vekayi'den üç sene evvel de Vekayi-i Mısriyye'nin Mehmet Ali Paşa tarafından 1828'de çıkarıldığı görülmektedir.⁸ Mehmed Ali Paşa'nın, Mısır'da Bulak Matbaası'nı inşa edişinin tarihi daha eski olmakla birlikte matbaada önceleri yalnızca kitap basılıyordu.

Vekayi-i Mısriyye, diğer toplumlardaki gelişmelerin halka aktarılması ve aynı zamanda kurulacak yeni düzenin altyapısının kamusal alanda oluşturulması bakımından önemli bir yer teşkil ettiği için Arapça ve Türkçe olarak iki dilde halka sunulmuştur. Vekay-i Mısriyye, haberlerini Fransız, İtalyan, Girit ve bir kısmını da İstanbul'da çıkan haberlerden sağlamaktadır.⁹

XIX. yüzyılda çağa ayak uydurmak isteyen Osmanlı yönetimi Avrupa ve çevre bölgeler de çıkan gazete faaliyetlerini Bâb-ı Âli de kurmuş olduğu Tercüme Bürosu aracılığıyla siyasal düzeyde takip etmiştir.¹⁰ II. Mahmud, devlet bürokrasisi ile halkı arasındaki problemlerin iletişim eksiliğinden kaynaklandığını ve bunun yanında Osmanlı sınırları içinde meydana gelen kargaşa ortamında halkın desteğini beklemektedir. Şöyle ki 1829'da Edirne Ruslar tarafından tehdit altına girdiği zaman uygulanacak tedbirler II. Mahmud'a süslü ve ağır bir dil ile anlatılmıştır. Bu durum karşısında II. Mahmud "Bu surette kâtibane elfaz ile şöyle tedbir olundu, böyle olunacak denilüp te vakit geçecek olursa maazallah işlerin pek çirkin suretlere varacağı âşikardır" demiş kastedilen iletişim kopukluğu vurgulanmak istenmiştir.¹¹

⁷ Nesimi Yazıcı, "Takvim-i Vekayi", *TDVİA*, c. 39, İstanbul, 2010, s. 490-492.

⁸ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012, s. 13.

⁹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'da Kamuoyu*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 54.

¹⁰ Hamza Çakır, *Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2002, s. 10.

¹¹ Çakır, *a.g.e.*, s. 12.

Avrupa'da kamuoyunun oluşmasında bölgedeki gazetelerin etkisi ortadadır. Bu duruma bir örnek gösterirsek 1798'de Fransa'nın Mısır'ı kuşatma altına alması esnasında, Napolyon'un bildirimlerinin "Besmele" ile asılması, kendisini halka karşı dost gibi göstermesi, kamuoyuna sunulan haberlerin Türkçe ve Arapça dağıtılması, yabancı basının ne kadar rahat bir şekilde istenilen bölgeye ulaştığını gözler önüne sermiştir. Çünkü Avrupa, kamuoyunun gücü ile erken tanışmıştır.¹²

Osmanlı yönetiminin bu tip konularla başa çıkabilmesi adına hem ülke içinde hem de ülke dışında kamuoyunun arkasında durması gerekiyordu. Bu düşünce ve eylemlerini gerçekleştirebilmek ve halka anlatabilmek adına bir gazeteye ihtiyaç duyulmuştur. Alexandre Blacque'nin, *Spectateur orientel* ve *Corrier de Smyrne* gazetelerini çıkarması bu durumu hızlandırmıştır.¹³ Böylelikle 11 Kasım 1831' *Takvim-i Vekayi* yayın hayatına başlamıştır.¹⁴ Gazetenin çıkarılış amacı önsözünde şu şekilde açıklanmıştır: "Önceden vak'anüvisler yaşadığı dönemin meselelerini her ne kadar yazsalar da halka ulaşamaması, vaktinde ulaşmadığı için gerçeklerin benimsenmesi bir hayli zaman almakta, hatta yanlış yorumlanmaktadır."¹⁵ Bunların önüne geçmek adına böyle bir gazeteye ihtiyaç duyulmuştur. Klasik devlet yapısını yemeden toplumu tümünden değiştiren girişimleri desteklemek adına *Takvim-i Vekayi* bilinçli bir şekilde yönlendirilmiş yasaları, halkın kavrayabileceği tarzda açıklamaya çalışmıştır.¹⁶

Takvim-i Vekayi ile beklenen halk desteğinin oluşturulamaması ve Osmanlı yönetiminin kendisini istediği gibi ifade edememesi Türk basınında bir boşluk yaratmıştır. Bu esnada 1815'te İzmir'e gelen oradan İstanbul'a geçerek ABD

¹² Koloğlu, *a.g.e.*, s. 46.

¹³ Yazıcı, *a.g.m.* s. 490-492.

¹⁴ Gazetenin ismi Esad Efendi tarafından, II. Mahmut'a önerilmiş ve kabul edilmiştir. Bkz. Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi: Belgeler*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi), 1983, s. 42.

¹⁵ Topuz, *a.g.e.*, s. 16.; Nesimi Yazıcı, "Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis'in Mukaddimelerinin Tahlil ve Karşılaştırılması", *Gazi Üniversitesi Basın Yayın –Yüksekokulu Dergisi*, sayı 6, 1984, s.70.

¹⁶ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.16.

Sefaretinde çalışan William Churchill, yayını Türkçe olan Ceride-i Havadis'i¹⁷ çıkarma fırsatı bulmuştur.¹⁸ Gazeteyi çıkarmak için hükümetten para talep etmiştir. Osmanlı yönetimine karşı içeride ve dışarıda çıkan haberler karşısında yönetimin savunulacağını belirterek kendisini kabul ettirmiştir.

Ceride-i Havadis 3 Temmuz 1840'ta yayın hayatına girmiştir. Gazetenin kurucusu yabancı, çalışanları ise Türk'tür.¹⁹ Ceride-i Havadis, ilk sayısının ön sözünde eğitimin insanlık için önemine katkısından bahsetmiştir.²⁰ Enver Behnan Şapolyo, İskenderiye'den bir gazetecinin Ceride-i Havadis'e haber göndermesinden dolayı ilk muhabir sayılabileceğini belirtir.²¹ William Churchill'in ölmesiyle birlikte gazete, oğlu Alfred Churchill'e geçmiş ve kapanmıştır.

Hem kişisel çabalarla hem de kurucularının birer Türk olmasından ötürü ayrı bir önem taşıyan Tercüman-ı Ahval ise 1860'ta yayına girmiştir.²² Gazetenin çıkarılış amacı olarak "Şinasi²³ ve Agah Efendiler; ülkede Millet-i Hakime'den başka herkes gazete çıkarma hüviyetine sahip, lakin bizim ihtiyaçlarımızı karşılayabilecek özgürlüğe sahip benzer bir organ bulunmamaktadır. Mevcut yönetimden herhangi bir ekonomik talepte bulunmadan bu özgürlüğü kullanmak istiyoruz."²⁴ diye beyanda bulunmuşlardır.

Yönetim, diğer gazeteler gibi Tercüman-ı Ahval'in de kendisine bağımlı hareket edeceğini düşünüp herhangi bir sakıncası olmadığını belirterek gazetenin çıkarılmasına izin vermiştir. Ancak çıkışının hemen ardından yönetimi ve eğitim sistemini eleştiren yazılar yayınlanması sebebiyle altı ay gibi bir sürede

¹⁷ Gazete hakkında detaylar için bkz. Hamza Çakır, "Türkiye'de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis" *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı 7, 1998, s. 49-71; Ziyad Ebuzyia, "Ceride-i Havadis", *TDVİA*, cilt.7, 1993, s. 406-407.

¹⁸ Çakır, a.g.e., s. 20.

¹⁹ Mithat Atabay, *1981'den Günümüze Türk Basın Tarihi ve Gazeteciler*, Paradigma Akademi, İstanbul, 2015, s. 9.

²⁰ Koloğlu, a.g.e., s. 19.

²¹ Enver Behnan, Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara, 1971, s. 110.

²² Nermin Abadan, "Gazeteciliğin Gelişim Safhaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 16, sayı 1, 1961, s. 126.

²³ Şinasi, gazetenin girişinde özgür ülkelerdeki basından konu açarak halkı aydınlatmak adına gazeteyi okuyan herkesin anlayabileceği bir dil ve yazı kullanılacağını söylemiştir. Yazısının sonunda "Değil mi Tanrı'nın ihsanı aklü kalbü lisan / Bu lütfu etmelidir fikrü şükrü zikr insan" mısralarıyla insanların fikri ve zikri eylemlerini hangi şekilde kullanacaklarını ifade etmiştir. Hamza Çakır, "Tercüman-ı Ahval" *TDVİA*, cilt. 40, 2011, 496.

²⁴ Koloğlu, a.g.e., s. 31.

gazetenin kapatılmasına karar verilmiştir.²⁵ Yazı içeriği de göz önünde tutulursa diğer gazetelerden farklı bir anlayışa sahip olduğu görülür. Şinasi, Tercüman-ı Ahval'in ardından kamuoyunu savunan, fikir yazılarını ön plana çıkaran ve Yeni Osmanlılar'ın lideri haline geldiği yönetimin, halkın çıkarlarını savunduğu takdirde özel bir konum kazanacağını Haziran 1862, Tasvir-i Efkâr gazetesi ile gün yüzüne çıkarmıştır.²⁶ Şinasi iç ve dış politikadaki eleştiri oklarından ötürü 1863'te memuriyet hayatına son verildikten bir süre sonra Paris'e kaçmıştır.²⁷ Şinasi'den sonra Tasvir-i Efkâr bir müddet Namık Kemal'in etkisi altında varlığını sürdürmüş 1867'deki bir yazısından ötürü Kemal de sıkıntıya girince²⁸ gazetenin yönetimini Recaizade Mahmud Ekrem devralmış, fakat gazete 1868'de yayın hayatına son vermiştir.²⁹

Muhbir gazetesinin sahibi Filip Efendi'dir.³⁰ Filip Efendi, Ali Suavi'nin o dönemde meşhur olmasından dolayı ona muharrirlik teklifi götürmüştür. Teklifi kabul eden Ali Suavi bir süre sonra gazetenin yönetimini devralmıştır. Hükümeti ağır bir şekilde eleştirmiş, dönemin Girit sorununu gazeteye taşımış, çözümü ulusal bir meclisin inşasında görmüştür.³¹ Önerdiği meclis fikri kabul edilmezse halkın bu düşünce doğrultusunda somut adımlar atacağını gazetesinde yazmıştır.³²

Ali Suavi'nin görüşleri farklı düşüncedeki Yeni Osmanlılık görüşüyle çeliştiği için gazetenin, bu grubunun sözcüsü olamayacağına kanaat getirmiştir.³³ Bu sebepten ötürü Hürriyet gazetesi; Reşat Bey, Namık Kemal ve Ziya Paşa

²⁵ Koloğlu, *a.g.e.*, s. 32.

²⁶ Bu gazetenin basın tarihimize katmış olduğu değişikliklerden birincisi, diğer gazeteler sadece padişah ve yönetimine şatafatlı mektuplara yer ayırırken Şinasi samimi bir okuyucusunun düşüncelerine yer ayırmıştır. Bir diğeri ise Arap harfleriyle yazımı kolaylaştırmak için harf sayısını 112'ye düşürmüştür. Sonuç olarak bu girişim Latin harflerine geçişte tartışmaların başlangıcı sayıldı. Detaylar için bkz. Koloğlu, *Türkiye'de Basın*, s. 34.

²⁷ Şinasi'nin Paris'e kaçmadan evvel yakın arkadaşı olan Said Sermedi Bey'in, Ali Paşa'ya düzenlediği komplo gün yüzüne çıktı. Bu sırada Şinasi karşıtı kesim olayda onunda adını geçirdiler. Said Sermedi Bey içeriye girdi. Şinasi'yi yakından tanıyan, Kurye Doryan gazetesi müdürü Jan Pietri, hadiseyi Şinasi'ye bildirerek limanda bulunan Masajeri Emperyal vapurlarından biri vasıtasıyla İstanbul'dan kaçırttı. Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara, 1971. s. 123.

²⁸ Topuz, *a.g.e.*, s. 22.

²⁹ Nesimi Yazıcı, "Tasvir-i Efkâr", *TDVİA*, cilt. 40, 2011, s. 138-140.

³⁰ Hüseyin Çelik, "Muhbir", *TDVİA*, cilt. 31, 2020, Ankara, s. 32-34.

³¹ Topuz, *a.g.e.*, s. 24.

³² Topuz, *a.g.e.*, s. 24.

³³ Hüseyin Çelik, "Muhbir", *TDVİA*, cilt. 31, 2006, s. 32-33.

tarafından Londra ve Cenevre’de çıkarılmaya başlanmıştır.³⁴ Bu gazetede amaç herhangi bir kesimi ön plana çıkarmak değil kamuoyu olarak Osmanlı topraklarının tamamına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Başlığının altında “Millet” yazmasından dolayı ilk olma özelliği taşıyan Basiret gazetesi, 1869’da Ali Bey tarafın çıkarılmıştır.³⁵ Dört sayfadan oluşan gazete hafta içi tüm günler çıkarılmaktadır.³⁶

XIX. yüzyılda İstanbul matbuatı bu şekilde gelişme gösterirken taşra matbuatı da yavaş yavaş kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bu alandaki ilk düzenleme, Fransız idari yapısı örnek alınarak 1864’te getirilen Vilayet Nizamnamesi olmuştur. Eyalet sistemi yerini Vilayet sistemine bırakmıştır. Niş, Vidin ve Silistre’nin birleştirilmesiyle Tuna Vilayeti oluşturulmuştur. Daha sonra bu sıra Bosna, Suriye, Erzurum, Halep, Edirne ve Trablusgarp diye devam etmiştir.³⁷

1867 Nizamnamesi ile Osmanlı devletinin tümü 29 vilayete bölünmüştür. Böylelikle birçok vilayete matbaa taşınmıştır.³⁸ Burada çıkarılan gazeteler ile vilayetlerde de basın hayatı canlanmıştır. Yönetim ve halk arasındaki iletişim bir nebze de olsa kuvvetlenmiştir. Vilayetlerdeki haberlerin halka ulaştırılması, Osmanlı devleti aleyhine yapılan haberlerin önüne geçilmesi, kendilerini Osmanlı devleti bünyesinde görmek istemeyen Gayrimüslimlerin ve Osmanlı devleti üzerinde emelleri olan Batı kesiminin çıkardıkları ayrılıkçı haberlere karşı cevap vermek ve Balkanlarda bulunan halk ile iletişimi sağlamak adına vilayet gazeteleri önemli bir görev üstlenmiştir.³⁹

Orhan Koloğlu, ilk vilayet gazetesinin 1860’ta Beyrut’ta çıkarılan Hadikat al-Ahbar olduğunu ve Türkçe-Arapça çıkarıldığını yazmıştır.⁴⁰ Daha sonra 1865’te Rusçuk’ta çıkarılan Tuna gazetesi bunu takip etmiştir. 1866’da Trablusgarp

³⁴ Mustafa Fazıl Paşanın etkisiyle Avrupa’da çıkan ikinci Türk gazetesidir. Daha detaylı bilgiler için bkz. Hüseyin Çelik, “Hürriyet”, *TDVİA*, c. 18, 1998, s. 505-507

³⁵ Basiretçi Ali Bey için bkz. Ziyad Ebüzziya, “Basiretçi Ali Efendi”, *TDVİA*, cilt 2, 1989, s. 388-89.

³⁶ Yahya Bağçeci, *İsyandan itaate Kavalalı Mehmet Ali Paşa Bâb-ı Âli İlişkileri (1841- 1849)*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt.7, 2014, s. 242.

³⁷ Koloğlu, a.g.e. s. 20.

³⁸ Sefa Dünder, *Vilayet Gazeteleri*, s. 3.

³⁹ Selma Ulus, “Yerel Basınımız”, *Marmara İletişim Dergisi*, s. 3, 1993, s. 78.

⁴⁰ Koloğlu, a.g.e., s. 20.

gazetesi 1867'de Erzurum'da çıkarılan Envar-ı Şarkıyye gazetesi bu süreci takip etmiştir.⁴¹

Vilayet gazeteleri genel olarak iki dilde çıkarılmıştır. Birinci dil Türkçe, ikinci dil ise hangi vilayette bulunuyorsa o vilayette konuşulan dil olmuştur.⁴² Bu gazeteler genel olarak Dahili Haberler, Harici Haberler ve İlanat başlıklarından meydana gelmiştir. Haftada bir olarak en az 2 en fazla 4 sayfa şeklinde yayınlanmıştır. İçerik olarak yasalar, yönetmelikler, tayinler ve ödüller yayınlanmaktadır. Bunun yanında doğal afetler, demir yolu hattı yapılması, telgraf hatları döşenmesi ve yeni buluşlar gibi haberler yayınlamışlardır. Yazıların bir bölümü İstanbul matbuatından birebir alınmış yahut özet olarak verilmiştir.⁴³ Osmanlı devleti içinde yaşayan halkın ülke içinde ve dışında neler olup bittiğinden haberdar edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Bosna-Hersek'teki basının gelişim aşaması aşağıda verilecektir.

Bosna-Hersek'te epeydir bir basım yerinin olmamasının Müslüman ve Müslüman olmayan halk arasında eksikliği hissedilmektedir. Topal Osman Paşa Belgrad Valiliği yaparken Sadrazam Ali Paşa tarafından Bosna-Hersek Valiliği'ne getirilmiştir.⁴⁴ Topal Osman Paşa buraya gelir gelmez bir matbaa kurmak için hemen harekete geçmiştir. Alman asıllı olan İgnat Sopron, Saraybosna'ya çağırılmış ve 1866'da matbaa kurulmuştur.

Osmanlı devletinin Bosna'da basım hareketleri başlatma fikri XIX. yüzyılda Ömer Paşa Latas, Hurşit Paşa, Mehmed Kani Paşa ve Topal Osman Paşa öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Bu fikrin ortaya çıkmasında etkili olan düşünce, komşu ülkelerde basılan gazetelerin Bosna aleyhinde haberler yapması olmuştur. Çıkarılan haberlere cevap verilmesi gerektiğine inanılmıştır.⁴⁵ Bölgede çıkarılan ilk gazeteler burada basılmaya başlanmıştır.

⁴¹ Ulus, a.g.m. s.78.

⁴² Mustafa Şeker, "Yerel Gazeteler ve Resmi İlan", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, s. 4, 2005, s. 102-103.

⁴³ Dünder, a.g.m. s. 4.

⁴⁴ Kemal Beydilli, "Topal Osman Paşa", *TDVİA*, cilt 41, 2012, s. 246-248.

⁴⁵ Salih Seyhan, Hakan Temiztürk, Sena Dizdar, *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2016, s. 119.

Bosanski Vjestnik gazetesi, Sopron tarafından 7 Nisan 1866'da Kiril harfleriyle ve yüzde yüz Boşnakça olarak ilk yayını gerçekleştirilmiştir. Kiril harfleriyle basılmasından ötürü yönetim buna karşı çıkmıştır. Bu gazete 8 sayfa olarak yayın hayatına başlamış, ancak beş ay civarında yayın yapabilmiştir. Bu süre zarfında 25 sayısı basılabilmektedir. Aynı yılın 24 Eylül'ünde son bulmuştur.⁴⁶

Topal Osman Paşa'nın isteği üzerine eski Türk harfleri vilayete getirtilmiş, Kadri Efendi bu işin dizgisini yapmak suretiyle yeni kurulan matbaada Bosna Gazetesi'nin yayımı başlamıştır. Vilayetin ilk resmî gazetesi olan Bosna Gazetesi 28 Mayıs 1866'da çıkarılmaya başlanmıştır. Bosna Gazetesi halka daha rahat ulaşabilmesi için iki dilde yayınlanmıştır. Gazetenin dış kısımları Boşnakça olup iç kısımları Türkçe olmak suretiyle dört sayfadır. Sekiz sayfa olarak da çıktığı zamanlar olmuştur. Gazetenin ilk sayıları 43x25 cm daha sonra çıkanlar ise 48x29 cm ebatlarında basılmıştır.⁴⁷ Bir müddet sonra Sopron matbaayı hükümete devredince basım yayım işi devlet tekeline geçmiştir. Basımevi devlet tekeline geçince ismi "Vilayet Matbaası" olmuştur. Burada Müslüman ve Hıristiyan fark etmeksizin tüm kesimden halkın gazete ve dergileri çıkarılmıştır.

Mustafa Rifet İmamoviç, Mehmet Şakir Kurtçehayiç, Boşnak Salih Biogradliya, Boşnak Nuruddin Kurtçehayiç, İstanbullu Kadri Efendi ve Ebuzziya Tevfik gibi isimler Bosna Gazetesi'nde yazılar yazmışlardır. Bu gazetenin ilk çıktığı günden son bulunduğu zamana kadar aslen bir Sırp olan Miloş Mandiç, Boşnakça tercüme görevini yürütecektir. Gazetenin ortasında başlık şeklinde Bosna yazmaktadır. Bosna, başlığının solundan sağına doğru gazete numarası, hicri ay, sene, gün şeklindedir. Bosna, başlığının diğer tarafında ise miladi sene, ay ve gün gibi teknik bilgiler yer almaktadır. Hemen başlığın altında ise abonelik bilgileri geçmektedir.

⁴⁶ Bosanski Vjestnik gazetesi Avusturya-Macaristan ile Prusya savaşlarının bütün safhalarını takip etmiş ve krizin Bosna-Hersek üzerindeki etkilerini yorumlaması bakımından önem arz etmektedir. Seyhan, Temiztürk ve Dizdar, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁷ Neira Zacinovic, *Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2003, s. 16-17.

“İşbu gazete dâhilî ve hâricî her türlü havâdisi ve menâfi’-i umûma dâ’ir envâ’-ı mebâ-yi şâmil olarak haftada bir def’a çıkarılır seneliği (60) ve altı aylığı (35) ve üç aylığı 20 guruşa ve be-her nüshası (60) parayadır. Taşra için bu fiyata posta ücreti zam olunur. Seneliğine ve yâhud altı aylığına müşteri olmak isteyenler Saraybosna’da kâ’in vilâyet matba’asına mürâca’at eylemeleri lâzım gelir.”

Bosna Gazetesi’ndeki haberler dört büyük başlık altında toplanmıştır: Mevadd-ı Hususiyye, Mevadd-ı Umumiyye, Havadis-i Hariciyye ve İlanat’tır. Havadis-i Hariciyye kısmında dünyada meydana gelen çeşitli yenilik, buluş gibi haberlerden bahsetmektedir. İlanat kısmında ise ölüm, duyuru, reklam ve telgraf haberlerinden bahsedilmektedir. Gazetenin haberlerinin bir kısmı İstanbul matbuatından alınan haberlerle süslenip bu gazetelerin isimleri haberlerin altına yazılmıştır. Bosna Gazetesi’nde ekonomik, siyasi, kültürel, dini, resmi, vilayet içi ve vilayet dışı, diğer yabancı devletlerle ilgili haberler ve birçok ilan bulunmaktadır. Bosna Gazetesi düzenli olarak 631 sayı yayımlanmış olup bir müddet sonra sayı numaraları değiştirilmiş ve baştan başlatılmış, bu yeni seri ancak 16. sayıya kadar yayımlanmıştır. Bosna’nın Osmanlı hakimiyetinden çıkmasını takip eden günlerde kesintiye uğrayan gazetenin yayını 23 Ağustos 1878’de nihayetine ermiştir.

Mehmet Şakir Kurtçehayiç, Vali Topal Osman Paşa’dan izin aldıktan sonra yarı resmi gazete olan Gülşen-i Saray Gazetesi’ni çıkarmaya başlamıştır.⁴⁸ Gülşen-i Saray Gazetesi de dış kısımları Boşnakça iç kısımları Türkçe olarak çıkarılmıştır. Gazetenin yayın süreci 26 Aralık 1868’de Saraybosna Vilayet Matbaası’nda başlamıştır. Gazete boyutu 25x38 cm ile 44x32 cm arasında yıllara göre değişiklik gösterir. İlk yayın sürecinde her hafta perşembe günü çıkarılmaya başlanmış, 10 Ocak 1870’ten itibaren cumartesi gününe alınmıştır.

⁴⁸ 1844 yılında Akova’da (Bijelo Polje) doğan Mehmed Şakir Kurtçehayiç, Bosna-Hersek’te halkın bilinçlenmesine katkı sağlayan ilk isimdir. Salih Seyhan, Hakan Temiztürk, Sena Dizdar, a.g.e., s. 180. Ayrıca Kurtçehayiç, yabancı gazetelerden Bosna ile alakalı olan haberleri tercüme ettirmiştir. Asılsız yapılan haberlere cevaplar yazmıştır. Salih Seyhan, “Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek’te Çıkan İlk Özel Türkçe Gazete Gülşen-i Saray”, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, c. 7, s. 3, 2012, s. 107.

Temmuz 1872 itibariyle gazetenin yayın süreci sona ermiştir. Gülşen-i Saray Gazetesi içeriden ve dışarıdan olmak üzere birçok habere yer vermiştir. Bosna Gazetesi gibi Mevaddı Hususiyye, Mevaddı Umumiye, Havadis-i Hariciye ve İlanat gibi sürekli köşe yazılarına sahiptir.⁴⁹

1875 Hersek İsyanı'ndan bir sene sonra Hersek Vilayet ilan edilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesinden hareketle Hersek Vilayetine özgü bir matbaa kurulmuştur. Neretva gazetesi burada çıkarılmaya başlanmıştır. İstanbul Hükümeti bölgedeki gücünü pekiştirmek için bu gazeteye ihtiyaç duymuştur.⁵⁰ Bosna Gazetesi'nde bu gazetenin çıkacağı daha önceden halka ilan edilmiştir. Gazetenin Türkçe sayfalarının sorumluluğuna Ali Bahriç'in getirilmesiyle gazete 2 Mart 1876'da yayına girmiştir.

Gazetenin çıkarılış amacı devletin resmi duruşunu halka benimsetmektir. Yine bu gazete de iç sayfalar eski Türk harfleriyle, dış kısımları Boşnakça yazılmıştır. Gazetenin boyutu 44x29 cm olarak çıkarılmıştır. Diğer gazetelerde mevcut olan ana başlıklar bu gazete de aynıdır. Devam ettiği süre boyunca 38 sayı 360 nüsha çıkabilmiştir. Son sayısı 16 Aralık 1876'da son bulmuştur.⁵¹

Vatan gazetesi Mehmet Hulusi tarafından 1884'te çıkarılmaya başlanmıştır.1878 Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi gereği Osmanlı devleti Bosna Hersek'ten çekilmiştir. Bu çekilmenin hemen ardından Avusturya-Macaristan burayı kuşatmıştır.⁵² Avusturya-Macaristan İmparatorluğu burayı kuşattıktan sonra bölgede bulunan mevcut matbaanın ismi değiştirilmiş Cesarsko Kraljevska Tiska yapılmıştır. 39x28 cm ebatlarıyla basılan gazetenin boyutu diğer gazetelerden küçüktür. 1884'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Vatan gazetesine imkân tanınması ile birlikte Türkçe olarak sürdürdüğü yayın hayatına devam edebilmiştir.⁵³ Avusturya-Macaristan bünyesinde olduğu için devletçe desteklenmiştir. Gazetenin köşe yazılarında;

⁴⁹ Zacinovich, a.g.t., s. 19.

⁵⁰ Seyhan, Temiztürk, Dizdar, a.g.e. s. 134.

⁵¹ Genç Osman Geçer, "Türkçenin Çekilmeye Direndiği Bir Vatan Bosna -Hersek", *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, İzmir, 2010, s. 386.

⁵² Geçer, a.g.m., s. 386.

⁵³ N. Aslı Şirin Öner, Amra Dedeic, "Bosna-Hersek'te Türkçe", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırma Dergisi*, c.6, s. 1., 2015, s. 60.

İcmal-i Ahval, Telgraf Havadisleri, Havadis-i Dahiliyye, Muharrerat ve Şetta bulunur. Bu gazete 2 Nisan 1897 senesine kadar çıkmış, daha sonra yerini Rehber gazetesine bırakmıştır.

Rehber gazetesi 24 Nisan 1897’de dört sayfa olarak tüm kısımları Türkçe basıma girmiştir.⁵⁴ Şu anda bu gazeteyi Gazi Hüsrev Beg kütüphanesinde bulmak mümkündür.⁵⁵

Müsavat gazetesi, Mostar’da 1907 ve 1909 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. 1911 yılına kadar da Saraybosna’da Boşnakça olarak yayınlanmıştır. Bu gazete Bosna’da kurulan Müslüman Halk Örgütü tarafından yönetilmiştir. Gazete Boşnakça çıkmasına rağmen “Musavat” kelimesi gazete başlığında eski Türkçe harflerle çıkmıştır.⁵⁶

Osmanlı devletinin XIX. yüzyıldaki İstanbul matbuatındaki gelişmeleri, uygulanan Vilayet nizamnameleri ile birlikte Balkanlarda da etkili olmuştur. Bu hareketliliğin Bosna-Hersek üzerindeki etkisi yukarıdaki gibi olmuştur. Bu sayede birçok gazete Bosna’da kendisine yer edinmiştir. İçinde bulunduğu zaman zarfında gerek ulusal gerek bölgesel haberler bu sayede kaynak olarak elimize ulaşmıştır.

---

⁵⁴ Yüksel Topaloğlu, “Bosna’da Yayımlanan Türkçe Bir Gazete: Rehber”, *Geçmişten Günümüze Balkanlarda Türkçenin Süreli Yayınlardaki Yeri ve Önemi Sempozyumu Tebliğ Kitabı*, Sarajevo, 2017, s. 728.

⁵⁵ Geçer, *a.g.m.* s. 198.

⁵⁶ Merisa Tursunovic, Bosna-Hersek’te Türkçe Öğretiminin Tarihi ve Uygulanan Metodların İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 33.

2. BÖLÜM: XIX. YÜZYILDA OSMANLI BALKANLARI ve AVRUPALI GÜÇLER

Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da yayılan milliyetçilik, eşitlik, hürriyet gibi kavramlar Napolyon'un sert tutumundan dolayı geniş çapta yayılma göstermiştir.⁵⁷ Bu hareketler kendilerini tehlikede gören çok uluslu devletleri bir araya getirmiştir. Bu devletler mevcut monarşi sistemini sürdürmek için 1815 Viyana Kongresini düzenlemişlerdir.⁵⁸ Burada şekillenen Avrupa siyasi haritasını garanti altına almak için bir ittifak kurmuşlardır. Bu çerçevede çıkacak isyanları ve karşıt hareketleri durdurma prensibi ile hareket etmişlerdir. Papalık ve Osmanlı Devleti dışında Avrupa devletlerinin çoğu bu ittifak içerisinde kendine yer edinmiştir.⁵⁹ Ancak bu süreçte birçok yerde ayaklanmalar baş göstermiştir. Bunlar; Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve İspanya'da çıkan irili ufaklı isyanlardır. Batılı devletler, Avrupa'da çıkan isyanları bastırırken 1821'de Yunanistan'da çıkan milliyetçi bir ayaklanmayı bastırmak istemediler.⁶⁰ Bu tehlikenin Balkanlara sıçrayacağı düşüncesiyle Avusturya-Macaristan tedbirli davranmıştır. Fakat Balkanlarda böyle bir isyan çıkarsa da Avrupa'yı etkileyebileceği düşünülmediğinden Avrupalı devletler bu isyana destek oldular. Ayrıca 1804'te Kara Yorgi önderliğinde bir ayaklanma çıkartılarak, Sırlar ilerleyen süreçte özerlik ve bağımsızlık kazanmışlardır. Yine Yunanistan, Osmanlı-Rus savaşının ardından 1829 Edirne Antlaşması ile bağımsız olmuştur.⁶¹

Fransız İhtilali'nin en büyük etkilerinden olan 1830 ve 1848 İhtilali, Avrupa'da birçok yeniliğe zemin oluşturmuştur. Bu yenilikler iki temel çatı altında birleştirilebilir. İlki aristokrasi ve feodal bir politik düzen olan sistemden milliyetçi, demokratik ve laik siteme geçiştir. Diğeri ise tarım ve ekonomide feodalizmden

⁵⁷ Hamiyet Sezer, Feyzioğlu, *Yakın Çağ Dünya Tarihi*, Nobel Kitapevi, Ankara, 2019, s. 35.

⁵⁸ Fahir, Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2016, s. 115.

⁵⁹ Osmanlı Devleti'nin Viyana Kongresine katılmama gerekçesi olarak birtakım hususlar vardır: Bunlardan ilki Avrupa devletlerinin Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti altına almasını bağımsızlığına aykırı bir unsur olarak nitelemesidir. Diğeri ise Bükreş Antlaşması ile gayrimüslim unsurlara tanınan ayrıcalıkların neler olduğunun açıkça belirtilmemesidir. Kongreye katıldığı takdirde Rusya'nın Sırp imtiyazları meselesini ortaya atıp Sırların bağımsızlık alacağı endişesidir. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁰ Feyzioğlu, *a.g.e.*, s. 38. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 179.

⁶¹ Coşkun, Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Başnur Matbaası, 6. Baskı, Ankara, 1967, s. 120-121.

sapıp kapitalizme evrilen bir yapıdır. Teknolojik gelişmelerin hızlanması ile üretim sistemindeki değişimdir. Mevcut yapılar yerini yeni yönetim şekillerine bırakmıştır.⁶² Bu dönemde liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm tüm toplumlara egemen olmaya başlamıştır.

1830 İhtilali'nin öncülüğünü liberalizm oluştururken 1848 İhtilali'ni de milliyetçilik oluşturur.⁶³ 1830 İhtilali Avrupa'daki güç dengelerinin dağılmasına ortam hazırlamıştır. Avrupa'yı iki kutuplu, bir yapıya ayırtmıştır.⁶⁴ İngiltere, Fransa bir tarafı Prusya, Avusturya-Macaristan ve Rusya diğer tarafı temsil etmiştir.

1848 İhtilali sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Macaristan'ın bağımsızlık istemesinden ötürü derinden etkilenmiştir. Fransız İhtilali'nin ardından gelen *milliyetçilik* akımının etkisiyle muhtariyet statüsünde bulunan Macarların ayaklanmasına neden olmuştur. Bu ayaklanma arkasından Hırvatlar, Çekler, Slovaklar ve Slovenleri de beraberinde sürüklemiştir.

Avusturya-Macaristan bünyesinde yaşayan Macarların 1849 yılında bağımsızlık teşebbüsünde bulunması ile Avusturya-Macaristan, Rusya'dan yardım talebinde bulunmuştur. Rusya bu talebi kabul etmiş ve 200.000 kişiden oluşan bir Rus ordusu göndermiştir.⁶⁵ Avusturya-Macaristan'da çıkan bu milliyetçi ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti bu esnada herhangi bir isyan hareketi çıkmasını engellemek için Bosna, Bulgaristan ve Yunanistan bölgelerini sürekli kontrol altında tutmuştur.⁶⁶ Bu esnada Eflak ve Boğdan'da sorunlar yaşanırken Avusturya-Macaristan'dan ayrılmak isteyen Macarlar Osmanlı devletine göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında Macar Mültecileri problemleri başlamıştır.⁶⁷ Diğer mülteci gruplar olan, İtalyan ve Leh mültecileri

⁶² M. Zeki Duman, "Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tqcoueville'nin Devrime İlişkin Görüşleri", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 19, 2008, s. 108.

⁶³ Belçika'da vuku bulan 1830 İhtilallerinde sadece liberal değil milliyetçilik ayaklanması da etkilidir. Feyzioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, 144. Feyzioğlu, *a.g.e.*, s. 45.

⁶⁵ Feyzioğlu, *a.g.e.*, s. 54.

⁶⁶ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Adalar'da Aldığı Önlemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 25, sayı 39, Ankara, 2016, s. 63.

⁶⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt 5, s. 214.

ise bir kısmı Avrupa'ya yayılırken bir kısmı da Osmanlı Devleti'nde askeri kadrolara yerleştirilmiştir. Bu durum, ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nin Bosna'dan asker temin etmesinde sorunlara neden olacaktır. Daha sonra Eflak ve Boğdan'da bozulan düzen yüzünden Osmanlı – Rus savaşının çıkmasının zeminini oluşturacaktır. Bu ihtilaller ilerideki milliyetçilik isyanlarını tetikleyecektir.

Ruslar, Akdeniz'e açılmak ve Boğazları elde etmek üzerine kurulu bir politika çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek ve Türk varlığını Avrupa haritasından silmek istemektedir. Ancak XIX. yüzyılda şartların ne getireceği belli olmadığı için bu düşüncelerden bir süre arınıp ittifakların yapıldığı zamanlara bile geçilmiştir.⁶⁸

Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve Arnavutluk sahil kesimlerinin yanında birtakım Yunan adalarının da Fransa'nın eline geçmesi Fransa ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmıştır.⁶⁹ Bu esnada Ruslar boğazlardan geçme imkânı elde etmiştir.

Napolyon'un hızla ilerlemesi karşısında Osmanlı Devleti de Fransa ile ilişkilerini düzeltmek istemiştir. Ancak Fransa, Eflak ve Boğdan'da Rusya yanlısı olarak görev yapan voyvodaların oradan alınması ve Rusya'nın elde etmiş olduğu Boğazlardan geçiş izninin kaldırılmasını talep etmiştir. Bu duruma tepki gösteren Rusya'nın 1806'da Eflak ve Boğdan'a girmesiyle Osmanlı Devleti harp ilan etmiştir.⁷⁰ Bu savaşın başlamasıyla birlikte Rusya, Sırbistan'da vuku bulan

---

⁶⁸ 1829 Edirne Antlaşması'ndan önce Rusya, temel politikalarından arınıp Osmanlı devletine karşı takip edeceği politikayı bir süreliğine değiştirip bu devletin çöküp parçalanmasından ziyade onu koruma altına almak Rusya'nın çıkarına olacağını düşünmüştür. Çünkü böylesi bir durumda Avrupa'da Osmanlı egemenliği sona erdiğinde Boğazların kontrolü Rusya dışında bir devletin eline geçebilir. Buna mahal vermemek adına Mehmet Ali Paşa ayaklanmasından sonra Osmanlı devletine destek konumuna geçmiştir. 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile de Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlamıştır. Ancak bu politika çok uzun sürmemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin politikası bir müddet sonra İngiltere ve Fransa safına yönelmiştir. Armaoğlu, a.g.e., s. 239. 1871 Londra Konferansından sonra İstanbul ve Boğazları ele geçirme politikasına tekrar dönmüştür. Uçarol, a.g.e., s. 309.

⁶⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 40.

⁷⁰ Karal, a.g.e., s. 51-52.

kargaşaya da dahil olmuştur. Böylelikle Sırp lar, arkalarında bir Rusya desteği olduğunun bilincine varınca Sırp isyanları farklı bir aşamaya geçmiştir.⁷¹

Bu sırada Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakıp Rusya ile yakınlaşması üzerine 1812 Bükreş Antlaşması imzalanmıştır.⁷² Rusya Eflak ve Boğdan'da istediğini elde edemese de Sırp lar, Osmanlı Devletinden birtakım ayrıcalıklar elde etmiştir. Milliyetçilik isyanlarının etkilerinin Osmanlı devleti üzerinde görüldüğünün başlangıcıdır.

Daha sonra Sırbistan, elde ettiği hakları genişleterek Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Sırp beyliği haline gelince, devletin sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyanlar için kötü bir örnek oluşturmuştur. Bu durumdan cesaret alan Rumlar, Yunan isyanını başlatmışlardır.⁷³

1821'de çıkan bu isyan bir başka Osmanlı-Rus mücadelesine dönüşmüştür. Osmanlı Devleti bu isyan sırasında Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesi üzerine isyan hızlı bir şekilde bastırılmıştır. Bunun üzerine Girit ve Mora'nın valiliği Paşa'ya verildikten sonra İngiltere, Fransa ve Rusya çıkarlarına ters düştüğü için olaya müdahalede bulunmuşlardır. Mesele, Osmanlı devletinin bir iç sorunu iken uluslararası bir boyut kazanmıştır. Rusya Bükreş Antlaşmasının yerine getirilmediğini bahane ederek Osmanlı devletini bir antlaşmaya davet etmiştir.⁷⁴ İki devlet arasında Akkerman Sözleşmesi imzalanmıştır. (7 Ekim 1826)⁷⁵

Antlaşmaya göre Sırbistan'ın özerkliği kabul edilecek, Eflak ve Boğdan'a yönetici seçilirken Rusya'nın da görüşü alınacak, Osmanlı hakimiyetinde bulunan sularda Rus ticaret gemilerine serbestlik verilecek, Karadeniz tüm ticaret gemilerine açık olacak, Rusların zararlarını Osmanlı devleti karşılayacak ve Bükreş antlaşması maddeleri kabul edilecektir.⁷⁶ Yunanistan'ın özerkliği konusunda imzalanan antlaşmalara 1827 Londra Protokolü ile Fransa'da dahil

⁷¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 280.

⁷² Kurat, *a.g.e.*, s. 51. Feyzioğlu, *a.g.e.*, s. 163-164.

⁷³ Üçok, *a.g.e.*, s. 113-114.

⁷⁴ Bu esnada İngiltere ve Rusya aralarında anlaşarak Yunanistan'ın özerk bir yapıya kavuşması için 4 Nisan 1826'da Petersbug Protokolünü imzalamışlardır. Feyzioğlu, *a.g.e.*, s. 164.

⁷⁵ Şerafettin Turan, "Edirne Antlaşması", *DTCF Dergisi*, cilt 9, sayı 1-2, 1951, s. 112.

⁷⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

olmuştur.⁷⁷ Osmanlı devleti bu istekleri geri çevirince Navarin'de Osmanlı donanması yakılmıştır. Rusya'nın savaş ilan etmesi ve başarılı olması üzerine Yunanistan vergi ödemek şartıyla bağımsızlığını elde etmiştir. 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan kaybedilmiştir.⁷⁸ Bu gelişmeler neticesinde, gerek Sırbistan olsun gerek Eflak-Boğdan olsun elde etmiş oldukları haklar genişletilmiştir.

Eflak ve Boğdan'a gönderilen Voyvodalar ölene kadar yönetimde söz sahibi olacaktır.⁷⁹ Ayrıca Türkler buradan çıkacaklardır. Milliyetçilik isyanları gün geçtikçe Osmanlı devletini güç duruma düşürmektedir. Hal böyle iken Macar ve Leh Mültecileri Sorunu çözüme kavuşmamıştır. Kutsal yerler meselesinin devam etmesi bir de Rusya'nın sıcak denizlere inme ve boğazlardan rahatça geçiş hakkı gibi tarihi isteklerinin olması iki devleti Kırım Harbinde karşı karşıya getirmiştir.⁸⁰

Meselenin özü şu şekildedir. Kudüs'te bulunan ve herkesçe de kutsal kabul edilen birtakım yerlerin bakımı ve korunması konusunda Hıristiyanlar çatışma halindedir.⁸¹ Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinden sonra kutsal yerler sorununu üstlenmiş vaziyettedir. Bu konu da bazı devletlere birtakım ayrıcalıklar vermiştir. Çoğunluğunu da Fransa elde etmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'da Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmiştir.⁸² Bir tarafın diğer tarafa üstünlüğü şeklinde cereyan eden bu süreçte Ortodoksların üstünlüğü artınca Fransa rahatsız olup birtakım ayrıcalıklar istemesi üzerine Rusya rahatsız olmuştur.⁸³ Rusya'nın 1853'te Eflak ve Boğdan'a girmesiyle Kırım savaşı başlamıştır.

Avusturya-Macaristan, Rusya'nın Tuna'ya girmesini ve Eflak ve Boğdan'da Rus hakimiyeti görmek istememektedir. Diğer yandan İngiltere ve Fransa ile de bir

⁷⁷Turan, a.g.m., s. 117.

⁷⁸Antlaşmanın onuncu maddesinde daha önceden İngiltere, Fransa ve Rusya'nın aralarında Londra'da imzaladıkları Yunanistan'ın bağımsızlığı kabul edilmiştir. Turan, a.g.m., s. 110.

⁷⁹Turan, a.g.m., s. 137.

⁸⁰Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban, Acar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 386-387.

⁸¹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu (1774-1912)*, Çev. Nilüfer, Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 371-374.

⁸²Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bu maddesine dayanak Türkiye'de yaşayan Grek halkın koruyuculuğunu üstlendiğini belirtse de aslında bu madde sadece İstanbul'daki Rus klisesi kastedilmiştir. Karal, a.g.e., s. 219.

⁸³Uçarol, a.g.e., s. 197.

ittifak içinde bulunmayı arzu etmemektedir. Çünkü olası bir savaş halinde tüm savaş yükünü Avusturya-Macaristan üzerinde bırakacağı düşünülmektedir. Prusya'nın da böyle bir savaş durumunda hiçbir çıkarı yoktur. Dolayısıyla savaş taraftarı değildir.⁸⁴ Ruslar'ın Osmanlı devletini yenip Akdeniz'e sahip olması batılı devletlerin isteyeceği bir şey değildir. Bu sebeple Avrupa devletleri birleşip Avrupa dengesinin bozulmaması adına Osmanlı Devleti'ni koruma altına alan bir ittifak anlaşması imzalanmıştır.⁸⁵ Bu ittifakın kurulması neticesinde Kırım savaşında Rusya yenilgiye uğratılmıştır.

Avrupa'daki güçler dengesi değişmek üzereyken yapılan bu hamle yeni bir denge siyasetinin de temelini oluşturmuştur. Paris Antlaşması ile Osmanlı devleti bünyesindeki Ortodoksların hamiliği Rusya'dan alınmıştır.⁸⁶ Rusya'nın Balkanlardaki ilerlemesi durdurulmuş ve yönünü değiştirmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti bir Avrupa devleti sayılmıştır.⁸⁷ Bu sırada Islahat Fermanının ilan edilmesi Avrupa'daki siyasal gelişmeler açısından önemlidir.

Kırım savaşının ardından Rusya, Paris Antlaşması şartlarından kurtulmak ve Karadeniz de donanma bulundurabilmek için birtakım faaliyetlere devam etmiştir. XIX. yüzyılda Rusya Panslavizm politikasına yüklenmiş ve dış politikasının temelini oluşturmuştur.

Panslavizm, başlangıç noktası olarak bir kültür ve dil birliğini hedeflerken bir müddet sonra Slav dünyasını Rus çatısı altında toplanması amacını gütmeye yönelmiştir. Dolayısıyla bu politika Osmanlı Devleti'ni ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu hedef almaktadır.⁸⁸ Osmanlı ve Avusturya-Macaristan bünyesinde yaşayan Balkan halkı kasetmektedir.

---

⁸⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 249.

⁸⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 256.

⁸⁶ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, (2. Baskı), Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 271.

⁸⁷ Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", *TDVİA*, cilt 34, 2007, s. 169-172.

⁸⁸ Erdoğan, Keleş, "Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 21, 2008, s. 126.

Rusların bu politikasının bir başka tezahürü de Slavları Türk boyunduruğundan kurtarmak amacı taşımasıdır.⁸⁹ Buradaki amaç Rusya'nın temel politikası olan Balkanlardaki Türk varlığına son vermek ve İstanbul'u bünyesine katmaktır. Bu çerçevede de 1774'teki antlaşmadan beri Ortodoksları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'ne müdahalede bulunmayı hedeflemektedir.

Rusya, Kırım harbinden sonra birtakım ayrıcalıklarını kaybetse de XIX. yüzyıla gelene kadar Panslavizm politikasına bağlı kalarak Osmanlı devletinin parçalanmasını başarıyla gerçekleştirmiştir. Osmanlı devleti bünyesinde bulunan Slav halkı galeyana getirip sürekli kıskırtıp isyanlar çıkmasına sebep olmuştur.

Kırım Harbi'nde, Avrupa Devletlerinin birlikte hareket etmesi Rus politikasının tamamen güçlenmesine neden olmuştur.⁹⁰ Balkanlardaki halkı her türlü maddi manevi desteği sağlayarak Osmanlı devletini yıpratma siyaseti her seferinde yeni bir isyan ile ortaya çıkmıştır.

Panslavizm politikası zamanla Ruslaştırma siyasetine dönüşmüştür. Bu da birtakım sorunlar ortaya çıkarmıştır. Panslavizmin, Ortodoksluğu savunması Avusturya-Macaristan bünyesinde yaşayan Slavların ve Lehlerin Katolik olmaları Rusya'nın Panslavizm politikasına zıt düşmüştür.⁹¹

Rusya'nın Balkanlardaki aktif siyasetinin en büyük önderlerinden birisi olan Nikolay İvanoviç İgnatief, 1864 senesinde İstanbul'a elçi tayin edilmesinden sonra Panslavizm hız kazanmıştır.⁹² Bir müddet sonra Balkanlarda çıkacak olan tüm isyanların altında İgnatief bulunacaktır. İgnatief'in amacı Balkanlarda bulunan Slav halkın Bulgarlar, Sırp, Karadağlıların Osmanlı'dan kopararak muhtariyet kazanması yahut Rus egemenliği altında varlığını sürdürmesi için birçok mesele çıkarmaktır.⁹³ Bu isyanların en şiddetlileri de 1875 Hersek İsyanı ve Bulgaristan ayaklanmalarıdır. Bu döneme gelene kadar Bulgarlarda herhangi

⁸⁹ Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 11, sayı 2,3,4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 249.

⁹⁰ Kurat, a.g.m., s. 255.

⁹¹ Keleş, a.g.m., s. 127.

⁹² İgnatief, Rusya'da Panslavizme resmi bir nitelik kazandıran ve Türkiye planlarını Slav halk üzerinden gerçekleştirmeyi kendisine hedef edinmiştir. Keleş, a.g.e., s. 131.

⁹³ İgnatief'e bu öneriyi Belgrad'daki Sırp başkan vekili Ristic hazırlamıştır. Kurat, a.g.m., s. 267.

bir isyan belirtisi olmamıştır.⁹⁴ Panslavizm politikası doğrultusunda Türk kesiminin Bulgarları katlettiğine dair yapılan milliyetçi propaganda, Bulgarların uyanışında etkili olmuştur. Yapılan bu karalama siyaseti Avrupa'da da Türk aleyhtarı bir kamuoyu oluşturmaya başlamıştır. Arkasındaki Rus desteğini bilen Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı devletine savaş açmışlardır.

Rusya'nın, Osmanlı devletini parçalamak için istediği ortamı yaratmasından sonra 93 Harbi patlak vermiştir. Panslavizm politikası çerçevesinde 93 Harbi'nden sonra Karadağ, Sırbistan ve Romanya Osmanlı devleti aleyhinde savaşa girmişlerdir. Bu savaş sonunda bağımsızlıklarını teker teker almışlardır. Bosna-Hersek'in özerk olması ve Bulgar Prensiğinin kurulması Panslavist politikanın başarısını göstermektedir. Bu savaştan sonra Balkanlardaki Osmanlı nüfuzu büyük ölçüde kırılmıştır.

Kırım Savaşı'ndaki Avusturya-Macaristan politikası çok önemlidir. Çünkü Balkanlardaki varlığını tehlike altına atmadan Rusya'yı nasıl uzaklaştıracağına siyasi tasarısı 1854'te Viyana'da görülmektedir. Rusya'nın Sırbistan üzerinden el çektilmesi, Eflak ve Boğdan'dan uzaklaştırılması, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin etkisi altında olan bu yerlerin Avrupa garantisine tabi tutulması, yine Hıristiyan tebaanın haklarının batılılarca güvence altına alınması, Rusya ve Osmanlı Devleti'ne karşı tek hamle de atılmış iki taş gibidir.

Avusturya-Macaristan ne Avrupa ne de Rusya tarafında olmak istemektedir.⁹⁵ Aslında Kırım Harbi Avusturya-Macaristan'ı iki blok arasında sıkıştırmış bir vaziyette bırakmıştır. Fransa açısından ise bu savaş Rusya, Prusya ve Avusturya-Macaristan arasını açması bakımından bir başarıdır.⁹⁶ Savaşın bitiminden sonra Fransa'nın Rusya'ya yakın bir politika takip etmesi bu kez İngilizler ile ilişkilerinin bozulmasına zemin hazırlamıştır.

Kırım Harbi sırasında imzalanan Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti uyruğunda yaşayan gayrimüslim tebaa açısından büyük önem taşır. Daha önce Tanzimat

⁹⁴ Hans, Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agah Oktay Güner, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 19.

⁹⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 252-253.

⁹⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 263.

Fermanı ile verilmiş olan birtakım haklar bu ferman ile daha geniş bir çerçeve kazanmıştır. Buradaki önemli nokta Batılı devletlerin Osmanlı devletinin iç işlerine karışmak için Islahat Fermanını istekleri doğrultusunda kullanabilmek için Paris antlaşması maddeleri içerisine koydurmalarıdır.⁹⁷ Bu madde ile Osmanlı Devleti hakkındaki gelecekteki planları için gerekli yasal zemin kurulmuştur.

Daha önceki ilan edilen Tanzimat Fermanıyla arasında birtakım farklar vardır. Tanzimat Fermanı Osmanlı devletinin kendi teşebbüsleri ile hazırlanmış bir ferman iken Islahat Fermanı Avrupalı devletlerin müdahaleleri ile hazırlanmıştır.⁹⁸ Islahat Fermanı, diğer fermanda geçen temel insan haklarından ziyade Osmanlı devleti çatısındaki tüm halkın hiçbir fark gözetmeksizin bir eşitliğinden bahsetmektedir.⁹⁹ Islahat Fermanı'nda geçen gayrimüslim halk devlet dışında dini kurumlarını koruyabildiği halde Müslümanlar için böyle bir durum söz konusu değildir. Hıristiyanların Osmanlı devleti içindeki durumunu kullanarak iç işlerimize sık sık müdahale etme fırsatı bulmuşlardır. Aynı şekilde gayrimüslim tebaa bunun bilincinde olarak Osmanlı devletini yabancı devletlere sürekli şikâyetle bulunmuşlardır. Osmanlı devletinin Paris Antlaşması'nda Avrupa devleti sayılması ne kadar gerçekçi ise Islahat Fermanı'nı devletin kendisinin ilan ettiği de o kadar gerçekçi olmuştur.¹⁰⁰

Kırım Savaşı sonunda çıkan aslında şudur. Daha önce Osmanlı Devleti'nin Rus girişimleri ile başlayan zayıflaması durdurulmamış, devletin üzerinden Rusya el çektirilir Avrupalı devletler bu görevi üstlenmiştir. Daha önceden gayrimüslim halkın himayesini Rusya üslenmeye çalışırken şimdi Avrupa el ele vererek bunu Kırım Savaşı ile resmiyete dökmüştür. Devletin nüfuzu altında yaşayan diğer halkların kopuşu farklı çıkar grupları tarafından Avrupa dengesi bakımından Paris Antlaşması çerçevesinde sürdürülmeye çalışılmıştır.

⁹⁷ Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 56.

⁹⁸ Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)*, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 57.

⁹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt 4, s. 3.

¹⁰⁰ Davison, *a.g.e.*, 2005, s. 55.

Islahat Fermanı'nı bahane ederek her devlet kendi çıkarına yönelik bir çalışma istemektedir. Bu konuda, Mustafa Reşit Paşa Hıristiyan kesim ve Müslüman halkın bir tutulmasının çok erken verilmiş bir karar olduğu bunun yavaş yavaş ve herhangi bir dış müdahale olmadan gerçekleşmesi gerektiğini düşünerek karşı çıkmıştır. Çünkü Paris Antlaşması'nda bunun ucunun açık olduğunu ve tehlikeyi görmüştür.¹⁰¹ Islahat Fermanı'nın ne getireceğini Hıristiyan halkta tam olarak bilmediği için onlar da bu ferman hakkında tereddütte bulunmaktadır. Rusya bu Ferman'ın ilanından sonra Paris Antlaşması'nın maddelerine dayanarak Hıristiyan halkın koruyuculuğunu üstlenmeye koyulmuştur.

Burada Eflak ve Boğdan sorunu belirir.¹⁰² Eflak ve Boğdan Osmanlı hakimiyetine girdiği zamandan beri imtiyazlı bölgeler arasında bulunmasından ötürü iç işlerinde serbestliği söz konusudur.¹⁰³ Rusya açısından ise bu yerler üzerinden Balkanlara açılmak ve Karadeniz açısından önemi büyüktür. Bu sırada Eflak ve Boğdan Avusturya-Macaristan işgali altındadır.

Kırım savaşından sonra Avusturya-Macaristan ve Rusya ilişkileri bozulmuş vaziyettedir. Buna karşılık Rusya ve Fransa arasındaki ilişkilerde bir yumuşama söz konusudur.¹⁰⁴ Yine İngilizlerle Fransızlar arasında bir gerginlik mevcuttur. Rusya'nın amacı Eflak ve Boğdan'ın Balkanlar için bir anahtar olması dolayısıyla Osmanlı hakimiyetinin bölgeden koparılması ve Avusturya-Macaristan'ın sınırlarının karıştırılması mahiyetini taşımaktadır.¹⁰⁵ Ayrıca ırk ve dini bağlılık olarak bu yerlerin Fransa'ya yakın olması bu bölgenin bağımsızlığını ilan ettiği anda Avusturya-Macaristan için bir koz olarak kullanılabilir.

¹⁰¹ Mustafa Reşit Paşa'nın Islahat Fermanı'nın Hıristiyan halkı kapsayan bir yenilik olması hasebiyle ve daha önce de devlet idaresinde aynı haklara sahip olmaması gerekçesi Müslüman halk tarafından sadece Müslümanların bulunduğu yerlerde isyanların vuku bulmasından endişe duymaktadır. Karal, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁰² Rusya'nın 1774' te burada bir imtiyaz kazanıp, 1782'de bayrağı dalgalandırmaya başladığından beri problemler başlamıştır. Jorga, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹⁰³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 269.

¹⁰⁴ Özkan Kapıcı, "Şark Meselesinden Bir Kesit: Osmanlı-Rus İlişkilerinde Eflak-Boğdan Meselesi (1864-1865)" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, cilt, 18, sayı, 18, 2013, s. 84.

¹⁰⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s, 219.

Kırım Harbi sonunda imzalanan antlaşmaya göre Eflak ve Boğdan, Osmanlı egemenliği altında iç işlerinde serbest bir yönetim hakkına sahiptir. Ancak buranın yönetimi gelecek için hala belirsizdir.¹⁰⁶ Çünkü yöneticinin başına herhangi bir şey gelmesi durumunda eskisi gibi voyvodalık ile yönetilecektir. Bölgedeki yönetimden mevcut halk memnun değildir ve bir isyan hali vardır. Olayın çözümü için toplanan konferansta Eflak ve Boğdan'ın birliği süre açısından sınır olmamak ile birlikte seçilen Prensi Osmanlı Devleti tanıyacaktır ve Prens de bölgedeki Osmanlı nüfuzunu kabul edip ödediği vergileri artıracaktır.¹⁰⁷

Islahat Fermanı'na gelen tepkilerden bir tanesi de Suriye Ayaklanması ve Cidde Olaylarıdır. Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının müdahalelere uğradığı bir durumdur. Çeşitli ırk ve mezheplerin karışımı sürekli çatışma hali doğurmaktadır. 1858'de Cidde meydana gelen olaylar sırasında Fransız konsolosu ile İngiliz konsolosu yardımcısı olaylar sırasında ölmüşlerdir.¹⁰⁸ Bu iki devlet ölümünden sorumlu tuttıkları kişileri tutup idam etmişlerdir. Bu durum Paris antlaşması maddelerine aykırı bir durumdur. Dolayısıyla Müslüman halk Suriye'de ciddi tepkiler göstermişlerdir. Bölgedeki İngiliz ve Fransız çıkarları çatışması yüzünden galeyana getirilen halk Maruni ve Dürzi çatışmasına dönüşmüştür. Süveyş Kanalı meselesi, çatışmanın çıkarılmasında bir başka etkidir.¹⁰⁹ İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmesinde Osmanlı devletinin yanlış tutumu etkili olmuştur. Çünkü Suriye'de Maruni-Dürzi meselesi patlak verdiğinde bu devletlerden askeri güç talep etmiştir.

1860'ta toplanan Avrupa Komisyonu ile 1861'de İstanbul'da imzalanan Lübnan Nizamnamesi 17 madde ile kabul edilmiştir.¹¹⁰ Eflak ve Boğdan meselesine benzer şekilde atanacak yöneticinin Hıristiyan olacaktır ve Osmanlı devletine olan sorumluluğunu kabul edecektir. Bu nizamname ile altı kazaya bölünen

¹⁰⁶ Jorga, *a.g.e.*, s. 411.

¹⁰⁷ Jorga, *a.g.e.*, s. 424.

¹⁰⁸ Karal, *a.g.e.* cilt 6, s. 32; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁰⁹ Fatma Uygur, "Fransız Diplomatik Arşivlerine Göre Suriye Olayları (1860)", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 16, sayı 3, 2018, s. 188.

¹¹⁰ Davison, *a.g.e.*, s. 113.

Lübnan nahiyelere de ayrılmıştır. Gerekli olan adli sorunlar ve vergiler de bir nizama bağlanmıştır.

19. yüzyıla kadar Sırbistan, Osmanlı himayesi altında varlığını sürdürmüştür. Gerek Fransız İhtilali etkisi gerek Rusya politikaları neticesinde Sırbistan ilk kez 1804'te bir ayaklanma çıkarmıştır.¹¹¹ Bu yüzyıldan sonra Rusya ile birlikte hareket ederek Osmanlı karşı safında durmuştur.

1812 Bükreş antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti Sırların bu hareketlerini mazur göreceğini onlara bildirmiştir.¹¹² Ayrıca Sırların isteklerini de göz önünde bulundurarak onlara ayrıcalıklı bir konum tanımıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti Sırp meselelerini masaya yatırınca Sırp lideri Kara Yorgi Sırp bağımsızlığından bahsetmesi ardından Osmanlı Devleti bu konunun ancak Rusya ile müzakere edilebileceğini bildirmiştir.¹¹³ Sırbistan'a Rus desteği de gelmeyince Osmanlı bunu bastırmıştır.¹¹⁴ Bir müddet sonra mevcut konumundan memnun olmayan Sırbistan, Miloş Obrenoviç önderliğinde tekrar başkaldırmıştır. Bu sırada Mora'da ayaklanan Rumlar Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmüştür. Bu durumdan yararlanan Rusya, Akkerman Mukavelesi ile Sırları özerk bir statüye getirmiş ve etkisi altına almıştır.¹¹⁵ Daha sonra Edirne Antlaşması ile daha önceki kabul edilen haklar tekrar teyit edilmiştir. Bir müddet sonra Sırbistan'da yönetici değişiklikleri meydana gelmiştir.

1848 İhtilalleri sırasında Avusturya-Macaristan içerisinde birtakım kargaşalara sebep olmuşlardır.¹¹⁶ Kırım Harbinden sonra imzalanan Paris Antlaşması maddeleri arasında yer alan Sırbistan, Avrupa Devletleri garantörlüğünde

¹¹¹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çev. Şirin Tekeli, İletişim yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

¹¹²Bükreş Antlaşması'nın Sırbistan'ı ile ilgili olan maddelerini Sırlar Osmanlı Devletinden duymuşlardır. Antlaşmayı geçerli kılmak için gittikleri Vraccvica Manastırı'nda Rus elçilere büyük tepkiler göstermişlerdir. Georges Castellan, *Balkan Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Çev, Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 259.

¹¹³ Karal, *a.g.e.*, cilt 6, s. 65.

¹¹⁴ Napolyon 17 Ekimde Avusturya-Macaristan'ı, 2 Aralık 1805'te de Rusya'yı hezimete uğratınca Avrupa dengesi bir anda bozulmuştur. Rusya, Osmanlı Devleti ile durumunu gevşetmesine sebep olmuştur. Selim, Aslantaş, "Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (104-1813)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 6, sayı 21, 2009, s. 117.

¹¹⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

¹¹⁶ Bu karışıklıkların nedeni Avusturya-Macaristan ile Osmanlı sınırında görev yapan Sırp askerlerinden kaynaklıdır. Bu askerler tüccarlar vasıtasıyla silah ve mühimmat yardımı sağlamışlardır. Aslantaş, *a.g.m.*, 112.

Osmanlı mahiyetinde varlığını sürdürecektir maddesi yer almıştır.¹¹⁷ Rusya'ya Sırbistan üzerinden el çektirilmiştir. Avrupa Devletleri Rusya'nın sürdürdüğü politikayı devralmıştır.

Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi, Eflak ve Boğdan'ın imtiyazlar kazanması, Rusya'nın Panslavist politikası, Sırlarda bağımsızlık bilincini uyandırmıştır. Bir süre sonra Mihailo Obrenoviç Sırbistan'ın yöneticisi olmuştur. Sırbistan'ın amacı; bağımsızlığını elde etmek, Karadağ ve Bosna-Hersek'i topraklarına katmak ve Ortodoksların bulunduğu yerleri ele geçirip büyük Sırbistan'ı kurmak olmuştur.

Bu isyanlar sırasında Bosna arazilerini Sırların yağma ve talan etmeleri Müslümanlara kötü davranmaları birçok Müslümanın Sırbistan'dan göç etmesine neden olmuştur.¹¹⁸ Bosna halkı Sırp isyanlarının bastırılmasında Osmanlı devletine yardımcı olmuştur. Ayrıca Sırların bu hareketleri Rusların işine gelmektedir. Burada Fransa'nın amacı, Balkanlarda çıkan milliyetçi isyanları körüklemek ve yine Balkanlarda, Rusya ve Avusturya-Macaristan nüfuzunu kırıp küçük devletçikler kurulmasını gerçekleştirmektir. Avusturya-Macaristan, Sırların bağımsızlığını arzu etmemektedir. Çünkü Osmanlı Devleti ile benzer bir yapıya sahip olduğu için benzer isyanlar çıkabileceği düşüncesi vardır.

Avusturya-Macaristan, Sırp isyanı başladığı zaman Sırların yardım taleplerini de geri çevirmiştir. Hatta Osmanlı Devleti ile aralarındaki sınır hattına asker yığıp giriş çıkışı denetlemişlerdir.¹¹⁹ Sırlar diğer devletlerin amaçlarının farkında oldukları için bunu kullanmaya çalışmışlardır. Obrenoviç, yönetimin kendi ailesinde kalmasını ve daha önceki antlaşmalarda Sırp kaleleri ile alakalı hükümlerin yerine getirilmesini istemiştir. Buradaki amaç, ileride çıkabilecek ayaklanmalara dayanak bulmaktır.

¹¹⁷ Fuad Andıç- Süphan Andıç, *Kırım Savaşı Ali Paşa Ve Paris Antlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 74.

¹¹⁸ Zafer Çakmak, *1875 Hersek İsyanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali*, Yüksek Lisan Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1996, s. 33.

¹¹⁹ Aslantaş, a.g.m., s. 112.

1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya, Ortodoks halkı Balkanlarda temsil etme hakkı kazanmıştır. Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanması ile de elde ettiği güçleri pekiştirmiştir.¹²⁰ İçerisinde Karadağ'ın da bulunduğu Ortodoksların himayesi hakkı Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan tebaaya etki etmesine neden olmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İpek Patrikhanesi tasfiye edilip İstanbul'a bağlanmıştır.¹²¹ Bu süreden sonra Karadağ hem dini hem siyasi yönden Osmanlı devletine olan bağlılığı güçlendirilmiştir. Karadağ Martinici Savaşında ve Kruse savaşında (1796) Osmanlı devletine karşı savaşmıştır.¹²² Bu savaşların sonrasında Karadağ bağımsızlığını elde etmiş gibi davranmaya başlamıştır. Fakat Berlin Antlaşmasına kadar bağımsız olamamışlardır.¹²³

Rusların, XIX. yüzyılda Panslavist politikalara ağırlık vermesi ve Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik isyanları kendisini göstermeye başlamıştır.¹²⁴ Yine bu dönemde tüccarlar ve aydın kesim milliyetçilik hareketlerini ekonomik ve siyasi olarak körüklemişlerdir.¹²⁵ Fransa ile Avusturya-Macaristan 1797'de imzalamış olduğu Compo Formio Antlaşması gereği Venedik toprakları ile Dalmaçya iki devlet arasında pay edilmiştir. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti ile Fransa komşu iki devlet haline gelmiştir. Karadağ; Fransa, Rusya ve Osmanlı arasında kilit bir konumda kalmıştır. Daha sonra Rusya ve İngiltere desteğiyle Karadağ, Kotor Yarımadasını geri almıştır. Bu durum Rusya'nın Balkan politikasına uygun düşmüştür.

¹²⁰ Anderson, *a.g.e.*, s. 26; Münir Aktepe, "Abdülhamit I" *TDVİA*, cilt 1, İstanbul, 1988, s. 214.

¹²¹ Karal, *a.g.e.*, cilt 6, s. 71.

¹²² Uğur Özcan, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012, s. 9.

¹²³ 1852 de yazılan bir layihada Fuad Paşa, 1699 ve 1718 yıllarında imzalanan antlaşmalar sonunda Karadağ'ın resmen Osmanlı devleti toprağı olduğu hususunu açıklığa kavuşturmuştur. Abidin Temizer, "Karadağ'da Osmanlı Hakimiyetine Dair Bir Layiha", *Almanah*, sayı 50, 2011, s.165-171.

¹²⁴ Fransa'da çıkan milliyetçilik ile Balkanlarda vuku bulan milliyetçilik arasında bazı farklar vardır. Balkanlardaki milliyetçilik, balkanlardaki halkın kendisini biyolojik yahut manevi olarak kökenlerini bir millete dayandırması orada bulunan insanların bir milletin akrabası olup olmaması önemli değildir. Bu halkın kendisini nerede ve nasıl konumlandığı yabancı bir devlet tarafından gösterilmektedir. Justin McCarty, *Osmanlıya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Etkileşim Yayınları, Çev. Mehmet Tuncel, İstanbul, 2006, s. 82.

¹²⁵ Kemal Karpat, "Balkanlar", *TDVİA*, cilt 5, İstanbul, 1992, s. 358.

Kırım Harbi sırasında da Rus etkisi altında bulunan Karadağ bu savaşta tarafsızlığını korumayı başarmıştır. Karadağ'ın buradaki amacı savaş sonunda Avrupalı devletlerden Hersek ve Bar Limanı'nın kendisine verilmesi ve bağımsızlık arzusudur. Bunun üzerine Karadağ bu isteklerini Osmanlı devletine bildirmiştir. Karadağ yöneticisi Danilo'nun başına buyruk tavırları bir isyan zemin hazırlamıştır. Karadağ bu isyanda Grahova Muharebesini kazanmıştır. Olaylar biraz daha büyüyüp Hıristiyan-Müslüman çatışmasına dönünce Avrupa devletlerinin araya girmesiyle bir protokol imza edilmiştir. Bunun üzerine 1858'de Grahova, Karadağ'a verilmiş Kolaşin'de Osmanlı toprağı olmuştur.¹²⁶

Karadağ, Osmanlı Devleti için problemlili bir bölge olmasından ötürü içişlerine pek karışmamaktadır.¹²⁷ Hersek'te 1861'de çıkan bir ayaklanmada Karadağ, Hersek'e destek olmuştur. Çünkü Karadağ, coğrafi konum olarak Hersek için herhangi bir durumda rahatça kaçabilecek bir yer olması ve bu halka destek vermesinden dolayı bir sempati söz konusudur. Karadağ, Hersek üzerindeki emellerinden ötürü isyanı uluslararası arenaya taşımak ve diğer devletleri işin içine sokmak istemektedir.¹²⁸ Hersek'te bulunan Slav halk Rusya tarafından kışkırtılmaktadır. İsyân sürecinde ayaklanmaya katılanlara Avusturya-Macaristan'ın destek olması ve teçhizat temin etmesi bu kesimin yüz bulmasına sebep olmuştur. Hatta bu durum bazı haklar istemelerine kadar gitmiştir.¹²⁹ Bu isyanda Karadağ kendi isteklerini Hersekliler üzerinden gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin tavrı ise bu yardımın Hersekliler üzerinden çekilmesi ve Nevahi-i Asiye¹³⁰ meselesinden geri adım atmasını istemek olmuştur. 1861'de

¹²⁶ Özcan, a.g.e., s. 26.

¹²⁷ Herhangi bir sebeple Osmanlı Devleti'nin Karadağ'a müdahalesi durumunda Avrupalı devletler buna izin vermemektedir. Jelavich, a.g.e., cilt 1. s. 279.

¹²⁸ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna İsyânları(1839-1878)*, Alter Yayınları, Ankara, 2009, s. 71.

¹²⁹ Bu istekler; Osmanlı Devleti ile aralarındaki iletişimi sağlayacak bir kocabaşı tayini, dinlerine saygı, kilise inşası, kendilerinden bir psikopos seçilmesi, okul açmak vergilerle ilgili düzenlemelerdir. M. Hüdai Şentürk, "Tuna Vilayeti'nin Teşkiline Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha", *Bellekten*, cilt 59, sayı 226, 1995, s. 722.

¹³⁰ Hersek ile Karadağ arasında bulunan büyük dağlarda ikamet eden Hıristiyan Slavların yaşadığı yerdir. Bu halk vergi ödemeyip silah bırakmamıştır. Bunun için bölgeye bu isim takılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, haz. Yusuf, Hallaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 69.

Ömer Lütfi Paşa Karadağ'a bir nota vermiştir. Ancak Paris maddesi hükümleri gereği Karadağ'a bir müdahale yapılmasına izin verilmemektedir. Osmanlı devleti bir hareketin şart olduğunu düşünerek Karadağ üzerine bir plan hazırlamıştır. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa Hersekli isyancıları yenmiş, Derviş Paşa da Grahova'da bir başarı kazanmıştır. Yapılan müzakereler sonunda 1862'de İşkodra Barış Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı devleti Karadağ'a üstünlüğünü kabul ettirdiği birçok madde koydurmuştur.¹³¹ Bu antlaşma sonucunda 12 sene süren geçici bir barış ortamı sağlanmıştır.

Balkanlarda vuku bulan milliyetçi hareketlerden yararlanmak isteyen Yunanistan Teselya ve Epir'i topraklarına katmak istemiştir.¹³² Bunun üzerine İngiltere Yunanistan'a Yedi Ada'yı vermiştir. 1863'te imzalanan bir antlaşma ile Yedi Ada'nın Yunanistan toprağı olduğu resmiyet kazanmıştır.

Girit coğrafi konum olarak Akdeniz'deki dördüncü büyük ada olup 1669 senesinden beri Osmanlı devleti mahiyetindedir. Fransız İhtilali etkisi ve Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri Girit'inde etkilenmesine neden olmuştur. 1821'de Mora'da çıkan isyanda Girit'in bazı bölgeleri bu isyana destek olmuşlardır. Lakin adanın valiliği Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi sözüyle çabucak bastırılmıştır.¹³³ Ayrıca Yunanistan bağımsızlığını elde ettiği sıralarda Girit yine isyan edip Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemiştir.¹³⁴ Yunanistan Yedi Ada'yı topraklarına kattıktan sonra giriştiği birtakım faaliyetlerle 1866'da Girit'i karıştırmayı başarmıştır. Girit'te bulunan meclis Yunanlılarla aynı kökenden olduğunu ve 1821'den beri birleşmek için çalıştıklarını Avrupalı devletlere bildirmişlerdir.¹³⁵ Bunun üzerine Osmanlı egemenliğinin artık bölgede son

¹³¹ Haz. Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Asker Büyükleri Ve Zaferleri Serisi, *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 28.

¹³² Milliyetçilik, Balkanlarda iki şekilde zuhur etmiştir. Birisi Avrupa devletlerinin antlaşmaları sonrasında çizilen sınırlar içerisinde yaşayanlar ve diğeri ise etnik köken ve yapıya bağlı olandır. Karpát, a.g.e, s. 10.

¹³³ Cenk Reyhan, "Girit Nizamnamesi", *Memleket Siyaset Ve Yönetim*, cilt 1, sayı 2, 2006, s. 138.

¹³⁴ Jorga, a.g.e., s. 500.

¹³⁵ Zaten Avrupa Devletleri Girit'i bağımsız yapmak için birtakım diplomasi faaliyetleri yürütmektedirler. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, (3. Baskı), Ankara, 2018, s. 67.

bulduğunu, Ada'nın artık Yunanistan toprağı sayılacağını ve tüm Girit'i ayaklanmaya kaldırılmıştır.

Rusya devreye girip Fransa ve İngiltere'de dahil edilmiştir. Fransa'nın tutumu Rusya ile aynı olup Girit'in bağımsızlığından yanadır.¹³⁶ İtalya da Girit tarafında destek vermektedir. İngiltere aksi bir tutum sergileyip Osmanlı toprak bütünlüğünden yana tavır sergilemiştir. Daha sonra Osmanlı devletinin kararlı tutumu ve İngiliz desteğı diğer devletlere konudan el çektirmiştir. 10 Ocak 1867'de Girit için özerklik tanınmıştır.¹³⁷ Paris Antlaşmasını imzalayan devletlerin olaya müdahale etmesi ile 1869'da bir konferans toplanmıştır. Osmanlı Devleti lehine alınan kararlarla Girit Meselesi kapatılmıştır.

Kırım Harbi Osmanlı maliyesi üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. İçinde bulunulan kötü durumdan dolayı devlet birtakım borçlanmalara gitmiştir. Bu borçlanmaları dış borçlanma ve iç borçlanma olarak sınıflandırabiliriz. Devlet, Kırım Harbindeki yaralarını sarmak için 1854'te bir ferman çıkarmıştır. 3.000000 sterlin değerinde olan bu dış borçlanma Londra'da bankacılık faaliyeti yürüten Palmer, Dent ve Fransa'daki şubesi Goldsmeth'den alınmıştır.¹³⁸ Alınan borçların faizlerinin gün geçtikçe artması mevcut gelirlerin kaybedilmesine ve bütçe açığının artmasına sebep olmuştur.

Alınan borçları ödemek için yine borç içine girerek ülke ekonomisi kurtarmaya çalışmak devleti içinden çıkamayacağı bir hale getirmiştir.¹³⁹ 1860 yılına gelindiğinde devletin borcu 10.000000 liraya ulaşmıştır. Bu borcun bir kısmı Osmanlı devleti bünyesinde varlığını sürdüren yerli sarraflardan alınmıştır. Alınan paraların ödenme zamanının gelmesi ve borçların ödenememesi üzerine

¹³⁶ III. Napolyon isyan sırasında Girit'in Yunanistan için çantada keklik olduğunu belirtmiştir. Karal, *a.g.e.*, cilt 7, s. 22.

¹³⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 68.

¹³⁸ Ahmet Kamil Tunçel, Murat Yıldırım, "1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu ?", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 16, s. 1, 2014, s. 7.

¹³⁹ A.D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Matbaası, Ankara, 1979, s. 83-84.

kredi bulamayan devlet bir iç borçlanmaya gitmiştir. Mires adında bir bankerden kredi sağlamıştır. Bu kredi 17.543860 değerindedir.¹⁴⁰

Bu dönemde para bulabilmek için Mısır'dan gelen vergiler ve Suriye'den alınan gümrük vergileri 1855 senesinde, İstanbul'a ayakbaşı ücretleri, 1858'de tütün damga, tuz ve ticaret vergileri, 1862'de aşar vergileri, 1863'te ağnam vergileri ve madenlerden elde edilen gelirler 1865'te rehin verilmesi yoluna kadar gitmiştir.¹⁴¹ Böylelikle kredi alınan ülkeler Osmanlı ekonomisini işgal eder hale gelmiş ve Osmanlı ekonomisi dışa bağımlı bir hale gelmiştir.

Kırım harbinden, 1874 senesine kadar 14 kez borç altına girilmiştir.¹⁴² Bir müddet sonra yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere rehin verilecek bir şey kalmadığı için kredi verebilecek devlet de bulunamaz bir duruma düşülmüştür. Hersek İsyanı arifesinde imparatorluk ekonominin altüst olduğu somut bir şekilde kendisini belli etmiştir.

Bir yandan da bu dönemde yaşanan kuraklıklar neticesinde köylerde üretim durma noktasına gelmiş, hayvanlar telef olmuşlardır.¹⁴³ Diğer taraftan bu dönemde çıkan Bulgaristan, Sırbistan ve Hersek olaylarından sonra hükümet askerî harcamalar için bütçe ayırmak zorunda kalmıştır, zira bu isyanların önüne geçmek için tedarik edilen redif askerlerinin giderleri Osmanlı hazinesi için başlı başına bir yük getirmiştir.

Bu dönemde sadrazamlığa getirilen Mahmud Nedim Paşa, Osmanlı hazinesinin durumunu öğrenmek için analizler yaptırmıştır. Bu analizler sonucunda Osmanlı devletinin giderlerinin oranı gelirlerin oranına göre 5.000000'luk makas farkını ortaya çıkarmıştır. Aradaki dengeyi sağlamak için dış borçlar ile özel hisselerin ödenebilmesi için hazine tutulan parayı yüzde elli düşürülmüştür. Borç tahvil senetlerinin faizleri yüzde altı civarındadır ve satışı ise yüzde ellinin altındadır.

¹⁴⁴ İngiltere ve Fransa bu durumu kullanarak bu senetleri kendi ticari ağlarında

¹⁴⁰ Ali Birvural, "Osmanlı Devleti'nde 1854-1874 Borçlanmalarına Genel Bir Bakış ve Moratoryum", Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt. 6, sayı, 23, 2019, s. 117.

¹⁴¹ Jorga, a.g.e., s. 452.

¹⁴² Çakmak, a.g.t., s. 66.

¹⁴³ Castellan ,a.g.e., s. 330.

¹⁴⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 67.

kazançlı bir şekilde döndürmektedirler. İşin kötüsü bunu öğrenen sıradan halk da faizlerden faydalanmak için bu durumu kullanmıştır. Osmanlı tebaasının elindeki mevcut para bu şekilde kâğıda dönüşmüştür. Diğer Avrupa halkından kimselerin de bu senetlerden ellerinde olması parayı tahsil ederken sorun çıkmayacağını garantisi olarak yorumlanmıştır.

Nedim Paşa borçların ödenmesi için ayrılan paranın yüzde ellisini kesmek, askeri harcamalara kullanmak ve devlete kalacak kısmıyla giderleri karşılamayı istemiştir. İngiliz ve Fransız elçiler kendilerinin göz önünde bulundurulup bu olaydan etkilenmemesi şartıyla rahatsız olmayacaklarını belirtmişlerdir. Daha sonra Nedim Paşa, bir bildirisinde yarı faizli borçlar verilen süre içerisinde ödenmez ise süresi ilk sona eren yabancı borcun zamanının uzatılıp verilen teminat üzerinden kabul edilmesini belirtmiştir. Nedim Paşa'nın bu açıklamasının ardından binlerce kişi zenginken fakir olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı maliyesine duyulan güven tamamen bitmiştir. Tüm Avrupa kamuoyunda Türklerin dolandırıcı olduğu propagandası yapılmıştır. Devletin içinde bulunduğu mevcut şartlar sebebiyle İngiltere ve Fransa gibi alacaklı iki devletin halkının Osmanlı devletinden soğumasına yol açmıştır. Rusya istediği ortamı yakalamıştır.¹⁴⁵

---

¹⁴⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 69.

3. BÖLÜM: HERSEK İSYANI'NA GİDEN SÜREÇ

3.1. HERSEK İSYANI ÖNCESİ DURUM

Balkanların kuzeybatısında bulunan Bosna-Hersek, Sava ve Una nehirleri ile Hırvatistan'a sınır konumundadır. Batı kısmı Dalmaçya'nın oluşturduğu şerit ile Adriyatik'ten ayrılır.¹⁴⁶ Doğuda bulunan Sırbistan, Drina nehri ile bölgeden ayrılır. Güneybatısında Karadağ, güneyinde de Kosova bulunur.¹⁴⁷ Vrbaç, Drina ve Sava nehirlerinin ortasında kalan kısmına Bosna denir. Hersek ismi ise XV. yüzyılda kurulan bir dükâlıktan gelmektedir.¹⁴⁸

Alp-Dinar dağları Bosna-Hersek'i birbirinden ayırır.¹⁴⁹ Dağların yapısı ırmakların aşındırmasından dolayı engebelidir. Dolayısıyla yerleşim alanları dağınık ve ulaşım zordur. Bunun nihai sonucu da devletin bölge halkı ile olan iletişimini zorlaştırmış ve bölgeye ulaşımın güç olması bölge ekonomisini kötü etkilemiştir.

Neretva, Sava, Una, Vrbaç ve Drina nehirleri ulaşım için elverişli nehirlerdir. Bölge, zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir, iklim genel olarak yumuşaktır. Bosna-Hersek, Güney Avrupa ve Balkanlarda yaşayan halklar birbirine eklektik bir konumdadır.

Osmanlı Devleti bölgeye yerleştikten sonra Slovenya, Dalmaçya ve Bosna-Hersek'in içinde bulunduğu Bosna Beylerbeyliğini, merkezi Banaluka olmak üzere kurmuştur.¹⁵⁰ Böylelikle Edirne, İstanbul ve Bursa'yı Adriyatik'e bağlayarak büyük bir ticaret ağı yaratılmıştır. XVI. yüzyıldan sonra bölgede Müslümanlık oturmuş ve orada bulunan beylerin nüfuzu güçlenmiştir. Bunu kontrol altında tutmak için Bosna'daki sipahiler fetih bölgelerine gönderilmiştir.

¹⁴⁶ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 6.

¹⁴⁷ Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", *TDVİA*, cilt. 6, İstanbul, 1992, s. 297-305.

¹⁴⁸ Zekeriya Yıldız, *Geçmişten Günümüze Bosna Hersek*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1993, s. 31. Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, (1516-1919), Ankara, Yayın No: 7. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Genel Başkanlığı, s. 3. Gölen, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁴⁹ Gölen, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁵⁰ Bosna, Osmanlı Devleti idaresine girdiğinde sancak olarak idare edilmiştir. Minnetoğlu Mehmet Bey ilk sancak beyidir. Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, (1516-1919), Ankara, Yayın No: 7. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Genel Başkanlığı, s. 7.; İ. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 1, Ankara, 1998, s. 220.

Oradan giden tımarlara yeni sipahiler tayin edilmiş çiftlikler reaya çiftliği haline dönüştürülmüştür.

Bölgeye Osmanlı Devleti'nin girmesiyle birlikte İslamiyet de yerleşmiş ve dini yapı giderek çeşitlenmiştir.¹⁵¹ Bu çeşitlilik ileride büyük sorunlar teşkil edecektir. Bu dönemde Bosna'da halk, herhangi bir ırka göre değil dine göre ayrışmaktadır.¹⁵² Çünkü bölgenin büyük çoğunluğu Slavlardan meydana gelmektedir.

Ülkedeki etnik yapı akrabalık ilişkilerinde arka plandadır. Bölgede yaşayan Boşnaklar, Pomaklar ve Hersekliler Slav halka mensuptur.¹⁵³ Dini toplulukların yapısına göre nüfusa göz atıldığında birtakım sorunlar ortaya çıkar. Sebebi ise farklı dini ve etnik gruplardan yararlanmak isteyen devletlerin çıkarlarına göre nüfus rakamları göstermeleridir.¹⁵⁴ Bölgede hakimiyet kurmak isteyen devletlerin etkisi altında kalınmıştır. Örneğin Katolik yahut Ortodoksluk ile bir bağ kurmak gibidir. Bu dönemde seyyahlar da kendi devletinin çıkarları doğrultusunda ve casusluk faaliyetleri kapsamında verdikleri bilgiler değişiklik göstermiştir. Gezginler hangi dini grubu ya da etnik kimliği destekliyorsa o grubu öne çıkarmaya çalışmışlardır.¹⁵⁵

Bunun yanında Osmanlı Devleti de düzenli bir kayıt tutamamıştır.¹⁵⁶ Sayımdaki görevli devlet adamları ulaşımın problemlerinden dolayı düzgün bir sayım yapılamadığını belirtmişlerdir. Gayrimüslimlerin, askere çocuklarını göndermemek için saklamaları, sınır bölgesi olmasından dolayı Bosna'nın göç alması yahut vermesi, gibi faktörler de etkili olmuştur. Bölgedeki güvenliği

¹⁵¹ Bosna-Hersek'te halk Slav kökeninden olmasına rağmen din kültür ve farklı mezhepler sebebiyle Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar olarak ayrışmışlardır. Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri, a.g.e., s. 4.

¹⁵² Gölen, a.g.e, s, 14.

¹⁵³ Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Uusçuluk*, Çev. Recep, Boztemur, İmge Kitapevi, Ankara, 2004, s. 9-10.

¹⁵⁴ Rusya, Karadağ, Sırbistan, Avusturya-Macaristan gibi ülkeler bölgede nüfuz kurmak istedikleri için kendileri ile aynı dine mensup olan kesim ile bağ kurma teşebbüslerinden dolayıdır. Zafer Gölen, a.g.e, s. 19.

¹⁵⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 2003, s. 41.

¹⁵⁶ Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliğine gittiği esnada askerlik meseleleriyle meşgul olurken istediği bilgileri elde edememesi üzerine bölgede nüfus sayımı yapılmasına işaret etmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21-39, Yay: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, (İkinci Baskı), Ankara, 1986, s. 31-32.

sağlamak için askeri çiftliklerin oluşturulmuş yani Kapudanlıklar kurulmuştur.¹⁵⁷ Kapudanlar da kendi arasında bir hiyerarşi oluşturmuşlardır. Diğer taraftan Osmanlı-Habsburg mücadelesi Bosna'nın yapısını bozmuştur. Bosna'ya tayin edilen vali ve memurlar görevlerini suiistimal etmiş ve halk üzerinde baskı yaratmışlardır. Köylünün elindeki toprakların zengin kesimin eline geçmesi çalışan kesimi zayıflatmıştır.

Osmanlı devleti Karlofça antlaşmasından sonra eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu antlaşma ile birlikte Habsburglar, Osmanlı devletinden topraklar elde etmiştir. Habsburg himayesi altında yaşamak istemeyen bir kısım mülteci Bosna'ya gelmiştir. Bu esnada Bosna'da yaşayan Hıristiyan kesimden de gidişler olmuştur.¹⁵⁸ Osmanlı devleti, Karlofça antlaşmasından sonra gidenleri ülkeye geri döndürmek istemektedir. Fakat Bosna'ya gelen mülteciler ile birlikte yerli halk arasında problemler çıkmaya başlamıştır. Tımar sistemi içerisinde bulunan topraklara tımar sahipleri yeni gelen mültecileri istihdam etmişlerdir. Daha sonra Bosna'dan gidenlerin geri dönmesi ile bu topraklarda çalışan kesim işsiz kalmış ve halk arasındaki huzursuzlukların temeli bu şekilde atılmıştır.¹⁵⁹ Devlet buradaki sorunlara çözüm getiremeyince bölgede otoritesi zayıflamıştır.

Devlet otoritesi zayıflayınca kapudanlıklar zengin kişiler tekelinde büyüme göstermeye devam etmiştir.¹⁶⁰ Devletin içinde bulunduğu savaş hali toprak sisteminin bozulmasına ve vergilerin artışına zemin hazırlamıştır. III. Selim hâkimiyetinde Osmanlı devleti askeri alanda reformlara başlasa da Bosna ile

¹⁵⁷ Mevcut Bosna Eyaleti bünyesinde bulunan yerel halkı bölgede askeri bir güç olarak kullanmak için oluşturulmuştur. Gölen, *a.g.e*, s, 60. Buradaki idari sistemin adı Kaptanlıktır. Bosna sınır bölgesi olduğu için güvenlik Kaptanlık olarak bilinen askeri birime ait tımarlı birliklerden oluşmaktadır. Barbara Jelavich, *Balkanlar Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar*, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s. 98. Bu kaptanların birçoğu mültezimdir. Kaptanlar, sınır güvenliği, eşkıyalara karşı durma, haraç ve cizye toplama gibi meseleler ile ilgilenirler. Ahmet Cevat Eren, *II. Mahmud Zamanında Bosna-Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1965, s. 24-27.

¹⁵⁸ Mehdi Yenidoğan, *1849-51 Bosna İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 31.

¹⁵⁹ Bu dönemde bölge içi ve bölge dışı problemler birtakım göçlere neden olmuştur. Müslüman göçleri için bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.

¹⁶⁰ Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, s. 55.

ilgili doğrudan bir yenilik olmamıştır.¹⁶¹ Ancak II. Mahmud ile birlikte Bosna'da bu yenilikler askeri ve ekonomik olarak filiz vermeye başlamıştır.

XIX. yüzyılda II. Mahmud, güçlenen yerel beyler ve ayanların merkezi otoritenin önüne geçecek faaliyetlerine engel olmak ve merkezi otoritesini sağlamlaştırmak için eyaletleri merkezileştirme yoluna gitmiştir. Bu anlamda da yeniçeriliği kaldırmayı tasarlamıştır.¹⁶² Ayrıca ikamet edilen toprakların senetlerini İstanbul'a gidilerek tasdik edilmesini istemiştir.¹⁶³ İmparatorluğun hiçbir bölgesinde yeniçeriliğin kaldırılması Bosna'daki kadar tesir bulmamıştır.¹⁶⁴ Yeniçeriliğin kaldırılması karşısında Bosna'daki liderler toplanıp halkı yönetime karşı tahrik etmişlerdir.¹⁶⁵ Hatta Müftü Nuri Efendi'yi karşı geldiği için öldürmüşlerdir.¹⁶⁶

Abdürrahim Paşa, 1827 yılında yeniçeriler tarafından çıkarılan isyanı yeniçeriler arasında bir beraberlik olmadığı için rahat bir şekilde bastırmıştır. Osmanlı-Rus savaşında (1828-29) Abdürrahim Paşa Bosna'dan askeri yardım istemesi üzerine bölgede rahatsızlık hissedilmiştir.¹⁶⁷ Bu konu üzerine Paşa, asilerin başkaldırmasından dolayı görevden azledilip yerine Ali Namık Bey getirilmiştir. Buna paralel olarak Yunanistan'ın ayrılması, Sırbistan'ın özerklik bulması, Miloş'a birtakım ayrıcalıklar verilmesi, Boşnaklarda endişe oluşturmaya

¹⁶¹ Djurdjev, *a.g.m.*, s. 297-305.

¹⁶² Yeniçeriliğin kaldırılmasına tepki olarak Kaptanların, Beylerin ve Ocaklıların hatta bir kısım köylülerin katıldığı bu isyan Bosna'nın geçmişinde ilk defa merkezi otoriteye bir başkaldırıdır. A. Cevat Eren, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁶³Gölen, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁶⁴ Bu başkaldırının bir nedeni de yeniçerilerin çoğunun ziraat ile ilgilenmesinden ötürüdür. Yeniçerilik kaldırılırsa iki iş birden yapamayacaklarının isyanıdır. Jelavich, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁶⁵ Eylül 1826'da ferman Bosna'da okunduğunda halktan üç gün hiçbir tepki gelmemiştir. Daha sonra Paşa Kapısının etrafına taşlar serildi ve bölgeden sadece Travniklilerin giriş çıkış yapmalarına izin verilmiştir. Aksi takdirde herhangi bir durumda kapıdan çıkış olursa bu taşlarla ezeceklerini bildirmişlerdir. Eren, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁶⁶ 1826'da yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin bir araya gelerek toplantı düzenlemişlerdir. Yeni düzendeki kurulacak olan askerlikte Bosna dışında görev istemediklerini bildirmişlerdir. Müftü Nuri Efendi bu isteklerini imzalamamıştır. Emine Ak, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 19.

¹⁶⁷ Bâb-ı Âli'den gelen emir üzerine Abdürrahim Paşa bölge ileri gelenlerine bu emiri bildirdikten sonra askerlik yapabileceklerin beşte birini almak üzere bir ordugâh kurmuştur. Tuna bölgesine Sırbistan üzerinden otuz bin Boşnak asker gönderilecek iken ani bir isyan patlak vermiştir. Visoko'da toplanan halk asker toplama işinden vazgeçilmesini talep etmiştir. Bu isyanı Bosna'dan asker gitmesini kabul etmeyen Kaptan ve Beyler düzenlemişlerdir. Ayrıca Abdürrahim Paşanın buradan topladığı askerleri Sırbistan'daki kalelere yerleştirileceğinden ötürü Knez Miloş'un parmağı olduğu da düşünülmektedir. Ak, *a.g.e.*, s. 20.

başlamıştır. Zaten yeniçeriliğin kaldırılmasıyla hat safhada olan huzursuzluktan sonra Hüseyin Kapudan ve destekçilerinin yeniçeriliği geri getirmek ve Bosna'ya daha serbest bir konum kazandırma talebi vardır.¹⁶⁸

Bir diğer, etken Bosnalıların Rusya, Karadağ, Sırbistan ve Avusturya-Macaristan'ın bölgeye gireceğinden korkmalarıdır. Hüseyin Kapudan da bu durumu kullanarak bölgeye başka bir güç nüfuz ederse mevcut düzenin bozulacağı, Müslüman-Gayrimüslim tebaa arasının açılacağını halka alttan alta hissettirmektedir.¹⁶⁹ Diğer yandan da herhangi bir isyan durumunda Sırbistan ve Karadağ gibi pusuda duran devletlerin hazırda bekleyip kolay yem olabileceğini göz ardı etmemektedir. Hüseyin Gradaseviç, Bosna'dan herhangi bir parça kopmasını ve işgal altına girmesini istememektedir.¹⁷⁰ Çünkü burada kendi özerkliğini ilan etmek hayali vardır. Bu konuda diğer kapudanlar ile arasında sorunlar hat safhadadır.

1831'de Travnik'e bir saldırı düzenleyen Hüseyin Kapudan başarılı olmuştur. Bu başarı üzerine yeniçeriliği geri getirme gayesi oluşmuştur. İki sene Bosna'da neredeyse tam hâkimiyet sağlamış ve kendisini Bosna Valisi ilan etmiştir.

1830 ihtilâli dolayısıyla huzursuzlukların Avusturya-Macaristan'a sıçramasından endişe edildiği için bölgedeki barış Avusturya-Macaristan tarafından desteklenmektedir. Karadağ ise bu isyanın sürmesini istemektedir. Lakin isyan taraftarı gibi görünmemek için isyana yardım gönderebileceklerini Osmanlı devletine bildirmişlerdir. Diğer taraftan Hersekli kapudanlardan birisi olan Ali Rıdvanbegoviç, sultanın arkasında durmaktadır.¹⁷¹ Bölgede oluşabilecek herhangi bir bağımsızlık durumunda diğer yerlerde de sorunlar çıkmasının

¹⁶⁸ Gölen, *a.g.e*, s. 63. Eren, *a.g.e*, s. 107.

¹⁶⁹ Zafer Gölen, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", *Bellefen*, cilt 74, sayı 270, 2010, s. 433.

¹⁷⁰ Kaptanlar yaşadıkları yeri korumak istemektedirler. Fakat merkezden bağımsız hareket etmeleri, kendilerine bir hayli güvenmeleri ve teknolojiye ayak uydurmamaları bu kaptanların sonunu hazırlayacaktır. Bu dönemde ele alınan bir eserde herhangi bir saldırı durumunda Bosna felakete karşılaşılabılır değerlendirmesini yaptırmıştır. Tek dayanaklarının arkasındaki yerli halkın olmasıdır. Gölen, *a.g.e*, s. 429.

¹⁷¹ Jelavich, *a.g.e.*, s. 379.

önünün kesilmesi adına duruma müdahale edilmiştir. 1832’de Nevesin’de çıkan isyanın üzerine gidilip bastırılmıştır.¹⁷²

3.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN BOSNA HERSEK’TEKİ REFORM TEŞEBBÜSLERİ

3.2.1. Tanzimat’ın Bosna’da İşleyişi ve 1849 İsyanı

Tanzimat Fermanı, Osmanlı toplumunda yaşayan bütün halkı kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Osmanlı toplum yapısı geçmişten gelen bir geleneğe sahip olduğu için getirilecek yeniliklere halkın ne tepki vereceği bilinmemektedir. Osmanlı devleti, bünyesinde barındırdığı Müslüman ve Gayrimüslim kesimi bu ferman ile devlete olan bağlılığını pekiştirmek istemektedir. Hatt-ı Hümayun’un uygulanmasındaki gaye, Hıristiyan tebaanın devlete olan bağlılığını güçlendirmektir.¹⁷³ Osmanlı devleti, Hıristiyan ve Müslümanların devlet içerisindeki konumunu göz önüne alarak getirmeye çalıştığı yenilikleri Bosna’da da uygulamaya koymuştur. Bu yeniliklere Bosna üzerinden bakıldığında vergi, askerlik ve din hususu Osmanlı devletini bir hayli yormuştur. Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra vergi meselesi ve askerlikle ilgili maddelerin uygulanması hususunda beklenilmesi gerektiği düşünülmüştür.¹⁷⁴ Çünkü halkın daha buna hazır olmadığına inanılmaktadır.

Bosna’da Tanzimat’ın uygulanacağına dair ilk resmi bildiri Mehmed Vecihi Paşa ve Ali Paşa zamanında 1840-1841’de gönderilmiştir.¹⁷⁵ Sistemin bölgede uygulanabilmesi yani vergi alınması ve askerlik yasasının yürürlüğe konulabilmesi için emlak ve nüfus sayımı yapılması gerekmektedir.¹⁷⁶

¹⁷²Gölen, a.g.m., s. 434.

¹⁷³ İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 3.

¹⁷⁴ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 350.

¹⁷⁵ Tanzimat Fermanı bölgede uygulamaya konulur konulmaz hemen muhalefet baş göstermiştir. Bilhassa askerlik, vergi ve Gayrimüslimlerle eşitlik hususu Müslümanları rahatsız etmiştir. Zafer, Gölen, “1857-59 Bosna Hersek İsyanı”, *Bellekten*, cilt 73, sayı 267, 2009, s. 465.

¹⁷⁶ Halil İncalcık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 2008, s. 176.

Dolayısıyla bu sayım hemen yapılamayacağından ötürü bölgedeki kimse üzerinde vergi ve askerlik konusunda bir sorumluluk söz konusu değildir.

Fermanın gelişiyle birlikte eşitlik, adalet, hukuk gibi konularda devlet bizzat kefil olduğunu belirtmiştir. Eşitlik konusunda Müslüman ve Gayrimüslim halk arasında sorunlar baş göstermiştir. Hıristiyan kesime ayrıcalık vermek demek koruyucu ülkelerinin taleplerinin yerine getirilmesi demektir. Çünkü Hıristiyanların amaçları Osmanlı devleti içerisinde birlikte olmak değil tam tersine ayrılık gayesi gütmektir. Krizi fırsata çevirmeye çalışan Batılı devletlerin işin içine girmesiyle olaylar boyut değiştirmiştir. Gayrimüslim halk üzerinden Osmanlı devletine dayattırılan reformlar devletin güçsüzlüğünü ortaya çıkarmış ve Avrupalı devletlerin aşağılamaları Türkler arasında büyük bir kin yaratmıştır. Türklerin çoğu reformlardan bile yararlanmak istememiştir.¹⁷⁷

Tanzimat'ın bölgede uygulanmaya başlamasıyla çoğunluğu Müslüman olan toprak yöneticisi halk ile bu topraklarda yaşayan Gayrimüslim halk ilişkilerinde değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Müslüman kesimin ellerindeki mevcut topraklarını kaybedeceği düşüncesinden ötürü bir rahatsızlık söz konusudur.¹⁷⁸ Tanzimat'ın Osmanlı devletinin geleneksel yapısına uygun olduğu düşünülmemektedir. Bu sebeple en büyük yankı bölgede nüfuzlu kişiler olarak bulunan Müslümanlardan gelmiştir.

Devlet bir yandan bu huzursuzluklarla uğraşırken diğer yandan da serhat bölgesi olan Bosna'yı korumakla meşguldür.¹⁷⁹ Ferman, uygulanmadan başka türlü buralarda tam koruma sağlanması imkânsızdır. Bu sırada devlet bölgenin yönetimini korumak ve yargıda birtakım yenilikler yapmak için 1840'da

¹⁷⁷ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Yapı Kredi Yayınları, çev. İdil Eser, İstanbul, 2001, s.183. Bu Hatt-ı Hümayun bir İngiliz başarısıdır. İnalçık, a.g.e, s. 351.

¹⁷⁸ Ferman bölgede yürürlüğe girer ise Boşnaklar, Bosna'nın ellerinden çıkacağını düşünmektedirler. Bölgedeki nüfuzlu beylerin devlete karşı koyacak gücü olmadığı için fermanın uygulanmasında bizim için herhangi bir sorun yok, halk Tanzimat'tan rahatsızdır diye devletin arkasında imajı yaratmışlardır. Ancak alttan alta halkı isyana kıskırtmışlardır. Zafer, Gölen, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te 19. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", *Bellekten*, cilt 74, s. 270-421, 2010, s. 437.

¹⁷⁹ Bosna-Hersek, coğrafi olarak Sırp ve Karadağlıların istilasına uygun bir durumdadır ve Rus siyasetinin hedefi olmuştur. Murad Efendi, *Türkiye Manzaranı*, Kitap Yayınevi, Çev: Alev Sunata Kırımlı, İstanbul, 2007, s. 125.

Muhassıllık Meclisleri adında karar meclisi kurmuştur.¹⁸⁰ Bu müzakere meclisleri bölgede Tanzimat'ın uygulanmasından sorumlu olacaklardır.

Diğer bir konu ise askerlik alanında belirmektedir. Bu dönemde merkezi otoriteyi güçlendirmek adına askeri reformlara girişmek şarttır. Yapılan ilk girişim de yeniçeri ocağının kaldırılması ve yerine Asakir-i Mansure ordusunun kurulması tasarısıdır.¹⁸¹ Zorunlu askerlik Tanzimat Fermanı'nın bir getirisidir. Hristiyanlar da askerlik yapmak istemedikleri için bu duruma olumsuz bakmışlardır. Bu süre zarfında nüfus sayımları yapılmaya başlanması halk nezdinde bu sayımın askerlik alımı için yapıldığı düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Bosna'da halk askere gitmeye karşıdır. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yeni bir ordu kurulmasına rağmen İşkodra, Bosna ve Hersek gibi yerlerden asker alınamamıştır. Devlet Bosna'dan asker almak için altı kez asker sevk etmiştir. Bu esnada, Ömer Paşa Boşnaklara karşı çok sert tutumlar sergilemiştir.¹⁸² Ömer Paşa Tanzimat'ı uygulayabilmek için karşı gelenlerin çoğunu öldürtmüştür. Feodal ailelerin iktisadi güçlerini ellerinden almıştır.¹⁸³ Ancak Boşnakları bu görüşlerinden yıldırnamamıştır. Bu problem Cevdet Paşa'nın Bosna müfettişliğine gönderilmesiyle çözülecektir. Boşnaklar, Kırım Savaşı'nda da bu tepkisini göstermiştir. Sebebi de bu dönemde cizye vergisinin kaldırılıp Gayrimüslimlerin de askerliğe zorunlu koşulmasıdır.¹⁸⁴ Bosna'da yaşayan Hristiyan kesimden Avusturya-Macaristan'a kaçışlar bile olmuştur.¹⁸⁵ Müslüman ve Gayrimüslim halk Tanzimat'a tepkisini her seferinde göstermiştir. Ayrıca 1848 İhtilali'nden sonra Macar ve Leh mültecileri Osmanlı devletine sığınmıştır. Hemen ardından da Müslümanlığı kabul edip orduda üst düzey görevler

¹⁸⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, (3. Basım) 2013, s. 209.

¹⁸¹ Kemal, Beydilli, "Yeniçeri", *TDVİA*, cilt 43, İstanbul, 2013, s. 450-462. Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 61-62.

¹⁸² Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, haz. Yusuf Hallaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 95.

¹⁸³ Abdullah Saydam, "Ömer Lütfi Paşa", *TDVİA*, cilt. 34, İstanbul, 2007, s. 74-76.

¹⁸⁴ Recep Kök, Mehmet Çetin, "Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusunda Gayrimüslimlerin İstihdamı", *BİLİG*, cilt, 85, sayı, 1, 2018, s. 2.

¹⁸⁵ Mehmet Çetin, *Kırım Savaşı Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*, Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınevi, Almatı, 2016, s. 472.

almışlardır.¹⁸⁶ Bosna'daki halk bu kişilerin emri altında askerlik yapmak istememiş ve bu kesimden rahatsızlık duymuştur.

Tanzimat Fermanı'nda askerlik alanında düşünülen planlama düzenli orduda beş sene görevde kalma ve redifikte sekiz sene olarak tasarlanmıştır. Bu tarz düzenlemeler Arap illeri, Arnavutluk ve Bosna'da uygulanamamaktadır. Çünkü Bosna merkeze uzak bir yerde olması ve söz konusu yenilikler için altyapı oluşmamıştır. Bosna'da düşünülen bu tasarılar 1849 sonlarında anca yürürlüğe konulmuştur.

Bosna'daki nüfuzlu toprak sahipleri¹⁸⁷ Müslümanlardan oluşmakta ve bu topraklardaki çiftliklere Baştina ismi verilmektedir.¹⁸⁸ Buradaki tımarlar devredilemez ve o aile yapısı dışına çıkamaz şeklindedir. Ancak Tanzimat'la birlikte bu sistemin kökten değiştirilmesi planlanmaktadır. Burada ise Kmetler, yani orada istihdam olan kiracılar buldukları konuma göre yarıcılık, üçleme, dörtleme, beşleme gibi bir yapı içerisinde ödeme şekline sahiptirler. Yani buradaki sistem Angarya değildir.¹⁸⁹ Osmanlı Devleti'nin amacı da bu sistemi kaldırmaktır.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar bu sistemde rahatsızlık verecek bir problem çıkmamıştır. Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımının etkisi ile birlikte yerel tebaa arasında Müslim, Gayrimüslim gerginliği görülmeye başlanmıştır.¹⁹¹ Burada devreye Müslümanlık, Hıristiyanlık, Ortodoksluk, Katolik gibi dini faktörler girmeye başlamıştır. Bölgede bulunan nüfuzlu ayan ve beyler

¹⁸⁶ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, cilt 5, s. 216.

¹⁸⁷ Devletin geleneksel toprak sistemi bölgedeki nüfuzlu kişilerin oluşmasına mâni olmaya yöneliktir. Tımar sistemi bunu bir nebze engellemiştir. 17. yüzyıla kadar devletin taşrada güç kaybetmesine kadar bu politika işlemiştir. Tefrik Güran, Ahmet Uzun, "Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshab-ı Alaka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler", *Bellekten*, cilt 70, sayı 259, 2006, s. 867.

¹⁸⁸ Halil İncalcık bölgedeki yerli Hıristiyan soylu kesimden bahsetmektedir. Bosna alınmadan önce kritik görevler sonucunda Baştina ismindeki toprak parçaları Hıristiyan sipahilere de verilmiştir. Halil, İncalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tekikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954, s. 171-172.; Bir elin parmağını geçmeyecek kadar az sayıdaki Gayrimüslim tebaadan başka toprak sahibi olan hiçbir köylü yoktur. Michael Palaret, *Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim*, çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 151.

¹⁸⁹ Halil İncalcık, "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları* cilt 1, sayı 5, 1942, s. 1.

¹⁹⁰ İlber Ortaylı, "Gospodarlık", *TDVİA*, cilt 14, 1996, s. 115-116.

¹⁹¹ 1830'daki Avrupa'da meydana gelen işçi ayaklanmalarının ardından din ve milliyet ayrılıkları köylülerin konumlarını güçlendirmek için isteklerini kabartmıştır. Güran, Uzun, a.g.m., s. 870.; Eren, a.g.e., s. 28.

halkı kendi çıkarları doğrultusunda kışkırtmaktadır. Osmanlı devleti merkezi güçlendirmek adına bu ayan ve beylerin bölgedeki gücünü kırmak istemektedir. Tanzimat Fermanı'yla birlikte toprak düzeninde yaşanacak değişimler bölgedeki eski düzeni bozacağı için bu kesimin tepkisine yol açmıştır.¹⁹² Toprak sahiplerinin Müslüman olması ve bu topraklarda çalışanların Hıristiyan olması iki kesim arasındaki gerginliği hat safhaya çıkarmaktadır. Aralarındaki ekonomik problemlerin dini faktörler ile birleşmesine yol açmaktadır.

Angarya meselesinde devlet, tebaaya ödeme yapılacağını belirtmiş bu da ayanların çıkarlarına ters düşmüştür. Burada ayanların yorumlayamadığı bir şey mevcuttur. Osmanlı devleti bölgede uygulamaya çalıştığı reformları bir ölçüde de Avrupa devletleri baskısı altında gerçekleştirdiğidir. Cevdet Paşa'da buna "Muhârebeden beri mev'ûd olan nizâmât ve ıslahata teşebbüs olunmadı ve bir şey yapılmadı. Devlet-i Aliyye'nin Umûr-ı Maliyesi ise pek fena hale geldi. Bu kerre rû-nümâ olan âsâr-ı isyâniyye dahi bunlardan neş'et ediyor. Düvel-i Avrupa bundan pek az müddet daha bu hâlâta hasr-ı nazar edebilir."¹⁹³ sözleriyle bunu desteklemektedir.

Yapılan yahut yapılmaya çalışılan uygulamalar Gayrimüslim tebaaya güç kazandırırken Müslümanları zayıflatmaktadır. Osmanlı devleti yöneticileri bu uygulamalarda sert ve baskıcı oldukları için Müslüman tebaayı içten içe yıpratmıştır. Dolayısıyla isyanların fitilini ateşlemiştir.

XIX. yüzyılın başında Bosna, toplam 37 kaptanlığa sahiptir. Kaptanlar kendi arasında sürtüşmeler yaşamaktadır. Ali Rıdvanbegoviç, 1849'da baş gösteren isyanın yöneticisidir. Aynı zamanda Hersek Mutasarrıflığı görevi de üstlenmektedir.¹⁹⁴ Bölgede nüfuzlu bir kişiliktir. Üstelik Hüseyin Kapudan isyanında hükümet yanlısı bir tavır sergilemiştir. Yine askerlik hususunda yeniceriliğin kaldırılmasında da önemli görevlere imza atmıştır.

¹⁹² Tanzimat ilan edilmeden önce Bosna da merkezi otorite bölgede önemli bir güç olan nüfuzlu toprak sahipleri üzerinden sağlanmakta idi. Tanzimat ile birlikte Hıristiyanların, Müslümanlar ile eşitliği gözetilerek yapılan toprak düzenlemesi, buraların sahiplerinin Müslüman olması hasebinden dolayı tepki çekmiştir. Palairat, a.g.e., s. 152.

¹⁹³ Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir 13-20, cilt, 2, Ankara, 1960, s. 84.

¹⁹⁴ Eren, a.g.e., İstanbul, 1965, s. 33.

Lakin, Ali Paşa Tanzimat'ın Bosna'da uygulanması halinde mevcut konumunu kaybedeceğini bildiğinden bu fermana karşı olsa da hükümet ile ilişkilerini bozmamak adına aynı doğrultuda hareket etmiştir.¹⁹⁵ Fermana karşı gelenleri durdurma konusunda yardımlarını esirgemeyeceğini hükümete bildirmiştir. Bir müddet sonra angaryanın kaldırılıp gayrimüslim tebaaya ödeme yapılacağı gündeme gelmesi ve Tanzimat'ın somut bir şekilde uygulamaya konulması artık hükümete olan güvenini tümden yok etmiştir. Bu sebepler Ali Paşa'nın isyancılara açıktan destek vermesine yetmiştir. Tanzimat uygulanmadan önce haber verilmemesi, yeni uygulamaların kendi çıkarlarına ters olmasından dolayı bunu benimsemesi imkânsızdır. Bu sırada Vali olan Mehmed Tahir Paşa ile de sürtüşme halinde olması onu hata yapmaya sevk etmiştir.¹⁹⁶

İsyanın temel problemlerinin başında vergilendirme sorunu gelmektedir. Hıristiyan reaya, Müslümanlardan alınan vergilerin dışında kendilerinden başka vergiler alındığını gerekçe gösterip sınırın karşısına Avusturya-Macaristan'a sığınmaktadırlar. Bu durum Avusturya-Macaristan'a Osmanlı devletinin iç işlerine müdahale etmesi için gerekli fırsatı sağlamaktadır.¹⁹⁷ İleride görüleceği üzere Avusturya-Macaristan bu durumu her seferinde kullanmayı başarmıştır.

Bu durumun sebeplerini çözmek adına Halil Kâmilî Paşa bölgeye görevlendirilmiştir. (1845)¹⁹⁸ Daha önce 1840 yılında kurulan muhasıllık vasıtasıyla vergi ile ilgili konular tespit edilmiştir.¹⁹⁹ 1842'den sonra ilga edilen muhasıllık sistemi yerini kazalara bırakmıştır. Bu uygulama ile yolsuzlukların önüne geçilecek, ihale ve vergi konularında düzenlemeler burada çözüme

¹⁹⁵ Mehdi Yenidoğan, *1849-51 Bosna İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 66.

¹⁹⁶ Aralarındaki sorunun Vali Mehmed Tahir Paşa'nın isyan halinde olan beylerden birisinin de Ali Paşa olduğunu hükümete bildirmesi ve bunu sindirmek için de asker talebinde bulunmasıdır. Yenidoğan, *a.g.t.*, s. 69.

¹⁹⁷ Raşid Efendi bu konudaki tereddütlerini şöyle açıklar: Bosna halkı Müslümandır. Yaşam tarzları da Avusturya-Macaristanlılara yakındır. Sınır olarak Avusturya-Macaristan tarafından etrafı örülüdür. Herhangi bir durumda ailelerini korumak adına şüpheye düşebilirler. Bunun için önceden olduğu gibi baş sallanır taş sallanmaz demeyebilirler. Ayrıca içten içe arzuladıkları bağımsızlık düşüncesi Avusturya-Macaristan tarafından vaad edilirse yönlendirilmeye çok açıktırlar. Ve bu söylenenleri Avusturya-Macaristan da pekâla düşünmüştür. Zafer, Gölen, "Raşid Efendiye Göre İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları", *Toplumsal Tarih*, 2000, s. 13-14.

¹⁹⁸ Yenidoğan, *a.g.t.*, s. 69. Ak, *a.g.t.*, s. 26.

¹⁹⁹ Çadırcı, *a.g.e.* s. 212.

kavuşturulacaktır. Bu uygulamalar Tanzimat'ın somut olarak uygulanmaya başlandığının göstergesidir.

1847'de Mehmed Tahir Paşa bölgeye gönderilmiştir. Bölgede içinde bulunduğu süre zarfında nüfuzlu kişileri kontrol altında tutmaya yönelik hareketlerde bulunmuştur. Buna karşılık Ali Paşa, merkeze yazdığı bir raporda Tahir Paşa'nın Bosna ahalisine "Sizi bir gün Bosna'dan göndereceğim" dediğini yazması aralarının açılmasına neden olmuştur.²⁰⁰ Diğer taraftan Avusturya-Macaristan sınırında bulunan limanın kullanılmasına izin vermemesi isyanın uzamasına katkı sağlamıştır.

İsyan, bölgede yaşayan Müslümanların neredeyse hepsinin desteğini almış olması bakımından önem arz etmektedir. Burada Tahir Paşa'nın angarya sistemini yok edip doğrudan hükümet adına vergileri tahsil etmeye başlaması isyanın çıkış noktası olarak gösterilir. Toprak mülkiyeti olan beylerin altında çalışan halkı da kışkırtması süreçte etkili olmuştur. Bosna'da sürekli vali değiştirilmesi koordinasyon eksikliğine sebep olmuştur.

3.2.2. 1858 isyanı

Hristiyanlar, Tanzimat reformlarına kendileri için bir umut olarak bakarlarken Müslümanlar ise mevcut haklarından endişe duymaya başlamışlardır. Bosna'da 1849'da çıkan isyandan sonra bölgede Müslümanların gücü sarsılmıştır.²⁰¹ Burada Ömer Paşa Latas, Müslümanlara karşı orantısız güç kullanmıştır. Müslümanlar tepkilerini 1858 İsyanı sırasında geri durarak göstermişlerdir. Bu isyanın bastırılmasında Müslüman desteği olmazsa devletin yetersiz kalacağını göstermek istemişlerdir.²⁰² Çünkü bölgede bulunan zengin toprak sahipleri

²⁰⁰ Yenidoğan, a.g.t. s. 84.

²⁰¹ Tanzimat Fermanı ile Hristiyanların toprak edinebilme hakkına erişmesi ve bu toprakları kendinden sonra gelen varislerine bırakabilmesi açısından olumlu tesir etmiştir. Bu durum Müslümanlarda ters tepki yaratmıştır. Erkan Tural, "Bir Belge: 1861 Hersek İsyanı, 1863 Vilayet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 13, Sayı 2, Nisan 2004, s. 96.

²⁰² Zafer Gölen, 1857-59 Bosna Hersek İsyanı, *Bellekten*, Cilt, 73, sayı, 267, 2009, s. 479.

Müslüman oldukları için orada çalışan Hıristiyanlara istedikleri gibi söz geçirebilmektedirler.

Kırım savaşından sonra Sırp'ların dokunulmazlık kazanmaları Osmanlı devletine karşı biraz daha serbest tavırlar sergilemelerine yol açmıştır. İsteklerini açıktan iletmeye başlamışlardır. Bunu da Karadağ'ı kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Karadağ'ın amacı Hersek'i işgal edip deniz kenarı bir bölge elde etmektir. Ayrıca Hersek'te bulunan Grahova ve Piva gibi nahiyelerde bulunan halkın Karadağ'a yakın tavırlar sergilemesi hareket alanını genişletmektedir.²⁰³ Burada yaşayan halkın büyük çoğunluğu Slav olmasından ötürü bölge halkına tehlike oluşturmamaktadır.

Avusturya-Macaristan'ın gayesi Dalmaçya'nın kendisine sınır olmasından ötürüdür. Bir başka sebep ise Bosna ve Hersek'te kargaşa yaratıp kendisi için problem oluşturacağı gerekçesi ile müdahale etmek istemesidir. Bu sayede Hırvatistan, Slovenya ve Dalmaçya arasındaki engeli aşabilecektir.²⁰⁴ Osmanlı devleti açısından sıkıntı yaratan durum isyancıların rahatlıkla Avusturya-Macaristan'a sığınması ve cezasız kalmasıdır. Avusturya-Macaristan ve Karadağ'ın isteklerinin aynı noktada birleştiği görülmektedir.

Rusya, Kırım Harbinden sonra Balkanlarda yaşayan Slav halklarını kurtarmak gayesi ile Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek üzerinde hâkimiyet kurmak istemektedir. Kırım savaşı ile bunun önüne set çekildiği için Panislavizm çerçevesinde hareket alanı bulmaktadır. Bu bölgelerde karışıklık çıkarıp müdahale fırsatı aramaktadırlar. Bu kapsamda İngiltere, Osmanlı devletinin Rus boyunduruğuna girmesini arzu etmediğinden ötürü Rusların Tuna'ya girmesine engel olmak istemektedir.²⁰⁵ Diğer yandan III. Napolyon bir güç savaşına girmiş Balkanlardaki Rus boşluğunu doldurmak istemektedir. Osmanlı Devleti içerisinde çıkan her türlü ayaklanmaya destek vermiştir.²⁰⁶ Karadağ'a açıktan

²⁰³ Zafer Gölen, 1849-1851 İsyanı, *Bellten*, cilt, 66, sayı, 247, 2002, s. 467.

²⁰⁴ Murat Efendi, a.g.e. s. 128.

²⁰⁵ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 150.

²⁰⁶ Enver Ziya, Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt VI, s. 19.

desteğini de esirgememiştir. Bu isyan sırasında Batı kesiminin temel amacı bölgedeki Türk ve Müslüman etkisinden Hıristiyanların kurtarılmasıdır.

Halil İnalçık, Bosna'da halkı isyana götüren sebebin milliyetçilik değil, bölgede nüfuzlu olan toprak sahiplerinin ve devlet adamlarının mali külfetini olduğuna işaret eder.²⁰⁷ Şikâyet edilen temel konuların başında bu yöneticilerin tutum ve davranışları gelmektedir.²⁰⁸ Bölgeye gönderilen yöneticilerin reayayı baskı altında tutması büyük problemlerden bir tanesidir. Panslavistler, bu rahatsızlıklar üzerinden kilise, gazete ve dergilerle halkın aklını karıştırmaktadırlar.²⁰⁹ Bu propaganda Slav halkın kendi arasındaki dayanışmayı güçlendirmesine olanak sağlamıştır.

Bölgede yaşayan Hıristiyanların çoğunu temsil eden Ortodokslar, Fener Rum Patrikhanesine tabiidiler. Tanzimat ilan edildikten sonra her millet bağımsız bir kilise kurma gayretine girişmiştir. Bosna'daki yabancı tebaaya getirilen bu yeniliklerden sonra Batılı devletler kendi menfaatlerinin peşine düşmüş olup bünyesindeki halkları kışkırtmışlardır.²¹⁰ Din adamları gereken durumlarda komutanlıklar dahi yapmışlardır.

Tanzimat Fermanının getirisi olan vergilerin nizami bir şekilde toplanmak istenmesi üzerine birtakım Hıristiyanların vergiyi ödemeye imkânı bulunmamasından ötürü isyan patlamıştır.²¹¹ Bu isyan, vergilerin tam zamanında toplanmasına alışık olmayan halkın Tanzimat ve Islahat Fermanının getirmiş olduğu düzene karşı tepkisidir. Fermanlar beklentilerinin tersi yönünde yorumlanmıştır.²¹² Bosna-Hersek, bulunduğu coğrafyadan ötürü hem Osmanlı

²⁰⁷ Halil, İnalçık *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 201.

²⁰⁸ Tefik Güran- Ahmet Uzun, "Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshab-ı Alaka ve Çiftçiler Arasındaki ilişkiler (1840-1875)", *Bellekten*, cilt 70, sayı 259, 2006, s. 867-868.

²⁰⁹ Bosna'da Slav kışkırtmalarının önüne geçilmesi için Valiliğe fermanlar gönderilmişse de durdurulamamıştır. Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Haz: İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 39.

²¹⁰ Hıristiyan halkın beklediği fırsat da budur. Herhangi bir konuda Batılı devletlere şikâyet etme hakkı elde etmiş oldular. Halbuki Tanzimat ve Islahat Fermanı bunların önüne geçmek için ilan edilmiştir. Karal, *a.g.e.*, cilt 6, s. 7.

²¹¹ Mahmud Celaleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 36.

²¹² Reaya her türlü Angaryanın ortadan kaldırılmasını, bireysel özgürlüğün getirilmesini ve eşitliğin sağlanmasını tersi yönde kullanmış bazen milli bazen de bağımsızlık yönünde adımlar atmışlardır. İnalçık, *a.g.e.*, s. 197.

Devleti'nin kontrolünü zorlaştırmakta hem de bölge üzerinde çıkarı olan devletlere müdahale imkânı tanımaktadır. Bosna-Hersek'te uygulanmaya çalışılan ıslahatların toprak temelli olması, bu toprakların sahiplerinin de Müslüman olması nedeniyle her seferinde Hıristiyan kesim ile Müslüman kesimi karşı karşıya getirmiştir. Dolayısıyla ekonomik temelli başlayan problemler, dini problemleri tetiklemiştir. Bölgede nüfuz sağlamaya çalışan devletlerin istediği şartlar oluşmuştur. Her biri ayrı gaye içerisinde olsa da aynı amaç için çalışmaları bölgedeki problemler silsilesine yol açmıştır.

Bu isyan çıkmadan önce İsvornik'in nüfuzlu kişilerinden bazılarının Sırbistan'a gitmesi ve hemen geri gelmelerinden sonra isyanın çıkması Sırp etkisini göstermektedir. Aynı durumu Biyelin'e Kazasının köylerinden gelen Kocabaşılar'ın şikayetlerini iletmesinden de anlaşılmaktadır. Rahatsız oldukları konularının gerekli makam ve mercilere iletilmemesinden yakınan Hıristiyanlar tepkilerini göstermişlerdir. Hıristiyanların aklına girenlerin Avusturya-Macaristanlı istihbaratçılar ile bölgede bulunan Papazlar olduğu anlaşılmıştır.²¹³ İsyanlıkların istekleri ve hareketlerinden anlaşıldığı üzere arkasındaki yönetici güç Rusya'dır. Bosna meclisinden çıkan sonuca göre isyan dört temel sebepten kaynaklanmaktadır;

- 1- Bölgeye gönderilen görevlilerden kaynaklanan sorunlar,
- 2- İsyanlıkların istekleri olan üçleme vergisinin²¹⁴ kaldırılamayacağı sorunu,
- 3- Müslümanların tepkisinden çekinilmesi,
- 4- İsyanın büyümemesi için bölgedeki askeri birliklerin çoğaltılması ve isyanın dışarıdan aldığı desteğin yok edilmesidir.

İsyan halinde bulunan gruplar ile uzlaşamaması üzerine Karadağ'a bir hareket planlanmıştır.²¹⁵ Fransa hemen olayı Paris Antlaşması'na dayandırıp

²¹³Müslüman olmayan tebaanın vakıf gelirlerinin vergi mükellefiyetine alınması, gelirlerde tasarruf edilmesi, ruhban kesimi rahatsız etmiştir. Onlar da bunu halk üzerinden devlete yansıtmıştır. Musa Çadircı, "Anadolu'da Tanzimat'a Tepkiler", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, Samsun, 2017, s. 191.

²¹⁴ Bir çiftçinin ziraat yaptığı arazi üzerinden hissesine düşen miktarın 1/3 üzerinden ödeme yapılmasına denir. Ahmet Zeki İzgöer, "Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı" *Divan: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, cilt, 211, sayı, 6, 1999, s. 18.

²¹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir* 13-20, s. 48-49.

uluslararası bir alana taşımıştır.²¹⁶ Batılı devletler; Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa ve Prusya İstanbul'da bir konferansta toplanmışlardır. Bu konferansta Karadağ'a arka çıkıldığı için Osmanlı devletinin dezavantajına olmuştur. Grahova, Zupa ve Rudina Karadağ himayesine verilmiş ve Osmanlı-Karadağ sınır tespitinin olunmasına karar kılınmıştır.²¹⁷

3.2.3. Hersek İsyanı'nın Provası (1861 İsyanı)

Bosna'da çıkan isyanların sebepleri birbirine paraleldir. 1861 İsyanı'nın sebebi İslahat Fermanı ile öngörülen reformların bölgede uygulanmamasıdır. Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık konusunda yol göstermek için Rusya'nın Hersek'te bulunan tebaayı kışkırtması ve el altından mühimmat sağlaması, buna ek olarak Avusturya-Macaristan'ın isyancıları koruma altına alıp geri vermeyerek bölgedeki nüfuzunu arttırmak istemesi isyanın ateşini harlamıştır.²¹⁸ Bu isyanın da çıkış noktasına dikkat edilirse Gayrimüslimler üzerinden yabancı devletlerin kendi gayelerini gerçekleştirmek için bölge halkını kullanmasıdır.

1861 İsyanı'nın hedefleri, önceki isyanlardan farklıdır. Sırlar ve Karadağlıların Osmanlı hakimiyetinden kurtulmanın altyapısı niteliğindedir. Karadağ ile Hersek arasında sınır olan bölgede isyanın ilk kıvılcımları yanmıştır.²¹⁹ Bosna'da çıkan isyanların tümünde sınır bölgeleri gözetilmektedir. Bu bölgeler isyanı çıkaranlara hem yardım ve destek açısından hem de herhangi bir problem ile karşılaşıldığında sınırdan kolaylıkla hareket edebilme imkânı açısından büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

²¹⁶ İsyan daha başlamadan önce Danilo'nun Paris'e gidip Fransa ile görüşme yapması Fransa'nın etkisini göstermektedir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 14-20. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa Karadağ ile nasıl mücadele edileceğine dair bilgiler sunmaktadır. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamit'e Arzlar: Maruzat*, Haz: Yusuf Hallaçoğlu, s. 59-60.

²¹⁷ Zafer Gölen, "Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti", *Bellekten*, cilt 78, sayı 282, s. 681.

²¹⁸ Hüdayi, Şentürk, "Tuna Vilayeti'nin Teşkiline Karadağ Ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layıha", *Bellekten*, cilt 8, sayı 226, Ankara, 1996, s. 722.

²¹⁹ Bu sırada Avrupa'da yaşanan siyasi gelişmeler Fransa ile Avusturya-Macaristan arasındaki İtalya üzerinden kaynaklanan politik çekişmeler Avusturya-Macaristan'ı Balkanlarda etkisiz bırakmış ve Rusya'nın Sırbistan ve Karadağ'a desteğini arttırması da etkili olmuştur. Tural, *a.g.m.* s. 97.

Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmak için birliklerini harekete geçirmesi üzerine yine Avrupa Devletleri, Avrupa'da düzenin sekteye uğrayacağı düşüncesiyle isyancılarla 25 Nisan 1861'de bir araya gelmişlerdir. Bu sırada Osmanlı Devleti Rumeli Ordu Komutanlığına Ömer Lütfi Paşa'yı getirmiştir.(Nisan 1861) Paşa'nın bölgede başlattığı faaliyetler; Kilise inşa etme, devlet görevlilerin halkın hanesinde oturmasını yasaklaması, toprak nizamnamesinin uygulanması, toprak sahibi ve çalışanların ilişkilerinin resmiyete dökülmesi, vergilerin kocabaşılar ve muhtarlar tarafından toplanması ve devlete teslim edilmesi, yerel dilleri bilen din mensuplarının atanması, halka toprak mülkiyeti edinme hakkı tanınması gibi çalışmalardır.²²⁰ Yapılan bu düzenlemeler kimseyi memnun etmemiştir. Ömer Lütfi Paşa, Karadağ üzerine saldırı planı yaparken Avrupa müdahalesi gerçekleşmiştir. Hemen arkasından İşkodra Barışı imzalanmıştır.²²¹ Bu isyan sonunda kazançlı çıkan devlet Sırbistan'dır.

Osmanlı devleti ile Karadağ arasında bu olaylar meydana gelirken Sırbistan kesiminden birisinin Osmanlı askerini manipüle etmesi, Sırbistan'a istediği bahane fırsatını vermiştir. Sırp, Osmanlı hakimiyetinde bulunan Belgrad kalesine bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bu duruma Osmanlı devletinin hemen karşı müdahale gerçekleştirmesi Avrupa nezdinde ters bir tepki yaratmıştır. Paris antlaşması gereği İstanbul'da bir protokol düzenlenmiştir. Sokol ve Uziçe kaleleri yıkılmış ve Müslümanların kalelerin dışında başka bir yerde oturması yasaklanmıştır.

Devlet Bosna'daki bu problemleri çözmek ve merkezi otoriteyi güçlendirmek için sorunların tespiti meselesine girişmiştir. Bölgeyi tanıyan insanlardan görüş alınmak üzere her sancaktan ikişer kişi çağırılmıştır. İki temel problem etrafında görüş birliğine varılmıştır. Problemlerden birincisi çiftçilerin vermek zorunda olduğu vergi, ikincisi de Eshab-ı Alakaya karşı olan yükümlerdir.²²² Devlet sorunların çözümü için Safer Yasasını yürürlüğe koymuştur.²²³ Çıkarılan yasa ile tüm eksiklikler tespit edilmiş ve işveren ve işçi hükümleri belli bir çerçeveye

²²⁰ Tural, a.g.m., s. 99.

²²¹ Zafer Gölen, "1862 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları", *Bellekten*, cilt 75, sayı 273, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 529.

²²² Güran -Uzun, a.g.m., s. 885.

²²³ Palaret, a.g.e., s. 151.

oturtulmuştur. Buradaki temel sorun olan vergiler dışındaki tüm istek ve şikayetler bir çözüme kavuşturulmuş, devlet vergi meselesine ayrıca ilgileneceğini söylemiştir. Yani asıl sorun çözülmemiştir.

Bosna'daki sorunların giderilebilmesi için Ahmed Cevdet Paşa, Bosna teftişi için görevlendirilmiştir. Hersek isyanlarından sonra bölgeye giden Cevdet Paşa halktan almış olduğu tepkilerden ötürü bir hayli rahatsız olmuştur. Sorunların temeline indiğinde devlet görevlilerinin verilen rüşvetlere karşı zaafalarını görmüştür. Bu kişileri devlet kademelerinden uzaklaştırmıştır. Bosna'da çıkan isyanlar sırasında geçmişte Ömer Paşa Boşnaklara çok sert davranışlarda bulunmuştu. Bosna teftişine çıkan Cevdet Paşa, Ömer Paşa'nın geçmişte uygulamış olduğu sert tutumlardan ötürü, teftiş sırasında dikkatli olması konusunda Fuad Paşa tarafından uyarılmıştır.²²⁴

Cevdet Paşa isyanlara katılanların liderleri (Lako Miloşoviç, Niko Pavloviç) ile yaptığı görüşmelerde olayın milliyetçilik ya da bağımsızlıkla alakalı bir durum olmadığı kanısına varmıştır.²²⁵ Diğer taraftan halkın şikayetleri ile alakadar olurken Şuma'dan gelen Kocabaşılar sorunlarını dile getirmişler. Bu sorunlar, İsyandar vuku bulurken nüfuzlu kişilerin halkı angaryada çalıştırdıkları ve kendi ihtiyaçlarını halk üzerinden giderdiklerini, köylülerin otlaklarını Avusturya-Macaristanlılara para karşılığında verildiğini öğrenmiştir. Bu söylenenler üzerine Paşa, 1858 Toprak Nizamnamesi ve Bosna Çiftlik Düzenlemesi kapsamında yapılanların hukuki olmadığını belirlemiştir.²²⁶ Yöneticiler ve yerel halk böyle bir kanun ve düzenlemeden haberi olmadığını söylemiştir. Yapılan incelemeler sonrasında kendi çıkarlarını düşünen bir grubun bu işin arkasında olduğunun tespitine varılmıştır. Burada Cevdet Paşanın işaret ettiği kesim halk ve devlet arasındaki koordineyi sağlayan kocabaşılardır. Paşa, Bosna Çiftlik Nizamnamesini tüm bölgelere ulaşması için resmî kurumlara bildirmiş ve yerel halka detaylı olarak anlatılmasını buyurmuştur.²²⁷

²²⁴ Ahmed Cevet Paşa, 13-20, s. 267.

²²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir 21-39, Yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, (2. Baskı), Ankara, 1986, s. 7.

²²⁶ Ahmed Cevdet, Paşa, 21-39, s. 4-5.

²²⁷ Ahmed Cevdet Paşa, 21-39, s. 7-8.

4. BÖLÜM: 1875 HERSEK İSYANI

4.1. İSYANIN ATEŞLİ SAFHASI

Hersek Sancağı'nın Nevesin Kazası'nda gayrimüslim tebaadan yaklaşık 160 kişi, ağnam vergisinin ağırlığı ve bölgedeki inzibat erlerinin hukuksuz davranışlarından dolayı isyan edip Karadağ'a sığındığında Balkanların kaderine tesir edecek olan yol açılmıştır.²²⁸ Olayları birkaç gün sonra haberleştiren Bosna Gazetesi'ne göre isyancıların sayısı yedi, sekiz kişiyi geçmemektedir. (26 Temmuz 1875) Haberin içeriği şu şekildedir:

Hersek sancağına tâbi' Nevesin kazasına muzâf Zoydol ve Belgrad karyeleri ahâli'-i ma'lûmesinden ba'zı fasıda yedi sekiz mâhdan bir ve hükûmete itâ'atden rugerdân ve vâdi'-i gecrevi şekâvet ve şikâkda Puban ve civar karyeler ahali'-i matba'asına envâ' tehdîdât icrâsiyla kerhen kendülerine münâba'atla tebsî' da'ire'-i şekâvetkâriye şitâyân oldukları iş'ârât mahalliyeden müstebân olduğuna ve muktezây-ı şân ve merhamet hazret-i pâdişâhiden olduğu üzere ile haklarında icray-ı va'az ve nasihat olunarak terk-i silâh ittirilmesi esbâb hekimânesine i'tinâ kılınması cânib-i alî vilâyet penâhiden livây-ı mezkûr mutasarrıflığıyla kumandanlığına bi'l-defe'at olunan iş'ârât üzere mutasarrıf ve kumandan müşâr ve muma ileyhimâ ma'arifetleriyle o yolda ittirilen tebligatın ve merkez vilâyetden mahsûsen i'zâm olunan meclis-i idare'-i vilâyet a'zâsından ref'etlü Haydar bey ve ref'etlü Petrâki efendi vasıtalarıyla idilen vasâyâtın ve Bâb-ı Ali'den bi'l-istizân şeref vâki' olan emrû irâde'-i hazret-i sadaret penâhi ile mahal-i mezkûre i'zâm kılınan Karadağ hatt-ı hudûd komisyonu me'mûru üçüncü orduy-ı hümâyûnu erkân-ı harbiye re'isi mirliva sa'adetlü Hasan Edib paşa ve sa'adetlü Kastan efendi ma'arifetleriyle ittirilmiş olan nesâyihin kat'iyen te'sîri olamadığından başka gün yekün harekât serkeşânelerini artırub ve adetâ ilm û efrâz ya'ni ve isyan iderek Nevesin ile Mostar arasında ki tariki kesüb orada tesadüf ittikleri kâravânı otuz beş ve elli yük kahve ve şeker ve pirinc ma' hayvanat alub karyelerine götürmüş ve yedi nefer İslam kirâcıyı a'dâm ve başlarını dahi kat' itmiş ve o civarda bulunan zabtiye seyyâr kolunun üzerine dahi bi'l-hücum tüfenk indahtına mübâşeretle bir pandur tefrîni şehid eyledikleri ve bî muhâben Nevesin kasabasının yanı başına gelerek ahâlinin hayvanatını sürüb götürmeğe mansıdı oldukları me'mûrin muma ileyhim tarafından müşâhede olunması üzerine orada bulunan kumandan mirliva sa'adetlü Selim paşa

²²⁸ Mahmud Celaleddin Paşa isyan eden kişi sayısını Mirat-ı Hâkikatt'e 160 kişi olarak verir. Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 51. İsmail Hami Danişmend ise eserinde "120 yahut 160 veyahut 360 kişi" diye yazar. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 246.

*tarafından hareket-i askeriye nümâyişi gösterilmesinin te'sîrâtıyla hayvanat merkûme bıraktırmış ve eşkiyayı merkûme gerüye çektirmiştir.*²²⁹

Bu bilgiden hareketle isyanı çıkaran kişilerin sayısı ve hareketleri göz önüne alındığında bu kişilerin Osmanlı Devleti'nin Nevahi-i Asiyeye diye tabir ettiği bölgeden gelen kimseler olduğu kanaati oluşturmaktadır. Çünkü Nevahi-i Asiyeye bölgesi vergi ödemeyen ve sürekli eli silah tutan kişilerden oluşmaktadır. Ancak bu kesimin Hıristiyan Slavlardan oluşması ve Karadağ ile Sırbistan'ın da yardım etmesi dolayısıyla Hıristiyanların devlete başkaldırması gibi düşündürmektedir. Böyle düşündürmeye sevk eden bir başka faktör de öldürülen kişilerin dini kimliklerinin Müslüman olmasıdır. Bu etkenler göz önüne alındığında isyanın ilk çıkış noktasında din faktörünün etkisi yoktur. Ancak bu kişilerin isyanı yaymayı başarmasından sonra dini ekonomik ve siyasi faktörlerin tamamı işin içerisine girecektir.

Sabah gazetesi, Sırbistan ve Karadağ'ın bu isyanı açıktan desteklediğini, bu devletleri destekleyenlerin de Batılı devletler olduğunu, Kölnische Zeitung isimli bir Almanya gazetesinin köşesine taşıdığını yazmıştır. Sabah gazetesi bir başka yazısında Fremdenblatt isimindeki bir Avrupa gazetesinde şu yazı kaleme alınmıştır. Bu haberde:

*“Rus Sinod'u ile İstanbul Patrikhanesinin isyancılara taraf olmamalarını Hıristiyanlığın lideri sayılan Papa'nın Bosna ve Hersek Katoliklerini isyanda taraf tutmaktan men ettiğini bunun din ile bir alakasının olmadığını Slavların bir hareketinin neticesi olduğunu dini liderlerin Osmanlı'nın kazanması için ellerinden geleni yaptığını dolayısıyla bunun bir din savaşı olamayacağını”*²³⁰ şeklinde cümleler kullanılmıştır.

Tarihçiler arasında isyanın sebeplerine dair görüş birliği bulunmamaktadır. Georges Castellan, isyanın temelinde iklimsel etkilerin bulunduğunu, kuraklık yüzünden ağırlaşan hayat şartları nedeniyle Herseklilerin ayaklandıklarını yazar.²³¹ Barbara Jelavich de isyanın asıl sebebini köylülerin hayat şartlarında

²²⁹ Bosna Gazetesi, Nu: 474, 23 Cemâziye'l-Ahir, 1292/ 27 Temmuz, 1875, s. 1.

²³⁰ Bekir Sıtkı Baykal, “Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 6, s. 4, 1948, s. 234.

²³¹ Georges, Castellan, *Balkanların Tarihi 14. Ve 20. Yüzyıl*, (Çev. Ayşegül-Başbuğu), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 330.

arar. Jelavich'e göre toprak sahipleri ile toprağı işleyenler arasındaki gerilim, bu isyanın çıkmasına neden olurken, aynı dili konuşan Slav halkın din ve mezheplerindeki farklılıklar isyana etkide bulunmamıştır; Hersek İsyanı tamamen ekonomik sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır.²³²

Nicolae Jorga'ya göre isyan bir köylü ayaklanması değil, gelecekte Hersek'i kimin yöneteceğine dair bir çatışmadır.²³³ Nitekim modern araştırmalar Balkanlardaki yerel toprak sahiplerinin baskıcı tutumlarının toprak sisteminde bozulmalara yol açtığını ve bu durum da bölge halkları arasında milliyetçiliği tetiklediğini iddia ederek iki farklı görüşün sentezini yaparlar.²³⁴ Karadağlıların yürüttükleri faaliyetler isyanı ekonomik olmaktan ziyade siyasi bir yapıya büründürmektedir.²³⁵

Karadağ Prensi Nikola, isyancıları kabul etmiş ve şikâyetlerinin Rusya elçisine iletilip araştırılması için bir komisyon oluşturulabileceğini söylemiştir.²³⁶ Prensin bu tutumu, isyanı bölgesel olmaktan çıkararak uluslararası bir mesele haline getirecektir. İsyancılar, Osmanlı Devleti tarafından cezalandırılacakları korkusuyla Hersek'e geri dönmek istemezken Karadağ, bu kişilerin devlet hazinesine maddi külfet oluşturacağını düşündüğünden, bir an önce çaresine bakılması gerektiğini İstanbul'daki Rus elçisi İgnatief'e bildirmiştir. Gelişmelerden böylece haberdar olan İgnatief derhal harekete geçip Osmanlı Devlet yöneticileri ile görüşmeler yapmıştır. Sadrazam Ahmed Esad Paşa isyancıların Osmanlı tebaasından olmasından ötürü ülkeye geri dönmelerine sıcak bakmıştır.²³⁷ Durum hemen Bosna Valisi Derviş Paşa'ya iletilmiş, bir

²³² Barbara, Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar-1*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 382.

²³³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 464.

²³⁴ Uğur Özcan, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2012, s. 14.

²³⁵ Taylan Yararcan, "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyancılar ve Sebepleri", *Bosna Hersek Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1992, s.33.

²³⁶ Karadağ, Hersek'te çıkan önceki isyanlarda başat rol üstlendiği için Hersek isyanına verdiği destekten ötürü Osmanlı devletinin Karadağ üzerine bir harekât gerçekleştirebileceği endişesi ile Rusya'yı olaya dahil etmek istemiştir. Osmanlı devleti Karadağ üzerine saldırı düzenler ise Karadağ, Rusya'nın etkisini kullanmayı planlamaktadır. Zafer, Çakmak, "1875 Hersek İsyanı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. 8, 2003, s. 248.

²³⁷ Bosna Gazetesi, Nu: 474, 23 Cemâziye'l-Ahir, 1292/27 Temmuz 1875, s.1. Sakız Adası'nda doğan Esad Paşa, Kaptan-ı Derya Halil Rifat Paşa'nın desteği ile Mekteb-i Harbiye'ye girmiştir. 1857'de Erkan-ı Harbiyye yüzbaşı olmuştur. Paris'te Mekteb-i Osmani müdürlüğü görevi

araştırma komisyonu tertip edilmiş ve isyancıların durumları incelenmeye alınmıştır. Ancak Nevesin'e dönüş yapan bu kişiler, birer suçlu gibi değil kahraman edasıyla giriş yapmışlardır.²³⁸

İsyan başlamadan önce ve mültezimlere yapılan haksızlıklar yani devlete ödedikleri vergilerinin gelirlerine göre orantısız olması ve emlak tapu senetlerinden harçlar alınması, bölge halkının ayaklanması için başka bir sebep olmuştur.²³⁹ Bosna'da daha önce de çıkan isyanlardan hareketle sorunların mültezimlerden kaynaklandığını, mültezimlerden istenilen vergilerin miktarının gelirlerinin üzerinde olması hasebiyle bunun önüne geçmek için bir cemiyet kurmuşlardır. Batı kamuoyunun desteğini elde etmek için bu cemiyetin propagandasının arkasına sığınıp Nevesin'den sorumlu müdürü kaçırmışlar ve kurtarmaya gelen askerleri vurmuşlardır.²⁴⁰ Nevesin ile Mostar arasındaki yolu kesip önlerine çıkan 50 civarındaki yük hayvanı üzerinde bulunan şeker ve pirinçleri beraberinde götürmüşlerdir. Hemen arkasından Nevesin çevresinde bulunan sürüleri kaçırmaya çalışmışlardır. Selim Paşa'nın duruma hemen müdahale etmesi ile Osmanlı askeri üzerine ateş açmışlardır.²⁴¹ İsyanın ateşli safhası burada ortaya çıkmıştır.

Nicolae Jorga isyanın başlama tarihini 31 Temmuz,²⁴² İsmail Hami Danişmend ilk kan akıtılıp ölümlerin başladığı tarihi 5 Haziran, karşılıklı saldırıların başlamasını 23 Temmuz olarak verir.²⁴³ Ali Fitri'ye göre isyanın başlaması 2

---

yapmıştır. Abdülaziz'in 1867'de Paris gezisi sırasında mirlivalığa yükseltilmiş ve Abdülaziz ile birlikte dönüş yapmıştır. 1868'de Bosna Fırka-i Aseriyye kumandanı ve İşkodra vilayeti mutasarrıflığı yapmıştır. 1872'de Bahriye Nazırı, 1873'te de sadrazamlık görevine getirilmiştir. Ali İhsan Gencer, Ahmed Esad Paşa, TDVİA, cilt. 2, İstanbul, 1989, s. 64.

²³⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 51.

²³⁹ İsyan başlamadan önce Hersek ve Banaluka Sancakları kazalarının öşürleri boş bırakılmış ve devlet öşürlerinin artırılmasına gidilmiştir. Bu beyannameye talip olanların kefilleri ile birlikte açık arttırmaya katılmaları gerektiği bildirilmiştir. Lakin ecnebi memleketlerden gelenler kimliği fark etmeksizin Meclisi Maarif Bakanlığı Matbuat idaresi bakımından gümrükten muayene ile izinlidir ibaresi mührü tazelettikten sonra taklitten kaçınarak ruhsat olunmuştur ibaresi ile müzayedeye katılabileceklerini bildirilmiştir. Gazeteden hareketle halktan alınan vergiler ve harçlar konusunda kimlik ayrımı yoktur. Bosna Gazetesi, Nu: 470, 24 Cemâziye'l-Evvel, 1292/29 Haziran, 1875, s. 2. Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 122.

²⁴⁰ Halil, Sedes, *1875- 1878 Osmanlı Ordusu Savaşları 1875-76 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1946, s.78.

²⁴¹ Bosna Gazetesi, Nu:474, 23 Cemâziye'l Ahir, 1292/27 Temmuz, 1875, s.1.

²⁴² Jorga, a.g.e, s. 464

²⁴³Danişmend, a.g.e., s. 247-248.

Haziran'dır.²⁴⁴ Bosna Gazetesi'nin isyan ile ilgili ilk haberi yani isyanın başlangıcı 26 Temmuz 1875 olarak tespit edilmektedir.²⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin isyan karşısında nasıl tepki gösterdiğine dair görüş birliği bulunmaz. Bosna Valisi Derviş Paşa'nın harekete geçmeyip ne yapması gerektiği konusunda yönetime danışıp beklemesi isyanın gücünü ve kimliğini arttırmıştır. Hem Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mirat-ı Hakikât'inde hem de İsmail Hami Danişmend'in İzahlı Osmanlı Kronolojisi adlı eserlerde bu şekilde geçmektedir.²⁴⁶ Ancak Bosna gazetesinden hareketle bu bilgilerin aksine isyan başladığı esnada Babıali'ye telgraf çekilir çekilmez gelen yanıtta durum karşısında beklenilmemesi ve müdahale edilmesi emri verildiği anlaşılmaktadır.²⁴⁷ Bu konu hakkında Basiret gazetesi ilk haberini 30 Ağustos 1875'te yapmıştır. Hersek'te bulunan isyancıların Trebin'e saldırdığı esnada orada bulunan Osmanlı askerlerinin hemen karşılık verdiği ve isyancıları sindirdiği şeklindedir.²⁴⁸

İspanya'nın İstanbul'daki elçiliğinde görevli bulunan Conte de yukarıdaki yargının tam tersi yönünde raporlar yazmıştır. İsyan başlar başlamaz Devlet-i Aliyye'nin isyanı sindirebilecek kadar askeri bölgeye gönderdiğini belirtmiştir.²⁴⁹ Danişmend ise eserinde, Hersek bölgesinde yeterli Osmanlı askerinin bulunmadığı yazmaktadır.²⁵⁰

Ayaklanmanın başlamasıyla beraber isyancıların Müslümanları katletmeye başladığı Bosna Gazetesinin haberleri içinde kendine yer bulmuştur. Sürecin hemen başında isyancı kesimin kimlikleri belli değildir. Ancak ilk öldürülen 7 kişinin Müslüman olması dikkat çekicidir.²⁵¹ Bu durum ilerleyen süreçte Müslümanlar Hıristiyanları katlediyor savına antitez oluşturacaktır. Fakat isyancıların şiddet eylemleri sadece Müslümanlara yönelik değildir. Asiler,

²⁴⁴ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi 92-93 Osmanlı-Karadağ Seferi ve Hâl-i Hazır Dârül-Harekâtı (1875 Hersek ve 1876 Karadağ Savaşları)*, Haz: Zafer Gölen, Livre de Lyon, Lyon, 2021, s. 67.

²⁴⁵ Bosna Gazetesi, Nu: 474, 23 Cemâziye'l Ahir, 1292/27 Temmuz 1875, s.1.

²⁴⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 52. Danişmend, a.g.e., s. 247.

²⁴⁷ Bosna Gazetesi, Nu: 474, 23 Cemâziye'l Ahir, 1292/ 27 Temmuz 1875, s.1.

²⁴⁸ Basiret Gazetesi, Nu: 1595, 18 Ağustos 1291/ 30 Ağustos 1875, s.1.

²⁴⁹ Tufan Turan, "İspanya Elçilik Raporlarında, 1875 Hersek İsyanı", *Bellekten*, cilt, 82, Sayı: 294, Ankara 2018, s. 637-638.

²⁵⁰ Danişmend, a.g.e., s. 247.

²⁵¹ Bosna Gazetesi, Nu. 474, 23 Cemâziye'l Ahir, 1292/27 Temmuz 1875, s.1. Fitri, a.g.e., s. 68.

isyana dâhil etmek için teşvik ettikleri gayrimüslim ahaliden isyan çağrısına cevap vermeyenleri de cezalandırılmış ve hanelerini yakma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Ancak Gable ve Menkoviç taraflarında eşkiyanın zorlamasına karşı koyamayıp ayaklanan bazı haneler olmuştur. Bu ayaklanan kimseler Mostar Piskoposu ve bazı itibar sahibi kişilerin araya girmesiyle geri dönmelerine izin verilmiştir.²⁵²

İsyanın arka planında Panslavist politika mevcuttur. Destek sağlayan kesimin Sırbistan, Karadağ, Dalmaçya ve Avusturya-Macaristan'ın olduğu ve bu devletlerin arka planda çalıştığı görülmektedir. Yapılan ilk tespit isyancılardan Karadağ'dan geldiğidir.²⁵³ Hatta girilen çatışmalarda isyancılardan firar edenlerin direk Karadağ'a sığınması ve çatışmalarda ölen kimselerin Karadağlı olmaları isyanın destekçileri değil bizzat yöneticileri olduğu savını güçlendirmektedir.

Bosna-Hersek'te, Müslüman Türklerin Hıristiyanlara zulüm ettiği iddiası ve bu yönde yürütülen kara propaganda Avrupa kamuoyunda devleti güç duruma düşürmüştür.²⁵⁴ İngiliz konsolosu Holmes, isyanı durdurabilecek askeri kuvvetin bulunmadığını ve isyancılardan halka "Devlet sizi koruyamaz bunun için siz de silahlanmalısınız" deyip halkı silahlandırmasına ve bölgeye dışarıdan gelen yoğun Dalmaçyalı şahıslara dikkat çekmiştir.²⁵⁵ Bu sırada Avusturya-Macaristan'ın Petersburg elçisi Nedmar, Slavlarda bir hareketlenme olduğunu ve bu hareketlenmenin Avrupa'yı tümünden etkisi altına alabilecek derecede bir Doğu problemi yaratabileceğini öngörmüştür. Ayrıca bölgede bu gibi durumların çatışmalar ile sonuçlanabileceğini ve yabancı basının halkı yanılttığını yazmış olduğu rapora eklemiştir.²⁵⁶ Gerek Rusya gerekse Batı kamuoyunun dikkatini üzerine çekmek istemeyen Osmanlı Devleti, isyanın bastırılması için bölge ileri gelenlerinden nasihatçi kimselerin gönderilmesini talep etmiştir.

²⁵² Bosna Gazetesi, Nu: 475, 30 Cemâziye'l Ahir, 1292/2 Ağustos 1875, s.1.

²⁵³ Bosna Gazetesi, Nu: 475, 30 Cemâziye'l Ahir, 1292/2 Ağustos 1875, s.1.

²⁵⁴ Reco Çauseviç, *Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1*, Çev. Nevzat Akuş, Adnan Soylu, Behiye Tutuncu, Rifat Ahmetoğlu, Özyılmaz Matbaası, 1994, s. 35.

²⁵⁵ Amina Lila, *Osmanlı Bosna'sında İngiltere'nin Konsolosluk Faaliyetleri (1875-1878)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021, s. 79.

²⁵⁶ Turan, a.g.m, s. 637-638.

Kastan Efendi ile Mirliva Hüseyin Bey²⁵⁷ bu kimselerle görüşme sağlamışlarsa da olumlu bir sonuç alınamamıştır.²⁵⁸ Çünkü daha önce Bosna ve Hersek'te çıkan isyanlarda istediğini alamayan halk kolay kolay ipleri yeniden Osmanlı devletine vermeye niyetli değildir. Hatta isyancılar nasihatçi kimselerin görüşmek için gelmesini çaresizlik olarak görüp işi çığırından çıkarmışlardır. Burada dikkat çeken bir husus, Osmanlı Devleti'nin daha önceki isyanlarda da nasihatçiler göndererek durumu kontrol altına almaya çalışmasıdır. Üstelik Esad Paşa asker kullanılmamasını üzerine basa basa valiye belirtmiştir. İşler tamamen çığırından çıkar ise o zaman asker gönderilebileceği ve bu askerlerin önünde inzibat erlerinin bulunması gerektiğini söylemiştir.²⁵⁹ Hal böyle iken Esad Paşa'nın çekimser tavrı ve bölgede bulunan iki taburdan birisini Arnavutluk'a sevk edilmesi, diğer taraftan Hersek gibi isyana meyilli bir bölgede Osmanlı askerî gücünün azaltılması büyük bir hata olmuştur.²⁶⁰

Derviş Paşa ile Esad Paşa arasında bölgeye asker sevk edilmesi meselesi yüzünden anlaşmazlık çıkmıştır. Derviş Paşa'nın Hersek bölgesine asker istemesi, Esad Paşa tarafından Derviş Paşa'nın zimmetine para geçireceği izlenimi doğurmuştur. Bu yüzden görevinden alınmasını istemektedir.²⁶¹ Burada Esad Paşa düşüncelerinde haklı görünmektedir. Çünkü Esad Paşa'nın şiddetten kaçınmasına karşı ikaz etmesine rağmen Derviş Paşa isyana kalkışanların birçoğunun vurulduğunu, kalanların da dağlarda yok olduklarını söylemesi etkili olmuştur. Daha sonraki gönderdiği haberlerin isyanın yavaşladığı değil arttığı yönde olması hasebiyle kendisiyle çelişmiştir.

Burada şöyle bir durum karşımıza çıkmaktadır. Bosna gazetesinden hareketle isyanın hemen başında Esad Paşa'nın Derviş Paşa'ya isyana askeri müdahalede bulunmama telkinlerine rağmen Derviş Paşa isyan başlar

²⁵⁷ Hüseyin Vasfi Paşa, Mütercim Rüştu Paşa'nın kızı ile evlidir. 1859 senesinde Harp okulundan kurmay subay olarak mezun olmuştur. Osmanlı ordusunda mirlivalığa kadar yükselmiştir. 1865'te Kozan'da meydana gelen etnik karışıklıklar esnasında bölgede görev yapmıştır. Yeni Osmanlılar ile yakın ilişkiler içerisindedir. Enver Koray, "Sultan Abdülaziz'e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa", *Bellekten*, cilt, 51, sayı, 199, 1987, s. 197.

²⁵⁸ İsmi geçse nasihatçiler arasında Haydar Bey, Mirliva Hüseyin Efendi, Petraki Efendi Karadağ hudut komisyonu Hasan Edip Paşa'da vardır. Bosna Gazetesi, Nu: 474, 23 Cemâziye'l Ahir, 1292/27 Temmuz 1875, s.1.

²⁵⁹ Mahmud Celaleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 52.

²⁶⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, *a.g.e.*, s.53.

²⁶¹ Çakmak, *a.g.m.*, s. 248.

başlamaz müdahalede bulunmuştur. Ancak merkezden gelen haber üzerine bocalayıp durumu gevşek bırakmıştır. Dolayısıyla gönderdiği haberleri inkâr etmek adına kendisiyle çelişmek zorunda kalmıştır. Bu da kaynaklara Osmanlı Devleti müdahaleye geç kalmıştır olarak geçmiştir.

Ağustos 1875 senesinde isyan devam ederken Gabela ve Lupuşka'ya da sığınmıştır. Oradan da Avusturya-Macaristan sınırını tehdit eder hale gelmiştir. Bu sebepten ötürü Avusturya-Macaristan tedbir amacıyla sınırlarına asker yığmaya başlamıştır. Osmanlı devletinin Avusturya-Macaristan'dan açıklama istemesi üzerine Avusturya-Macaristan'ın cevabı, amaçlarının Dalmaçya'ya kaçacak isyancılara engel olmak istedikleri olmuştur.

Avusturya-Macaristan'da Pester Lobed isimli gazetenin manşetinde Hersek'te meydana gelen ihtilale her kim yardım ederse veya fesada karışırsa katledileceği yahut hapse atılacağı, illaki bir taraf tutulacaksa bu tarafın Osmanlı kesimi olacağı gazetenin haberinde nasihat şeklinde belirtilmiştir. Bosna gazetesi bu gazetenin Devlet-i Aliye memurları aleyhinde haberler yaptığını itibar edilmemesi gerektiğini yazmıştır.²⁶² Çünkü Avusturya-Macaristan'ın Bosna üzerindeki emelleri bölgede yaşayan halk tarafından da bilinmektedir. Bu sebepten ötürü Avusturya-Macaristan'ın bu tutumunda samimi olmadığı düşünülmektedir.

Ağustos 1875'te Trebin tarafına geçen eşkıyanın oradan Gaçka kasabalarını, Dabre nahiyelerini ve Lobin'de muhasarayı arttırması üzerine Hersek komutanı Selim Paşa duruma müdahale etmiştir. Hüseyin Paşa'nın da Klek Limanına gelmesiyle Dabre'de bulunan 2000 civarındaki eşkıya dağlara çekilmek zorunda kalmıştır.²⁶³ Bölge de asayiş sağlandığı esnada Save kumpanyası vapurları ile Sırbistan'dan 400 civarında eşkıya tarafından Banaluka, Behke, Peridor ve Kostaniçe kazalarında bulunan birçok ahali kışkırtılmış ve tekrar kargaşa çıkarılmıştır. Bölgede bulunan halkın çardakları ve bir karakol ateşe verilmiştir.²⁶⁴

²⁶² Bosna Gazetesi, Nu: 475, 30 Cemâziye'l-Ahir, 1292/3 Ağustos 1875, s. 1.

²⁶³ Bosna Gazetesi, Nu: 477, 21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875, s.1.

²⁶⁴ Bosna Gazetesi, Nu: 477, 21 Recep 1292/23 Ağustos 1875, s. 1.

İngiltere'nin Viyana elçisi, Hersek isyanının bu kadar büyümesini Avusturya-Macaristan'ın bölgede bulunan Hıristiyanlara yakın davranmasından ileri geldiğini öne sürmüştür.²⁶⁵ Esad Paşa, Avusturya-Macaristan'ın yukarıda bahsedilen tavrını da göz önünde bulundurarak Avusturya-Macaristan taraflarında bir sorun çıkmayacağını düşünmüştür. Yani isyana dışarıdan bir destek sağlanabileceğini düşünmemektedir. Bu sebeple isyan sürecinde yerel halkın galeyana gelebileceğini düşünerek iç tedbirlere ağırlık vermiştir. Çünkü isyanın her tarafa yayıldığını halka layık olmayan iddiaların ortaya atıldığını, Müslüman ve Gayrimüslim tebaa üzerinden bir çatışma çıkacağını düşünmektedir. Devlet-i Aliye bu konunun görüşülüp tartışılana kadar hiçbir kimseye sirayet etmemesi, ülkede yaşayan herkesin eşit ve kardeşçe kendi iş ve güçlerinde olmaları hiçbir fesada karışmamaları karışanların meydana çıkarılarak bildirilmesini söylemiştir.²⁶⁶ Sadrazam Esad Paşa'nın Avusturya-Macaristan'a bu kadar itimat etmesi çok ilginçtir. Bu itimadı isyanın temel yapıtaşını inşa etmiştir.

İsyan sürecinde Avusturya-Macaristan, Osmanlı devletinin yanında gibi hareket sergilemektedir. İsyan başladığı sıralarda Karadağ, isyana taraf olmayacağını mecliste alınan bir karar ile resmiyete döktüklerini Osmanlı devletine bildirmişti. Sırbistan'dan da tarafsızlık konusunda bir haber alınmıştı.²⁶⁷ İsyanın hemen başlarında Rusya'nın İstanbul elçisi İgnatief de Hersek meselesine karışmayacaklarını bildirmişti.²⁶⁸ Fakat ilerleyen süreçte tam tersi yönde bir tavır sergilenmiştir. Burada dört devlet de birbirinden bağımsız olsa da aynı amaç doğrultusunda politikalar sergilemektedirler. Her bir devlet Osmanlı devletinin içinden çıkamayacağı bir Balkan savaşı çıkarmak düşüncesindedir. Buradaki tek ortak amaç mevcut ayaklanmaya destek vermeyen Slav halkın bu isyanın içerisine sokulmasıdır.

²⁶⁵ Basiret Gazetesi, Nu: 1599, 3 Şaban, 1292/4 Eylül 1875, s.1.

²⁶⁶ Bosna Gazetesi, Nu. 478, 21 Recep, 1292/23 Ağustos 1875, s.1.

²⁶⁷ Basiret Gazetesi, Nu: 1581, 17 Cemaziyel Ahir, 1292 s. 3-4.

²⁶⁸ Basiret Gazetesi, Nu: 1596, 28 Recep 1292/30 Ağustos 1875, s. 1.

Sırpaların tarafsızlığına dair yapılan haberin hemen ardından toplanan eşkıyalar arasında Sırp gönüllülerin olması Takvim-i Vekayi'de haber olmuştur.²⁶⁹ Basiret gazetesi, İvanziç, Marko, Viyaliç ve Petsiç gibi Hersek'te faaliyet yürüten isyancı liderlerinden bahsetmektedir. Bu liderlerin 1858'de Köstence de ayaklanma çıkarıp tutuklandıklarını ve serbest kaldıktan sonra Sırbistan ve Avusturya-Macaristan ordusunda göreve geldiklerini belirtmektedir.²⁷⁰ Bu sırada asiler, "Devlet bizi vuramayacak!" sloganıyla isyan ateşini körükleyip isyanı Bosna'ya kadar taşımayı başarmışlardır. Durumu haber alan Derviş Paşa müdahalede bulunmak üzere hemen Mostar'a doğru hareket etmiştir. Alınacak tedbirler görüşülmüştür.²⁷¹ Bu propagandayı yapan kişilerin Karadağlı bir reis olan Şör Koptokoviç ve adamları olduğu Bosna gazetesinden tespit edilebilmektedir. Ayrıca ayaklanmayı yönetenler arasında Karadağ Prensi'nin kayın pederi Vukoçiç ve onun adamlarından olan Peko Pavloviç de vardır. Ayaklanma çıkmadan önce Karadağ Prensi, Voyvoda Maso Virbitsa isminde bir adamını Hersek'e göndermiştir. Hersek'te bulunan bölge liderleri ile temaslar gerçekleştirmişlerdir.²⁷²

Banaluka'daki Gradiška ve Kozara bölgelerini, daha sonra Rebke'de bulunan Piryedor halkını kışkırtıp köylerdeki Müslüman ahaliyi maddi ve manevi büyük zarara uğratmışlardır. Can ve mallarını korumak için tedbir almaya başlayan Müslümanların herhangi bir müdahale bulunmaması ve işin büyümemesi istenildiğinden devlet duruma el koymaya karar vermiştir.²⁷³ Bölgede isyana katılan halk için af yasaları çıkarılmıştır. İsyan edenlere yanlış yolda ilerlediklerini, dışarıdan gelen tahriklere uyulmaması gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü isyana dahil olanların eşi ve çocuklarının, bağ bahçelerin, ekin ve tarlalarının Osmanlı devleti sınırları içerisinde bulunduğunu, bu isyanın er ya da geç sindirileceği işaret edilmiştir.²⁷⁴ Ancak isyancılar bölgenin coğrafyasını bildikleri için ulaşım yollarını tutmuşlardır. Karadağ'a yakın olan Nikşik Kalesini

²⁶⁹ Takvim-i Vekayi, Nu: 1759, 28 Rumi 1291/9 Eylül 1875, s. 2.

²⁷⁰ Basiret Gazetesi, Nu: 1600, 3 Şaban 1292/4 Eylül 1875, s. 1.

²⁷¹ Devlet-i Aliye, Derviş Paşaya gerekli erkakları tayin etmiştir. Ayrıca bölgede meydana gelen tahribatın devlet tarafından karşılanacağı da halka bildirilmiştir. Bosna Gazetesi, Nu: 477, 14 Recep 1292/ 16 Ağustos 1875, s.1.

²⁷² Özcan, a.g.e., s. 33-34.

²⁷³ Bosna Gazetesi, Nu, 478, 21 Recep, 1292/23 Ağustos 1875, s.1.

²⁷⁴ Bosna Gazetesi, Nu, 478, 21 Recep, 1292/23 Ağustos 1875, s.1.

almak için Duga boğazı kesmek istenilmiştir.²⁷⁵ Amaç bölge ile iletişimi koparıp yiyecek içecek ve mühimmat gelmesine engel olmaktır. Piva Kalesi içinde Granička yolu kapatılmıştır. Ayrıca Trebin ve Ragüza arasındaki istikametini kapatmak için isyanı burada yoğunlaştırmışlardır. İsyanın giderek büyümesi üzerine Mostar'da görev yapan Ferik Selim Paşa, emrine verilen üç tabur asker ile isyancılar üzerine İstolçe'den hareket edilmiştir.

23 Ağustos 1875'te isyancılar ile Dabre'de karşılaşan Selim Paşa'nın bu çarpışması hakkında kaynaklar arasında bir tutarsızlık söz konusudur. Bosna gazetesinin haberine göre bu çarpışma Selim Paşa'nın tarafından kazanıldığı yönündedir.²⁷⁶ Basiret gazetesi de karşılaşmanın Osmanlı lehine kazanıldığı yönünde haberler yapmıştır.²⁷⁷ Ali Fitri ise çalışmasında ilk karşılaşmada Selim Paşa'nın kaybettiğinden bahseder.²⁷⁸ Mahmud Celaledin Paşa'da Mirat-ı Hakikât'inde Selim Paşa'nın geri çekildiğini belirtir.²⁷⁹ Buradaki görüş farklılıklarının sebebi muhtemelen bölgede bulunan Osmanlı ordusunun kimine göre yeterli kimine göre yetersiz olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Bu konu hakkındaki görüşlere ileride değinilecektir.

İsyancıların bir diğer hedefi olan Trebin, stratejik konumu gereği fevkalade önemlidir. Çünkü bölge coğrafyasını iyi bilen isyancılar herhangi bir durumda Karadağ ile bağlantı sağlayabilmek adına burada hakimiyet kurmak istemektedirler. Trebin'in, Ragüza, Klek, Lubin ve Bileke yollarının kesiştiği bir konumda bulunması hasebiyle geniş hareket alanı sağlayacaktır. Bu nedenlerden ötürü kuşatılan bölge Osmanlı askerleri tarafından aşılamamıştır.²⁸⁰ Bu şekilde hareket alanını genişleten asiler, Ragüza mevkiinde bulunan Driyno, Çarina ve Storina'daki kuvvetleri de sıkıştırmışlardır. Ayrıca Nikşik Kalesi de zorlanmaya başlanmıştır. İsyanın bu şekilde büyüüp gelişmesinde Osmanlı güçlerinin ortak bir plan çerçevesinde hareket etmemesi etkili olmuştur. Bunun sebebi de Sadrazam Esad Paşa ile Derviş Paşa'nın

²⁷⁵ Bosna Gazetesi, Nu, 478, 21 Recep, 1292/23 Ağustos 1875 s.1.

²⁷⁶ Bosna Gazetesi, Nu:478, 21 Recep 1292/23 Ağustos 1875, s.1.

²⁷⁷ Basiret Gazetesi, Nu: 1595, 28 Recep 1292/30 Ağustos 1875, s. 1.

²⁷⁸ Fitri, a.g.e, s. 68.

²⁷⁹ Celaledin Paşa, a.g.e., s. 54.

²⁸⁰ Bosna Gazetesi, Nu. 478, 21 Recep, 1292/23 Ağustos 1875 s. 1.

arasının bozuk olması ve Serasker Ali Paşa'nın da sadrazamın tarafında yer almasından ötürü beklediği desteği görememesidir.

Bu başarısızlığının üzerine görevden alınan Derviş Paşa'nın yerine Ahmed Hamdi Paşa'nın göreve getirilmesi, işleri tümünden çıkırından çıkartmıştır. Ahmed Hamdi Paşa 25 Ağustos itibari ile görevine başlamıştır.²⁸¹ Ahmed Hamdi Paşa'nın bölgeyi tanımaması ve askerlik bilgisinin eksik olması gibi nedenlerle bölgedeki isyan hareketlerini koordine edememiştir.

İsyanın durdurulması için bir görüşme talep edilmiştir. İsyancıların ileri gelenleri ile yapılan görüşme sırasında Trebin'de bulunan isyancılar bertaraf edilmiştir.²⁸² Düzi manastırı kontrol altına alınmıştır. Kontrolü bir nebze eline alan Paşa, Nikşik Kalesi'ne bir miktar yiyecek ve teçhizat ulaştırmıştır. Sayıları on bin civarında olduğu tahmin edilen isyancı grup bölge coğrafyasındaki arazileri çok iyi kullanmaktadırlar. Bu yüzden isyancıların bulunduğu bölgeyi bilen komutanlar Gaçka üzerinden Bileke güzergahına doğru gidilmesini tavsiyede bulunmuşlardır.²⁸³ Ahmed Hamdi Paşa'nın amacı, Nertova'dan Metokya'ya oradan da Foça'ya geçmek istemektedir. Hareket alanı çok fazla dağıldığı için İstolçe ve Trebin güzergahına çekilmek zorunda kalınmıştır. Duga Boğazı ve Gaçka asiler tarafından tutulduğu için Nikşik Kalesi tekrar kuşatılmıştır. Bu süre içerisinde Storina'da isyancılar nüfuz elde etmişlerdir. Burada isyancıların Sırbistan'dan geldiği üzerlerindeki pasaportlardan anlaşılmıştır.²⁸⁴

Gazeteden hareketle isyanda bulunanların ekserisinin Dalmaçya, Karadağ ve İtalyalı oldukları tespit edilmektedir. Görünümlerinden hemen kendilerini belli ettikleri hatta aralarında Avusturya-Macaristanlıların da oldukları belirtilmektedir. Ancak Avrupalı gazeteler isyana katılan bu kimselerin varlığını kabul etmemektedir. Bu haberlerin doğru olmadığına dair yazılar yazmışlardır. Bosna gazetesi, Avrupalı gazetelerin yazılarına karşı cevaplar ile hemen yanıt

²⁸¹ Fitri, a.g.e., s. 16.

²⁸² Bosna Gazetesi, Nu: 479, 28 Recep, 1292/30 Ağustos 1875, s.2.

²⁸³ Bu bölgelerde yaşayan halk isyancılara karşı direniş göstermekte olduğu daha önce belirtilmiştir. Bosna Gazetesi, Nu: 478, 6 Şaban 1292, s. 1.

²⁸⁴ Bosna Gazetesi, Nu: 479, 28 Recep 1292/ 30 Ağustos 1875, s.1.

vermiştir.²⁸⁵ Bosna gazetesinin çıkarılışının bir amacı da Bosna aleyhine haber yapan bu kimselere yanıt vermektir.

Burada bulunan askerlerin savunmasının güçlü olmasından ötürü isyancılara geçit verilmemiştir. Trebin'e gönderilen askerlerin duruma müdahale etmesi ve gerekli olan erzak ve mühimmatı sağlamaları buradaki sıkıntıyı ortadan kaldırmıştır. Ancak Suttorina'ya istenilen desteğin sağlanamaması asilerin yayılmasına olanak sağlamıştır. Bunu fırsat bilen Peko Pavloviç adındaki Karadağlı bir asi lideri hemen harekete geçip gönderilen erzak ve mühimmatları telef etmiştir. Bölgede bulunan halkı devlete karşı kışkırtmayı başarmıştır.²⁸⁶

Osmanlı devleti hemen harekete geçip Şevket Paşa'yı bölgeye göndermiştir. Yedi tabur piyade ve bir alay süvari sevk edilmiştir. Bu haberin üzerine Pavloviç, mevkisine geri dönmüştür. Şevket Paşa'nın buraya gelmesinden sonra isyancılar Duga Boğazı'na geçip Karadağ'a doğru hareket etmişlerdir. Paşanın bölgeye gelmesinden sonra eşkiyalara karşı koyamadı diyerek yıpratma haberleri çıkarılmaya başlanmıştır. Bu haberlerin asılsız olduğunu hiçbir eşkiyaya denk gelinmediğini çektiği bir telgraf ile belirtmiştir.²⁸⁷ Buraya da gerekli erzak ve mühimmat sağlandıktan sonra Trebin'e dönmüştür. Geçen süre zarfında yapılan çarpışmalardan kesin bir sonuç çıkmadığı için asilerin gücü her geçen gün arttığından Ahmed Hamdi Paşa görevden alınıp yerini Rauf Paşa'ya devretmiştir.²⁸⁸ Bu görev değişikliği beraberinde uygulanan taktiklerin de değişmesine neden olmuştur.

Sırp ve Karadağ eşkiyasının Saraybosna-Mostar arasında bulunan hatlara zarar verip iletişimi güçleştirmeye başlamıştır. Osmanlı devleti, Şevket Paşa'yı hem bu durumu çözmek hem de Nikşik'e zahire sevk etmek üzere 6000 bin askeri de beraberinde görevlendirilmiştir.²⁸⁹ Şevket Paşa'nın geleceğinden haberdar olan Peko Pavloviç, himayesi altındaki birlikleri bölerek çeşitli mevkilere dağıtmıştır. Şevket Paşa'nın buraya gelmesinden hemen sonra

²⁸⁵ Bosna Gazetesi, Nu, 485, 11 Ramazan, 1292/29 Eylül 1875, s. 1.

²⁸⁶ Fitri, a.g.e., s.71.

²⁸⁷ Bosna Gazetesi, Nu, 485, 11 Ramazan, 1292/29 Eylül 1875, s.2.

²⁸⁸ Musa, Gümüş, Rabia, Yüksel, "Osmanlı Devleti'nin Parçalanma Süreci ve Basının Yaklaşımı: 1875 Hersek İsyanı Örneği", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 1, 2020, s. 37.

²⁸⁹ Bosna Gazetesi, Nu: 485, 11 Ramazan 1292/29 Eylül 1875, s. 2.

çatışmalar başlamıştır. Paşa'nın burada aldığı galibiyetler sonucunda hakkında dedikodular çıkarılmıştır. Çarpışmalar esnasında Paşa'ya gelip af dileyen 7 suçlu kişi askere musallat olduğu gerekçesiyle idam edildiği ve bölgede bulunan 2000 civarındaki ahaliyi Dalmaçya'ya geri göndermek istediği yazılmıştır. Bosna gazetesi bu haberlerin doğru olmadığını satırlarına taşımıştır.²⁹⁰

Bu çatışmalar esnasında asiler beklediği desteği alamamasından ötürü perişan olup dağılmışlardır. Ancak ertesi sabah asilerin beklediği desteğin gelmesi üzerine isyancılar bir dizi başarılar elde etmeye başlamışlardır. Bölgede eşkiyalar ile girilen çarpışmalarda rahatlıkla durdurulmasına rağmen herhangi bir durumda sınırı rahatlıkla geçebildiklerinden ötürü istedikleri zaman geri dönüp saldırı yapabilmektedirler. Bosna gazetesi sınırın diğer tarafına geçmeden bu isyanın bitebileceğini düşünmemektedir. Ayrıca Bosna gazetesi, "Sırp ve Karadağlıların her ne kadar bunu inkâr edip bitaraf olduklarını başka gazetelerde yazdırsalar da bu yardımların olmaması halinde bir saat bile dayanamayacaklarını" dile getirmiştir.²⁹¹

Şevket Paşa Metokya'ya kadar çekilmiştir. İsyanın seyri bu kayıptan sonra değişmeye başlamıştır. Asilere her taraftan erzak ve teçhizat desteği gelmiştir. Ancak asiler için her şey yolunda giderken birden aralarında koordine sorunu belirmiş ve üç kola bölünmüşlerdir. Durum böyle olunca rüzgâr Osmanlı Devleti lehine dönmüştür. Bunu fırsat bilen Rauf Paşa Graçko'ya gelmiş oradan isyancıları Trebin istikametine doğru uzaklaştırmıştır. Bu çatışmalardan sonra ordu kademelere bölünmüş ve Bileke'ye doğru ilerlemeye başlamıştır. Ali Paşa'ya altı taburluk bir tugay birinci kademe olarak verilmiştir. Hüseyin Paşa komutasına da ikinci kademe altı taburluk bir tugay ve Rauf Paşa'ya da beş tabur ordu verilmiştir.²⁹² Plana'da isyancılarla girişilen çatışmada üç tugayın ayrı ayrı asilere saldırmasıyla isyancılar talan edilmişlerdir. Bu zaferden sonra birçok subaya rütbe verilmiştir.

Nikşik'ten gelen haber üzerine erzak ihtiyacı olduğu bildirilmiştir. Hemen bir taktik planı çizilerek isyancıların dikkati dağıtılmıştır. Ordu hareket edecek iken

²⁹⁰ Bosna Gazetesi, Nu: 493, 7 Zilka'de 1292/5 Aralık 1875, s. 1.

²⁹¹ Bosna Gazetesi, Nu: 492, 30 Şevval 1292/ Aralık 1875 s. 2.

²⁹² Bosna Gazetesi, Nu: 493, 7 Zilka'de 1292 /5 Aralık 1875, s. 1.

Sırbistan'da birtakım savaş hazırlıkları baş göstermiştir. Sırbistan ve Karadağ isyancılara desteklerini açıktan vermeye başlamışlardır.²⁹³ Sırbistan'a güvenilemeyeceğinden ötürü mevcut ordunun sayısı arttırılmıştır. Nikşik'e erzak yetiştirmek için Kristac'a doğru yola çıkılmıştır. Kristac'da karşılaşılan isyancılarla ciddi bir çatışma yaşanmıştır. Peko Pavloviç ile Rauf Paşa'nın ordusu arasında geçen çatışmada herhangi bir sonuç çıkmaması üzerine Rauf Paşa destek talep etmiştir. Olumsuz hava şartları nedeniyle takviye birlik geç gelmiştir. Bu birliğin gelmesiyle isyancılar bozguna uğratılmıştır. Kazancı'ya doğru ilerleyen Osmanlı kuvvetleri tekrar isyancılarla karşılaşmışlar ve iki tarafın ara ara değişen üstünlükleri sonucunda bozguncuların kayıpları artınca karanlıktan faydalanıp kaçmışlardır. Nikşik'in ihtiyaç duyduğu erzak ve malzemeler ulaştırılmıştır. Bosna ve Hersek idare bakımından ayrılmış Hersek Vilayet kabul edilmiştir.²⁹⁴ Ali Paşa, Vali olarak görevlendirilmiştir.

29 Aralık 1875'te Ahmed Muhtar Paşa, Hersek'e komutan olarak atanmıştır.²⁹⁵ Ahmed Muhtar Paşa ordunun mevcut durumunu hiç beğenmemiştir. Arazi koşullarının elverişsizliği sebebiyle ulaşım sorunu orduya hareket imkânı tanımamaktadır. Ahmed Muhtar Paşa, durumu düzeltmek için gerekli tedbirleri ivedilikle almıştır. Ayrıca yiyecek, içecek, erzak ve sağlık sorunlarını da bir düzene oturtmuştur. Ulaşımın kilit noktası olan Ragüza ve Trebin arasındaki yol bozgunculardan temizlenmiştir.²⁹⁶ Bu yolun güvenliğini sağlama görevini Bosna Nizamiye Taburuna verilmiştir.

Hurşit Paşa komutasındaki ordu Driyano ile Düzi bölgesini zorlayan isyancıları durdurmaya çalışırken mühimmat yetersizliği sebebiyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ordu Trebin yönüne çekilirken Hurşit Paşa isyancılar tarafından katledilmiştir. Ragüza ve Trebin arasındaki bölge isyancıların hakimiyetine geçmiştir. Burası stratejik olarak çok önemli bir yer olduğu için hemen geri

²⁹³ Bosna Gazetesi, Nu: 492, 30 Şevval, 1292 /Aralık 1875 s.2.

²⁹⁴ Fitri, a.g.e., s. 14.

²⁹⁵ Gazi Ahmet Muhtar Paşa hem Dördüncü Ordu Komutanlığı hem de Erzurum Valiliğinde görev yapmakta iken bu görevlerden alınmış Hassa Ordusu Kurmay Başkanlığına ek olarak 17 Aralık 1875'te Bosna-Hersek Başkomutanlığına görevlendirilmiştir. Rifat Üçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Filiz Kitapevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1989, s. 35.

²⁹⁶ Fitri, a.g.e., s. 75.

alınması gerekmektedir. Çünkü deniz yolu ile gelen malzeme gerekli yerlere buradan ulaştırılmaktadır.

26 Ocak 1876'da Ahmed Muhtar Paşa, ordu sayısını arttırıp Düzi Manastırına doğru yürümüştür. Yapılan çarpışmada Ragüza-Trebin arası geri alınmıştır. Bu galibiyetten sonra ordu Trebin'e dönmüştür. Hemen arkasından Piva'dan gelen haber üzerine, malzeme eksikliği ve isyancıların saldırılarının artmasından ötürü bölgeye Selim Paşa görevlendirilmiştir.²⁹⁷ Selim Paşa gerekli mühimmatı Piva'ya ulaştırmıştır. Dönüşte isyancılar ile karşı karşıya gelinmiştir. Büyük kayıplar veren Selim Paşa Gaçka'ya doğru geriye dönüş yapmıştır. Ahmed Muhtar Paşa duruma müdahale etmek istemiştir. Lakin çetin kış şartları herhangi bir harekete izin vermemiştir.

11 Şubat 1876'da Vali Ali Paşa ve Muhtar Paşa öncülüğünde isyancılar ile bir araya gelinmiştir. İsyancılar birtakım istekler de bulunmuşlardır. Muhtar Paşa amaçlarının vakit kazanmak olduğunu düşünüp bu isteklere yanıt vermemiştir. Rusya'nın da etkisiyle isyancı grup şu isteklerde bulunmuşlardır: Osmanlı devletinin Hersek'te bulunan altı bölgeden çekilmesini, isyan sırasında meydana gelen yerlerde bu zararların karşılanmasını, isyan çıkmayan yerlerde Andrassy Notası'nın yürürlüğe konulması, Batı kesiminin kontrolünde ortak bir komisyon oluşturulmasını talep etmişlerdir.²⁹⁸ Buradan herhangi bir sonuç çıkmamıştır.

Karadağlılar, Nikşik yolunu kesmek için Duga Boğazını kapatmışlardır. Rusya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan arka planda desteklerine devam etmektedirler. Duga Boğazında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir. Ahmet Muhtar Paşa burada uyguladığı bir taktikle Karadağlıları aldatmıştır. Bir tümenin sıkıştırıldığının fark edilmesi üzerine Muhtar Paşa, "Asker! İşte namusunuz eşkiya ayakları altında kaldı, birebir kalıncaya kadar uğraşip ikmal-i namus edelim" diyerek saldırıyı başarılı bir şekilde tamamlamıştır.²⁹⁹

Nikşik'e henüz yardım ulaştırılamamıştır. Gaçka'da istenilen başarının sağlanması üzerine Nikşik ile bağlantı kurulmuştur. Bu olay, İkinci Duga Savaşı

²⁹⁷ Lila, a.g.t, s. 79.

²⁹⁸ Üçarol, a.g.e., s. 38

²⁹⁹ Üçarol, a.g.e., s. 39.

olarak zikredilir.³⁰⁰ Ahmet Muhtar Paşa, hükümete çektiği telgraflarda Karadağ'ın isyanda baş aktör olduğunu, gelecekteki sükûnet açısından Karadağ'a girilmesini bildirmektedir.³⁰¹ Görevlerini başarı ile yerine getiren Paşa vazifesinden ayrılmıştır. Bir müddet sonra Karadağ'ın Hersek'e saldıracağı haberleri bölgeye ulaşmıştır. Bölgede kısa süreli bir tedirginlik yaşanmıştır. Ahmet Muhtar Paşa'ya tekrar göreve dönmesi istenilmiştir. Görev yaptığı süre zarfında söylediklerinin yerine getirilmemesi hükümet ile arasını açmıştır. Ahmet Muhtar Paşa vazifesine geri dönmek için bazı şartlar öne sürmüştür. Bu şartlar; bölgedeki askeri birliklerin çoğaltılması, Sofya'da görev yapan Abdülkerim Paşa'nın yanına getirilmesidir.³⁰² Şartlarının kabul edilmesi ile vazifesinin başına tekrar geçmiştir.

Sırp'ların ve Karadağlıların Osmanlı devleti ile savaşa girişmesi bölgedeki Hıristiyanların tavırlarını da değiştirmiştir. Karadağ isyanının merkez üssü olan Hersek'e saldırılarını iyice arttırmıştır. Durumun kötüleşmesi üzerine hükümet bölgeye yardım göndermek istemiştir. Yardım için Klek Limanı'nın kullanılması gerekmektedir. Avusturya-Macaristan 13 Temmuz 1876'da tarafsız olduğu gerekçesi ile geçişe izin vermemiştir.³⁰³ Nevesin'in Karadağ'ın eline geçmesi, Gaçka'nın da elden çıkması manası taşımaktadır. Bu nedenle hemen müdahale edilmesi gerekmektedir.

Nevesin bölgesi, 24 Temmuz 1876'da Ahmed Muhtar Paşa tarafından kurtarılmıştır. Karadağ Prensi Nikola, 28 Temmuz'da Bilek'e de Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. 29 Temmuz 1876'da hükümet tarafından gönderilen bir telgrafta Hersek asilerinin 24 saat içinde bölgeden çıkarılması emredilmiştir.³⁰⁴ Bosna Komutanı Derviş Paşa'nın da desteği ile istenilen başarı kazanılmıştır.

³⁰⁰ Rifat, Üçarol, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *DİA*, c. 13, TDV Yayınları, 1996, s. 445-448.

³⁰¹ Üçarol, a.g.e, s. 40.

³⁰² Üçarol, a.g.e., s. 42.

³⁰³ Fitri, a.g.e., s. 105.

³⁰⁴ Üçarol, a.g.e, s.47.

4.2. DİPLOMASİ SAFHASI

İngiltere konsolosu Holmes'in, 1875 Hersek isyanı hakkındaki düşüncesi, daha önce 1860'larda Hersek'te meydana gelen isyanın bir benzeri olduğu şeklindedir. Mevcut durumun büyük bir isyana dönüşeceği kanısında değildir. Ancak Sırbistan ve Karadağ bu isyanın büyümesini istediği için girişimlerini arttırmaktadırlar. Hatta isyana katılan Sırlar, istediklerine ulaşamadıkları için mevcut yönetimi düşürmüşlerdir.³⁰⁵ Bu sebeple takip edilen politikalar, Balkanlarda yaşayan halkların Osmanlı Devleti'ne karşı bir birlik oluşturması yönünde atılan adımlardır.³⁰⁶ Buna istinaden Karadağ, Makedonya, Bulgaristan ve Arnavudlar ile iletişim halindedirler.

Balkanlarda bulunan yönetimler zayıf ve kendi güvenliklerini sağlayabilecek kadar güçlü hissetmediklerinden ötürü düşünülen planlar hep havada kalmıştır.³⁰⁷ Yunanlıların bağımsızlığını elde etmesinden bu yana Karadağ ve Sırbistan sürekli hareket halindedirler. 1866'da Sırbistan ve Karadağ arasında bir antlaşma söz konusudur. 1867 mayısında bir Sırp ve Bulgar birliğinin kurulması için birtakım Bulgar grubu Sırbistan ile antlaşmaya varmıştır. Yine 1867'de Sırp ve Yunan müzakeresi ile Bosna ve Hersek, Sırbistan'a Teselya ve Epir, Yunanistan'ın olacak şekilde pay edilmiştir. 1868'de Romanya ile Sırbistan arasında bir antlaşma yapılmıştır. Bu dönemlerde adeta bir Balkan birliği kurulmuş gibidir.³⁰⁸

İsyan devam ederken Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne saldırıya geçmek istemesinden ötürü Karadağ'a gizliden bir adamını göndermiştir. Bu isyanı bitirmek istemediğini isyancı grupların desteklenmesi gerektiğini ancak zaman olarak Osmanlı'ya bir girişimde bulunmanın kendileri için uygun olmadığını

³⁰⁵ Mithat Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı: 15, Ankara, 2004, s. 139-140; Jelavich, a.g.e., s. 384.

³⁰⁶ Sırbistan öncelikle kendi halkını örgütlemek için Sırp sınırları içerisinde Osmanlı askerlerinin görüldüğü bu askerlerin sınırı geçip bir köye girerek huzursuzluklar çıkarıldığı haberini yaymıştır. Bu haberin Sırbistan'ın kendi halkını isyancılara destek olması için bir propaganda amacıyla yapıldığı ifade edilmiştir. *Basiret Gazetesi*, Nu: 1602, 26 Ağustos 1291/7 Eylül 1875, s. 1.

³⁰⁷ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 181.

³⁰⁸ Anderson, a.g.e., s. 181.

Karadağ'a bildirmişlerdir. Karadağ bu çağrıya yeşil ışık yakınca yapacakları girişimin sonucunda Osmanlı Devleti'ne kaybettirebilirlerse kendi paylarına nerelerin düşebileceğini anlamak üzere General Ranko Alimpiç, Karadağ'a hareket etmiştir. Burada Karadağ'ın, Rusya direktifleri doğrultusundaki girişimlerini anlamıştır. Bunun sebebini Karadağ'ın ekonomisinin Ruslar tarafından idame edilmesi ile açıklamaktadır.³⁰⁹ Karadağ ile görüşmeler yürüten kişi de Dubrovnik konsolosu Jonin'dir.³¹⁰

Rusya'nın tavrı ise bu ikili görüşmelerin zamansız yapıldığı düşüncesinden ötürü olumsuzdur. Yani Sırbistan'ın Karadağ ile şu anda bir anlaşma yapmasını istememektedir. Ayaklanma sürecinde Nikola'nın isyan üzerindeki etkisi ortada iken Avusturya-Macaristan'ın Dalmaçya Valisi Rodiç, Nikola'dan ayaklanmayı durdurmak için etkisini kullanmasını istemiştir. Zira Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun bulunduğu koşullar Osmanlı Devleti'ne benzer şartlar taşıması hasebiyle bölgedeki küçük bir kıvılcım ateşinin onları da isyanın içerisine sürükleyebileceğidir.

Avusturya-Macaristan bir müddetten beri Adriyatik Denizi'nde mevcut durumunu sağlamlaştırırken diğer taraftan Bosna ve Hersek üzerinden arzuladığı planları tasarlamaktadır. Bu planlar üç amaca hizmet etmektedir: Siyasi ve ekonomik çıkarlarını düşünmektir. Yeraltı kaynakları ve kullanılabilir tarım arazilerini ekonomisine kazandırmak istemektedir. Bu çerçevede içerisinde Bosna-Hersek'i ilerleyen süreçte ilhak etmektir.³¹¹

³⁰⁹Rusya Karadağ'ın Osmanlı ile mücadele edebilmesi için ekonomik olarak kalkınması gerektiğine inanmaktadır. Hatta bunun için Kavalski isimli bir adamını göndermiştir. Görevi Karadağ'daki yeraltı kaynaklarını tespit etmektir. Kavalski araştırmalarına göre Karadağ'daki bakır ve demir madenlerini keşfetmiştir. Zeta bölgesinde de gümüş madeni olduğunu belirleyip buranın Karadağ'ın eline geçmesi için her yolu denemiştir. Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 21, 2008 s. 134.

³¹⁰Kemal Baltalı, 1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler, *Bellekten*, cilt, 50, sayı, 198, 1986, 833. Erdoğan Keleş, a.g.m., s. 134.

³¹¹ Andrassy, Avusturya-Macaristan'ın içerisinde Bosna-Hersek'in ilhakını öngören mevcut bir partinin olduğunu söylemektedir. Ancak bu görüşün siyasi bir hata olacağını savunmaktadır. Sergey Goryanof, Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2006, s.350.

Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Andrassy,³¹² izleyeceği politikayı şu sözler ile açıklamaktadır: “Türkiye, Avusturya-Macaristan için ilahi bir fayda sağlamaktadır... Lakin Bosna-Hersek, Karadağ yahut Sırbistan’ın eline geçerse ve Avusturya-Macaristan buna engel olamaz ise ve yahut bölgede bir devlet kurulur biz bunu durduramaz isek Avusturya-Macaristan’ın yıkılması kaçınılmazdır ve hasta adam rolünü üzerimize bu kez biz alırız.”³¹³ diyerek isyanın durdurulmasından yana tavrını ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti’nin dağılmaması Avusturya-Macaristan için hayati bir öneme sahiptir. Bosna-Hersek’te Osmanlı Devleti’nin yok olması halinde Avusturya-Macaristan’ın burayı işgal etmesi gerektiği düşünülmektedir.³¹⁴ Avrupa’daki monarşinin devam etmesi ve kalıcı bir barış ortamının sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti’ne içinde bulunduğu mevcut şartlar isyanı bastırma imkânı tanımamaktadır. Ancak burada akıllara gelen en büyük soru işareti isyan emareleri görülmeye başladığı esnada Avusturya-Macaristan İmparatoru’nun Slav kesimlerini ziyarete çıkma gerekçesi olmuştur.³¹⁵

İspanyol Hükümeti’nin Viyana elçisi Torrepalma, yazdığı raporda Prens Milan ile bir konuşma gerçekleştirdiğini ve Avusturya-Macaristan’ın bu sürece dahil olmayacağını bildirmiştir. Viyana elçisi Avusturya-Macaristan’ın isyan eden grubu haklı gördüğünü de belirtmiştir. İsyanın her dakika şiddetini arttırdığını ve siyasi bir kimlik kazandığını Karadağ’ın amacının Hersek’teki eşkıyaya bulunulan desteğin Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan geliyor gibi yansıtmak maksadıyla Avusturya-Macaristan kıyafetlerine bürünen Dalmaçyalıların bölgeye geldiğini belirtmiştir.³¹⁶ Böylelikle isyan eden eşkıyalar bu desteği görüp tekrar harekete geçeceklerdir. Ama Nikola, Vali Rodiç’in çağrısına verdiği yanıt, isyancılar Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi mümkün olmayacak kadar ağır taleplerde bulunacağı şeklinde olmuştur.

³¹² Andrassy, 14 Kasım 1871’de Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı olmuştur. Melek Çolak, “Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1715-1878)”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.26, Sayı: 1, 2011, s. 52.

³¹³ Yararcan, a.g.m., s. 34.

³¹⁴ Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 155.

³¹⁵ Bosna Gazetesi Avusturya-Macaristan İmparatorunun bu gezisini dört yüz altmış dört numaralı sayısında ve dört yüz yetmiş birinci sayısında haber olarak bahsetmiştir. Bosna Gazetesi, Nu:471, 2 Cemâziye’l-Ahir 1292/5 Temmuz 1875, s.1.

³¹⁶ Bosna Gazetesi, Nu: 485, 11 Ramazan, 1292/11 Ekim 1875, s.1. Tufan, a.g.m., s. 641.

İsyancıların Hristiyan bir kimse öncülüğünde istekleri karşılanana dek muhtarlık statüsünde bulunmalarıdır. Böyle bir isteğin Osmanlı Devleti nezdinde karşılık bulması ihtimaller dışında olduğu için isyan artarak devam etmiştir.

İngiltere'nin tavsiyesi, Osmanlı Devletinin Karadağ'a denizde bir aralık vermesi, özgürlüklerinin mümkün mertebe genişletilmesi, Bosna ve Hersek'te uygulanan aşar vergisinin tamamen tesviye edilmesi, bazı demir yollarının Avusturya-Macaristan ve Sırbistan'daki yollar ile bağlanması, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğü korunması açısından isyancılara ateşi kestirmek isteyen İngiltere devleti ile aynı ölçüde çalışılmasıdır.³¹⁷ İngiltere, mevcut durumda Osmanlı-Rus savaşının çıkmasına mahal vermemek adına Osmanlı devletini yönlendirmeye çalışmaktadır.

İsyanın hiçbir şekilde durdurulmak istenmemesi ve isyanın arka plandaki yöneticisinin Rusya olduğu açıktır. Rusya'nın Ragüza konsolosu M. Yonine, isyancılara verdiği desteği gizleme ihtiyacı bile hissetmemektedir. İsyancıların evinde yapılan toplantılara açıktan katılım sağlamak ve onlarla istişare etmektedir. Osmanlı Devletinden edinmiş olduğu bilgileri bu kimselere aktarmaktadır. Hatta bir isyancı liderinin öldürülmesi üzerine konsolosluktaki Rus bayrağını yarıya kadar indirmiş ve cenazesine resmi bir törenle katılmıştır.³¹⁸

Panslavizm çerçevesinde hareket eden İgnatief ise Ortodoks Slavları hem Osmanlı'ya karşı hem de Avusturya-Macaristan'a karşı ayaklandırmaktadır.³¹⁹ Burada bulunan Macar unsurlar, Slavların desteklemesi halinde Avusturya-Macaristan'da sorun çıkaracaktır düşüncesi etkilidir.³²⁰

Rusya, Sırlar ve Bulgarların iş birliği halinde olmasından rahatsızdır. Çünkü boğazlara konumları itibariyle her zaman sorun yaratma ihtimallerini

³¹⁷ Tufan, a.g.m., s. 644.

³¹⁸ Mithat Aydın, "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakış", OTAM, C.18, S. 18, Ankara, 2015, s. 31.

³¹⁹ Panslavizmin Rus kamuoyunda etkili olmasının bir sebebi de Batıdaki milliyetçiliğin yükselmesiyle güçlenen Pancermenizm ve Panitalyanizm olmuştur, Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 15, s. 15, 2004. s. 73-82.

³²⁰ Ali Fuat Örenç, *Osmanlı Tarihi (1789-1908) İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, s. 211.*

düşünmektedir.³²¹ Karadağ'ın sürece karşı bakış açısı şu şekildedir: Sırbistan ve Karadağ birlikte bir önerge yazmalıdır. Yazılan bu önergede içinde oldukları durumun belirtilip Batılı devletlere sunulması, ardında da isyana dahil olma süreçleri haklı olacak bir biçimde gösterilmesidir. İki taraftan da ateş açılmadan Hıristiyanların istekleri yerine getirilmelidir. Belirtilenlerin yapılması halinde bilinç kazanacak olan halk, devam eden isyan sürecini hat safhaya çıkaracaktır. Avrupa'da bu sorunlar etrafında birleşip sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır.³²² Karadağ ve Sırbistan, Kırım savaşından itibaren süregelen bütün olaylarda Avrupa'yı sürece dahil etme çabasıdır. Ancak Rusya'nın politikası Batılı devletlerle çeliştiği için istediği gibi rahat hareket sergileyememektedir. Bu sebeple de etrafındaki Karadağ ve Sırbistan'ı kendi amaçları doğrultusunda yönlendirme çabasıdır.

Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın ortak ilgi alanları zaten buralardır. İsyân sürecinin devamı ile birlikte isyan edenlere destek vermek amacıyla Ayaklanma Yardım Komitesi kurulmuştur.³²³ Arka planda yine Rusya bu komiteye ekonomik desteğini esirgememiştir.³²⁴ Bu sırada böyle bir komitenin İtalya'da da olduğunun haberi gelmiştir. Basiret gazetesi, Roma'dan gelen bir mektupta Hersek isyancılarının desteklendiğine dair bir komite olmadığını ancak bazı İtalyanların isyancılara destek vermek için gittiğini bu gidenlerin Garibaldi'ye çalışan kişiler olduğunu sütunlarında yazmıştır.³²⁵

İsyânın büyümesinden endişelenen Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın isyancılara yaptıkları desteğe göz yummaktadır. Osmanlı Devleti isyan edenlere karşı yayımladığı bildirimlerle geri dönenlere af çıkaracağını belirtmiştir.³²⁶ İsyân sırasında gözünü balkanlara çeviren Avusturya-Macaristan, Rusya'yı endişeye düşürmüştür. 1856 antlaşmasına dayanılarak Balkanlarda zuhur edecek büyük bir meselenin ucunun Avrupa'ya dokunabileceği

³²¹ Baltalı, a.g.m, s. 834.

³²²Baltalı, a.g.m, s. 836.

³²³Turan, a.g.m, s. 631.

³²⁴ Ayşe Özkan, *Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009. s. 248-250.

³²⁵ Basiret Gazetesi, Nu: 1600, 3 Şaban 1292/4 Eylül 1875, s.1.

³²⁶ Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'ında Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Bellekten*, C. 69, Ankara, 2005, s. 54.

gerekçesiyle isyancılara bir nota ile iletilmiştir. Bu notada isyancılar, Avrupalı devletlerden bir yardım beklemektedirler.³²⁷ Çünkü bu sırada Avrupa basını da Hersek isyanını sürekli yazmaktadır. Paris gazetelerinin tümü bu meselenin bir an önce kapatılması gerektiğini dile getirmişlerdir. İngiliz basını isyanın başında durumu pek önemsememiş ancak daha sonra isyanın yayılıp genişlemesiyle birlikte The Times gazetesi isyancı kesimden yana tavır sergilemiştir. Bir başka İngiliz gazetesi olan Standart gazetesi ise Osmanlı devletini destekleyen haberler çıkarmıştır.³²⁸ Bunun yanında Dalmaçya gazetelerinden Zemlak Nam Slav gazetesi Bosna ve Hersek'te yaşayan Hıristiyanların ayaklanması için yazılar çıkarmışlardır.³²⁹ Ancak Avrupalı devletler, isyancılara asla böyle bir yardım yapmayacaklarını ve isyandan vazgeçmelerini talep etmişlerdir. Osmanlı Devleti de bu isyanın bir an önce bitmesini istemektedir. Ayrıca bu bölgelerde Rusya ve Avusturya-Macaristan'a prim vermek istememektedir. İsyancıların da yönelteceği suçlamalara maruz kalmayı arzu etmemektedir.

Yabancı konsoloslar tarafından isyancılara ateşi kesmelerinin söylenilmesi üzerine durum isyancı kesimden yana yanlış yorumlanmıştır. Avrupa bu isyan ile ilgilenmektedir gibi düşünmeye başlamışlardır. Bu kez de direkt olarak muhtariyet istemişlerdir. Osmanlı nezdinde yine karşılık bulamayan bu durum bölgede yaşayan Müslümanların katledilmesine sebep olmuştur.³³⁰ Ancak gazeteden hareketle isyancı kesimin yani Sırp ve Karadağlı bu eşkıyaların herhangi bir din ayrımı gözetmemektedir. Önlerine çıkan Hıristiyan olsun Müslüman olsun fark etmeksizin mallarını gasp etmişler direnen kimseleri ise öldürmüşlerdir. Bölgeden çıkış yaparken köprü, set ve bendlere ağır tahribat bırakılmıştır.³³¹ Gazetenin 478 numaralı nüshasında da kilise tahribi ve ateşe

³²⁷ Danişmend, a.g.e, s. 249. *Bosna Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri, (1516-1519)*, Ankara, Yayın Nu:7 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, s. 18-19.

³²⁸Mithat, Aydın, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri (Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 44.

³²⁹ Ancak çıkarılan haberlerin uydurma olduğunu gazeteye yazılan haberlerin tarihini bile 1864 yazacak kadar uydurma olduğu Bosna gazetesi sütunlarına taşınmıştır. Bosna Gazetesi, Nu: 496, 28 Zilka'de, 1292, s. 1.

³³⁰Zerrin Olaş, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sakarya, 2007, s. 7.*

³³¹ Bosna Gazetesi, Nu: 484, 4 Ramazan, 1292/4 Ekim 1875, s. 1-2.

atılmasından da bahsedilmektedir.³³² Ayrıca Osmanlı Devleti, dost gibi görünen devletlerin duruma müdahalede bulunmamasından yakınmaktadır.³³³

Fransa Dışişleri Bakanı'nın duruma müdahalede bulunması meseleyi uluslararası bir boyuta taşımıştır. Esad Paşa görevden alınmadan önce Fransa dışişleri bakanı Dukazac'ten yardım istemesinden ötürü bu müdahale gerçekleşmiştir.³³⁴ Fransa'nın Sedan savaşından yenik çıkması, İngilizlerin kıtadan elini çekmesi, Prusya'nın güçlenmesi gibi sebeplerden ötürü Avrupa'da güçler dengesi bozulmuştur. Prusya, öncülüğünde Rusya ve Avusturya-Macaristan daha sakinleşmiş bir yapıya büründürülmüştür. 1872 senesinde Üçlü İttifak'ın temeli atılmıştır.³³⁵ Bu devletlerin temsilcileri Dubrovnik'te bir araya gelip isyancı kesimin sorunlarını ele almışlardır.

Osmanlı Devleti burada şöyle bir politika sergilemiştir. İsyana müdahale etmek isteyen bu devletler ile ters düşmemek adına Harbiye Nezaretine Hüseyin Avni Paşa, Adliye Nezaretine Mithat Paşa, Şuray-ı Devlet Başkanlığına da Mahmud Nedim Paşa'yı görevlendirmiştir.³³⁶ Bahsi geçen bu üç isim yukarıdaki devletlerin kendilerine yakın hissettikleri kişilerdir. Osmanlı Devleti'nden Server Paşa'da bu toplantıya katılmıştır.

Elliot, konsolosu Holmes'e bu sürece dahil olmamasını kesin bir dille belirtmiştir.³³⁷ Bu talimat doğrultusunda isyanı durdurabilmek için kendi nüfuzunu da kullanmasını söylemiştir.³³⁸ İngiltere, Üçlü İttifak karşısında etkisiz kalacağından ötürü bu ittifakı parçalanması yönünde adımlar atmaya

³³² Bosna Gazetesi, Nu: 478, 6 Şaban, 1292/7 Eylül 1875, s. 1.

³³³ Bosna Gazetesi, Nu: 484, 4 Ramazan, 1292/4 Ekim 1875, s.2.

³³⁴ Aydın, a.g.e, s. 75. Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e, s. 60.

³³⁵ Mithat Aydın, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Avusturya Diplomasisi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5, Sayı: 18, 2018, s. 155.

³³⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e, s. 60. Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci kez göreve gelmesi İgnatief'in öncülüğündedir. Bosna ve Hersek'te İgnatief'in istediği reformları yerine getirme vaadi vermiştir. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonunda Kurtuluş Savaşına Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 80.

³³⁷ Lila, a.g.t, s. 82.

³³⁸ Mithat Aydın, "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Siyasi Olaylara Bakış", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 2005, s. 35.

çalışmıştır.³³⁹ İsyancılar sürece bakıp dışarıdan gelen müdahaleleri gördükçe isyanı her zaman bir adım ileriye taşımışlardır.

Burada Avusturya-Macaristan'ın, Slavların bu girişimlerinin normal olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Bu süreçte Slav basını da Osmanlı kamuoyunun aleyhine Slav halkını kışkırtmaktadırlar. Aslında Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın mutabık kaldığı tek nokta bağımsız bir Bosna ve Hersek'in ortaya çıkmamasıdır. Bu bölgenin Osmanlı'dan ayrılmasının yerine Romanya ve Sırbistan'da olduğu gibi Osmanlı'ya bağlı ama kendi kendini yönetebilen bir konuma getirilmesi The Times gazetesi tarafından da öneri olarak yazılmıştır.³⁴⁰ National Zeitung ve Berlin Post gazeteleri bu teklifi destekler nitelikte haberler yapmışlardır. Avrupa gazeteleri bu tarz haberler yayınlasalar da pek bir değer görmemiştir.

İsyan her geçen gün hızını arttırırken İspanya elçilik raporlarında isyanı büyüten iki husustan bahsedilir; İlki ellerine silah almış kişilerin Bosna'daki dindaşları ile birlik olup bağımsızlık arzusu gütmeleridir. İkincisi ise Bosna'daki halkın nüfusu birbirine yakın olsa da Hıristiyanların Müslümanlar ile bir arada yaşamak istemediği, Müslümanlardan ayrılma isteği olduğunu söylemesidir.³⁴¹

³³⁹ Zafer Çakmak, *1875 Hersek İsyanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1996, s. 62. İngiltere'nin 18. yüzyıldan itibaren Rusya ile ilişkilerinde birtakım problemler baş göstermeye başlamıştır. 1768-74 Rusya ve Osmanlı devleti arasındaki savaştan sonra Ruslar Osmanlı pazarlarını zapt etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Levant Kampanyasına rakip hale gelmişlerdir. İngiltere Doğu Akdeniz'de rekabet alanı istememektedir. 1766 ve 1786'da süreleri dolan Rusya ile aralarındaki antlaşmalar yenilenmemiştir. Osmanlı üzerinde Fransa'nın nüfus kazanması İngiltere'nin Hint yolunu tehdit edecek olması, Rusya'nın Balkanlar üzerinden Osmanlı ile mücadeleye girişmesi, İngiltere'yi Fransa'ya karşı Rusya'dan destek alamayacak duruma getirecektir. Bir diğer konu Rusya'nın İstanbul'a sahip olmasıdır. "Buna karşılık İngiltere Mısır'ı alabilir; bu ise Hint denizinin güvenliğini sağlayabilir. Eğer Ruslar İstanbul'a sahip olurlar ise askerlerini Suriye üzerinden Nil'e sürebilir. Bu durumda Mısır elde tutulamaz. Deniz gücümüz bile bu şartlarda bir işe yaramaz. Bu tarz düşünceye sahip kimseler coğrafya bilgisinden mahrum kişilerdir. Bizim gücümüz denizedir. İstanbul Mısır ve Süveyş'in değil Hindistan'ın anahtarındır." der Benjamin Disraeli. Bu nedenle Rusya durdurulmalıdır. Dolayısıyla bu ittifakı parçalamak istemektedir. İrşat Sarıalioğlu, "Doğu Sorunu ve Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Bağımsızlığını ve Toprak Bütünlüğünü, Koruma Politikasının Oluşumu" *Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi*, C.14, Sayı: 20, 2019, s. 2358. Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, C,7 Sayı: 141, 2007, s. 142.

³⁴⁰ Tufan, a.g.m, s. 648.

³⁴¹ Tufan, a.g.m, s. 649-650.

Bosna gazetesinden hareketle bu iki gerekçeye de karşı yanıt verilebilir. Birincisi, halk isyana katılmaktan yana değildir ve destek vermemiştir. İsyanı birinci elden yöneten kişilerin Sırp ve Karadağlı oldukları ortadadır. İsyana teşvik ettikleri bölgelerde yerel halkı katledip arazi ve mahsullerini dağıtmışlardır. Bölge halkının ailelerini ve çocuklarını kaçırap tehdit etmişlerdir. Bunun karşısında dolaylı olarak isyan eden ahali olmuştur. Sırpların ve Karadağlıların bölgede yaşayan Slavları isyan etmeye zorladıkları için durum Slav ve Müslüman halk çatışması gibi lanse edilmektedir. Halbuki bölgede yaşayan halk bir arada olmaktan memnundur. İsyan sürecinde devlet defalarca kez af yasaları yürürlüğe koymuştur. Zorla isyana dahil edilen halk her fırsatta bu aflardan yararlanmışır. Sırp ve Karadağlıların baskılarına rağmen herhangi bir bağımsızlık ibaresi söz konusu olmamıştır.

İkinci hususa gelecek olursak Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında herhangi ayrılık isteği belirtisi görülmemektedir. Sırplar ve Karadağlı gruplar çetecilik faaliyetlerinde bulunup bölgede çeşitli yağmacılık hareketlerine giriştikleri vakit dini inanışa bakılmaksızın Hıristiyanların Müslümanları, Müslümanlar da Hıristiyanları koruduğu gözlemlenmektedir. Hatta Osmanlı askeri ile eşkiya kesiminin girdiği bir çatışmada Latin milletinden Osmanlı askerine yardım eden Niko ve İvo ağa isimli kişilere birer nişan takıldığı bile görülmektedir.³⁴²

Süreç devam ederken Avrupa'nın tavsiyesi üzerine Osmanlı Devleti, isyancılar ile bir görüşme tertip etmiştir. Trebin yakınlarında bir manastırda görüşme gerçekleşmiştir. İsyancılara isyan etme sebeplerini bölgeye giden Server Paşa'ya iletmeleri söylenmiştir. Rusya'nın el altından isyancı beyleri kışkırtmasından ötürü isyancılar ne Osmanlı Devleti'ni ne de Avrupalı devletleri dikkate almaması ile sonuçlanmıştır.³⁴³ Bosna-Hersek'te birtakım ayrıcalıklar beklediklerini ancak bu konuda Osmanlı Devleti'ne güvenmediklerini dile getirmişlerdir. İsyancıların Osmanlı Devleti'nden beklentileri şu şekildedir:

- 1- Din ve mezhep serbestliği,
- 2- Hıristiyan kesim için bağımsız mahkemelerin oluşturulması,

³⁴² Bosna Gazetesi, Nu: 489, 9 Şevval 1292/8 Kasım 1875, s. 1.

³⁴³ Fitri, a.g.e., s. 70.

- 3- Hıristiyanlardan meydana gelen jandarma teşkilatı,
- 4- Vergi konusunda yeni bir düzenleme,
- 5- Bosna-Hersek'in Hıristiyan bir vali tarafından yönetilmesi,
- 6- Bosna-Hersek'in Batılı devletlerin güvencesine alınmasıdır.³⁴⁴

Bunun üzerine Server Paşa, bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride öşür muafiyetlerine ve bugüne kadar olan borçların kimlik ayırt etmeksizin af olunacağını beyan etmiştir. Ek olarak vergi konusunda bölgede vergi ile ilgilenen zaptiyeler konusunda yavaş yavaş ıslahat hareketine girişileceğini ilan etmiştir.³⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin bu girişimi isyancı kesim tarafından makul karşılanmamıştır. İsyancılar, tepki olarak saldırılarına hız vermişlerdir. Batılı devletler de Bosna-Hersek hadisesini uluslararası bir düzende çözmek istemektedirler. Çünkü Osmanlı Devleti'nin iç işlerine dahil olma gayesindedirler. Bunu engellemek isteyen İngiltere, Osmanlı devleti üzerindeki nüfuzunu kullanmıştır. Osmanlı Devleti 20 Eylül Fermanı, 2 Ekim İradesi olarak bilinen Adalet Fermanı ve hemen ardında da 12 Aralık 1875'te yayımladığı fermanlar ile önlemler almaya çalışmıştır. Fermanları uygulamak için İcraat Meclisleri oluşturulmuştur.³⁴⁶ İngiltere tavrını Osmanlı toprak bütünlüğünü korumak yönünde koymuştur. Bosna'da yayımlanan ilk ferman 20 Eylül Fermanı'dır. Kapsadığı maddeler şu şekildedir:

- 1- Devletin bünyesinde yaşayan bütün tebaaya birtakım haklar verilmesi,
- 2- Mahkemelerin işleyişinin hızlandırılması,
- 3- Vergi toplayan kimselerin davranışlarına dikkat etmeleri,
- 4- Görevlerini suistimâlde bulunanlara cezalar verilmesi,
- 5- Ayrı bir Adalet Bakanlığı kurulmasını kapsamaktadır.

Bu ferman isyancılar üzerinde herhangi bir tesirde bulunmamıştır. Hiç zaman kaybetmeden 2 Ekim tarihli ferman yayımlanmıştır. Bu fermanda vergi indirimi, kanun önünde eşitlik, dini özgürlük ile ilgili maddeler yer almaktadır. Bölgedeki

³⁴⁴ Çakmak, a.g.t., s. 90.

³⁴⁵ Bosna Gazetesi, Nu: 485, 11 Ramazan, 1292/11 Ekim 1875, s. 1.

³⁴⁶Zafer Gölen, "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", *Balkanlar El Kitabı*, Ed: Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, cilt, 1 Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 375.

isyanın hiçbir şekilde durdurulamaması Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın konu ile daha yakından ilgilenmesi 12 Aralık tarihli fermanın yayınlanmasını mecbur kılmıştır.³⁴⁷ İçerik bakımından en dikkate değer olan fermandır. Kapsamı şu şekildedir:

- 1- Bölgedeki birtakım vergilerin alınmaması, vergi toplama meselesine polisin dahil olmaması ve daha adil bir hale getirilmesi,
- 2- Köylülerin para karşılığında toprak alabilmeleri,
- 3- Bölge halkına dini serbestlik tanınması,
- 4- Devlet dairelerinde Hıristiyanlara da çalışma hakkı tanınması,
- 5- Mahkeme ve Vilayet yönetiminde tüm halkın seçilebilmesi,
- 6- Hıristiyan ahali için 20 yaşının altında ve 40 yaşının üzerinde olanlardan askerlik bedelinin kaldırılmasıdır.³⁴⁸

Ekonominin elverişsiz olmasından ötürü mevzubahis olan yenilikler hiçbir şekilde yürürlüğe konulamamıştır. Osmanlı Devleti isyan sürecinin temel nedenlerinden birisi olan memurların faaliyetleri karşısında bu memurları görevden almak yerine ya yeni kanunlar çıkarmıştır yahut da mevcut kanunları değiştirme yönünde tavır sergilemiştir.³⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin Bosna vilâyetinde bi'l-cümle me'mûrin-i kirâm mülkiyeye ta'lîmâtıdır;

“Elviye merkezlerinde ve kaza ve karyelerde bulunan meclisler bin iki yüz doksan iki senesi şehri martı ibtidâsından itibâren cümle'-i fesh ile yeniden teşkil olunacak ve a'zası nizâm-ı mahsûsunda münderic olan kâ'ideye tatbiken intihâb ve ta'yîn kılınacaktır.

A'sâr ve erdâtının arzi üzerine vaz'-ı ahâli hakkında daha hayırlı olacağından iltizâm usûlu terk olunacaktır. Usûl-ı cedîd sene-i âtiye mahsûl vaktine kadar mevki'-i icrâya konulamayacak olduğu taktîrde vilayetin her tarafda evrâk girmezden evvel a'sâr ihâlâtı kâmilen icra kılınmış bulunacaktır.

Bu müddet geçirilüb ihâlesi icra kılındığı halde sebep olan me'mûrinden ise derhâl azl ile taht-ı muhâkemeye alınacak ve

³⁴⁷ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1950)*, Başnur Matbaası, Ankara, 1967, s. 215.

³⁴⁸ Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyân Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 79.

³⁴⁹ Lila, a.g.t, s. 77.

ahaliden olduğu halde ızrâr-ı nâsa mütecâsir olanlar hakkındaki cezâ-yı kanûni ile mücâzât olunacaktır.

İhâle-i kat'iyesi icra olunan bir köy a'sârı tarih ihâlesinde i'tibâren beş ve kaza a'sârının on gün mürûrunda mültezimi tarafından ta'sîrine yedden olunmaz ise ihtiyar meclisleri ma'arifetiyle herkesin hâsılâtı ale'l-infirâd sebt-i defter idilerek mahsûlun kaldırılmasına hemen ruhsat virilecek ve müddet-i mezkûre inkizâsından sonra ta'sîre mübâşeret itmek isteyen mültezimin ihtibâr meclisi tarafından irâ'e ve i'tâ olunacak defteri kabûl iderek haricinde ziyâde bir şey iddi'âsına hak ve salahiyeti olamayacaktır.

İğnâm yaylağa gitmezden evvel ta'dâd olunub resm-i ma'iyeti ana göre intifâ alınacaktır.

Sunûf-ı teb'a-i hazret-i pâdişahiden her sınıf salık oldukları mezhebde kemal-i serbesti ve emniyet ile icrâ-yı âyin eylemeleri ve buna hiçbir taraftan mûmâna'ât olunamaması saltanat-ı seniyyenin mevâ'id-i esâsiye'-i hükümdârı ve adalet-kârisi cümle'-i celîlesinden olarak buna mugâyir hareketin vukû'u tasavvur olunamaz ise de şayed bin ve yedi fark temyîze muktedir olamayanlar canibinden veli ni'metimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin rızâ-yı hümâyun şâhânelerine mugâyir harekete cesaret iden olur ise o makûleler der-'akab nice kanûna virilecek ve öyle hareket bir mahalde vâki' olubda ol mahalin zabıt ve müdürü veya daha büyük me'mûru tarafından tesâmüh vukû'a gelmiş olduğu halde anlar dahi mazhar cezâ idilecektir.

Her mahallin belediye meclisine terk buyurulan vâridât nizâm-ı mahsûsunda gösterildiği vecihle o mahallin tanzimât tanzifât ve tezyînine mahsûs bulunduğu vâridât-ı mezkûre mevzu'un leh haricine sarf olunmak memnû'dur ve fakat mekâtib-i ibtidâ'iyenin mahsûsâtı derece'-i kâfiyede bulunmadığı görüldüğünden belediye vâridâtından mekâtib-i ibtidâ'iyenin hüsn-i idâresiçün beledi(ye) meclisleri ma'arifetiyle mikdâr-ı hassa tefrik idilmesine karar virilmiştir. Kanûn ve nizâmın ahkâmı 'umûma şâmil ve me'mûrin ve cem'iyetin mu'âmelât-ı husûsiye ve umûmiyesince medâr hareketi olarak me'aline umûmun kesb-i vukûf eylemesi lazım olduğu halde mecmû'a'-i nizâm ve kavânîn-i devlet olan destûrun henüz lisân-ı memlekete tercüme olunmamış olduğu görüldüğünden merkez vilayetinde bir tercüme hey'eti teşkiline karar virildi hitâm-ı tercümede destur-ı mezkûrun nesh matbû'ası neşr ve i'lân ittirilecektir.

Teshîl-i icrâât için muhâkim-i nizâmiyeden virilecek a'lâmetin bir tarafına dahi halkın anlayacağı lisân üzere tercümesi yazılıb anın dahi zeyri re'is ve a'zâ cânibinden temhîr ve imzâ idilecektir.

Gerek asâkir-i şâhâne ve gerek memleket için haricden celb olunacak ve yahud dâhilde tedârik idilecek eşya ve edevâtın naklinde mekkâri hayvânâtı istihdâm olunmak memnû'dur eğer taleb-i ahâli üzere o makûle hayvân istihdâm kılınur ise kirâsı behemehâl peşin

virilecek ve hayvan kirasından alacakları olanlar bulunduğu halde ba'de'l-tedkîk matlûbları ifâ kılınacaktır.

Yol inşâsıyla mükellef bulunan ahali kendü kazası dâhilinde vâki' tarak ve ma'nen yerde istihdâm olunub hârice sevk olunmayacak ve müddet istihdâm beş senede yirmi günü tecâvüz itmeyecektir.

Asâkir-i zabtiye zabt u rabt-ı memleket hidmetine me'mûr olarak musâlih-i sa'ire ile iştigâle vakit bulamayacağından emvâl-i miriye tahsili vazifesi asâkir-i zabtiye vezâ'ifinden tefrîk olunmuş ve islam ve hristiyandan mürekkeb ayrıca tahsildârlar tertîbine karar virilmiştir.

Bosna eyâletinin hâvi olduğu elviyede yarıcılık ve üçülme ve dörtleme ve beşleme usullerinde icâr olunan bi'l-cümle çiftlikân bin iki yüz yetmiş beş senesinde tanzîm kılınmış olan nizâmnamenin on birinci senesinde gösterilen kâ'ideye tatbiken konturatoya rabt olunmaksızın ba'dâzin icâr ve isticâr olunmayacaktır.

İşbû tarihten evvel mukâvelât-ı şifâhiye ile icâr ve imticâz olunmuş ne kadar çiftlik var ise anlar dahi ashâbı ile müste'cirleri beyninde sebkât eylemiş olan mukâvelât-ı şifâhiye bend-i mezkûr ahkâmına tevfiken konturatoya rabten olunacak ve işbû icâr ve isticâr konturatoları cânib-i hükümetden meccânen tanzîm idilecektir.

Beher sene merkez vilayetde ictimâ'i mukarrer olan meclis-i umûmiye her kaza ve sancakdan gidecek a'za kanûnda mûnderic vezâ'ifi hüsn-i ifâya ve bir sene içinde kendü kaza veya sancaklarında mugâyir-i nizâm ve hareket vâk'a olmuş ise anları dahi tahrîr-i evveli bulunan zâta arz itmeğe mecbûrdur.

Umûr-ı idârenin da'ima teftîş ve tahkiki ile meşgul olmak ve mu'âmelâtı doğrudan doğruya vali ve mu'âvin bulunan zatlar arasında cereyan eylemek üzere bir hey'et-i teftişiyeye bulunacaktır.

İşbu hey'etin a'zası islam ve hristiyandan mürekkeb olmak üzere yalnız vali bulunan zât ile mu'âvini canibinden intihâb ve hakikat hâli beyan eyleyeceklerine ve din ve mezhebelerince ba'de'l-tehlîf me'mûr idilecek ve isimleri suret-i mücrimânede yâb alîye bildirilecektir.

Hey'et-i mezkûrenin me'mûriyeti evvelâ aşâr ihâlâtı zamanında ikmâl olunub olunmadığı sâniyen mültezimlerin ve a'yân-ı memleket ile kocabaşılardan ahvâl ve hareketini ve salisen meclis a'zalarının suret-i intihâbını ve ashâb-ı alâka ile çiftçiler arasında ve zabtiye neferât ve zabitanının suret-i tahrîr ve ta'yînine ve yol inşâsıyla mükellef olan ahâlinin emr-i istihdâmında mugâyir-i nizâm ve kâ'ide hareket vukû'a gelüb gelmediği ve rabi'an müdür ve ka'im-i makâmlar ile mutasarrıflıklarda bulunan zatın idârece hareketlerini tahkik eylemekden ibâretidir.

Müfettişler tarafından mevâdd-ı mezkûre üzerine icra idilecek tahkikât iki nüsha olarak yazılıb ve imzâ ve mühir idilüb birisi vali

bulunan zât ile mu'âvini namına hitâben merkez vilayete takdîm idilecek ve diğeri müfettişler cânibinden virilecek raportolar üzerine derhâl tahkîkât-ı lâzime icrâsıyla ihkâk-ı hakk olunmak ve mugâyir-i nizâm ve hareket vukû'a gelmiş olduğu halde mücâseretini ber müceb-i kanûn te'dîb ve mücâzât eylemek vâli bulunan zât ile vâli mu'âvininin akdem vezâ'ifidir.”³⁵⁰

Yayımlanan bu ferman ve nizamnameler isyancı kesim tarafından çaresizlik olarak yorumlanmıştır.³⁵¹

Barış ortamının sağlanabilmesi ve bölge istikrarının korunabilmesi ancak güçlü bir devletin müdahalesi ile mümkündür. Avusturya-Macaristan bu müdahaleyi gerçekleştirmek istemektedir. Ancak Üç İmparatorlar Ligi temsilcisi olması Avusturya-Macaristan'ın tek başına hareket etmesine set çekmektedir. 1871 senesine gelindiğinde Avrupa'daki durum şu şekildedir. Batıda İngiltere ve Fransa doğuda ise Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi merkezîyetçi devletler mevcuttu. Bu devletlerin hepsinin ortak noktası Avrupa barışını korumaktı. Rusya dış politikada Kırım savaşının etkilerinden sıyrılma çabasında, Avusturya-Macaristan Balkanlar ile ilgilenmekte ve Almanya'da dış politikada güçlenmek için iç politikasını sağlamlaştırmaya çalışmaktaydı. Diğer yandan da Fransa'yı büyük bir tehlike olarak gördüğü için herhangi bir devlete yaklaşmasına müsaade etmemek üzerine kurulu bir politika benimsemiştir. 1872'de başlayan Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleri arasındaki görüşmelere Rusya'da dahi olmak istemiştir. 3 Eylül'de bir araya gelen bu devletler Avrupa barışını korumak üzerinde mutabık kalmışlardır. Buna ek olarak Balkanlarda zuhur edecek herhangi bir sorun karşısında birlikte hareket edecekleri bir politika güdeceklerdir.³⁵² Üç İmparatorlar Ligi bu şekilde kurulmuştur. 1872'de başlayan Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan arasındaki görüşmeler her sene yapılmaya başlanmıştır.³⁵³ Bu sene de isyan bahanesiyle Andrassy'nin girişimleri ile Avusturya-Macaristan'ın Reischth

³⁵⁰Bosna Gazetesi, Nu: 490, 16 Şevval, 1292/15 Kasım 1875, s.1.

³⁵¹ Özkan, a.g.m, s. 258. Olaş a.g.t, s. 8.

³⁵² Armaoğlu, a.g.e., s. 344.

³⁵³ Bu devletlerin ortak hareket noktaları; Avrupa'nın mevcut durumunu korumak, ortaya çıkacak herhangi bir problemde müzakereler de bulunmak, Doğu Sorununda ortaya çıkabilecek sorunlar beraber halletmek, herhangi bir girişim söz konusu olduğunda ortak çözüm bulunulacak, başka bir devlet ile ittifak sağlanmayacak gibi maddeler sözlü olmak kaydıyla bu devletler arasında anlaşmaya varılmıştır. Armaoğlu, a.g.e.,s. 340.

kentinde toplanmıştır. Üzerinde durulan konu Doğu Meselesi olmuştur. Burada dikkat çeken birkaç husus vardır. Bunlardan birincisi Bosna-Hersek üzerinde emelleri olan Habsburgların isyancı kesimi koruma altına almasıdır. İtalya kesimindeki kaybettiği toprakları tekrar elde etmek için Selanik Limanı'nı istemesidir.³⁵⁴ Diğer ise Slavları bir çatı altında birleştirmek isteyen Rusya'dır. Almanya'nın gelecek planları için ise Habsburgların Balkanlarda genişlemesi işine gelmektedir.³⁵⁵ Rusya bu sürece dahil olarak Balkanlarda çıkarmayı planladığı isyanlara dışarıdan gelecek bir desteğin önünü kesmek istemektedir. Böyle bir desteğe mahal vermemek için çıkacak isyanlara birlikte müdahalede bulunmak istemektedir.

Osmanlı Devleti tarafından yapılan müdahaleler isyanı bastırmakta yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine isyanın çevre devletlere sıçrama tehlikesine karşı üç büyük devletin sürece dahil olması istenilmiştir.³⁵⁶ Coğrafi yakınlık göz önünde bulundurularak Kont Gyula Andrassy'nin bir çalışma yapmasına imkân verilmiştir.³⁵⁷ Andrassy hemen bir nota hazırlamıştır. Hazırlanan notalar Almanya ve Rusya'ya gönderilmiştir.

Bismarck, bu nota karşısında birtakım şüpheleri olduğunu elçisi Dobril'e iletmiştir. Notada düşünülen ıslahatları gerçekleştirebilecek kimselerin Osmanlı Devleti'nde bulunmadığını, ayrıca ekonominin yetersizliğinden ötürü bir sonuç çıkmayacağını düşünmektedir. Bunun dışında Andrassy'nin fikirlerinden samimi olup olmadığı gizli bir amaç güdüp gütmeyeceğini de Dobril'e sormuştur. Ancak daha sonra bu meselenin kendilerini ilgilendirmediğini Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın anlaşması durumunda sorun olmayacağı konusunda elçisi ile hemfikir olmuştur.³⁵⁸

³⁵⁴ Danişmend, a.g.e, s. 246-247.

³⁵⁵ Bismarck'ın Habsburgları Balkanlara yönlendirmesinin üç nedeni vardır. Birincisi Avusturya-Macaristan'ın Orta Avrupa'daki nüfuzunu kırmak, ikincisi Rusya ve Avusturya-Macaristan'ı karşı karşıya getirerek Almanya dostluğunu daim kılmak, üçüncüsü ise hızlı bir şekilde yükselmekte olan Germen-Slav emperyalizminde Avusturya-Macaristan'a alan açmaktır. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C.7, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1977, s. 77.

³⁵⁶ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 50.

³⁵⁷ Jelvach, a.g.e, s. 384.

³⁵⁸ Goryanof, a.g.e., s. 350-351.

Rusya gönderilen notaya hemen geri dönüş yapmıştır. Andrassy birtakım çalışmalardan sonra tekrar Rusya'ya notaları göndermiştir. Andrassy Notası, Avrupa basını tarafından yakından takip edilmektedir. Çünkü hazırlanan bu nota Osmanlı Devleti'nden önce İngiltere, Fransa ve İtalya'ya iletilmiştir. Bu nota trafiği The Manchester Guardian, The Scotsman ve The Irish Times gazetelerinde haber ve makale olarak gündem olmuştur.³⁵⁹ Andrassy Notası 31 Aralık 1875'te Osmanlı Devleti'ne sözlü bir şekilde bildirilmiştir. Maddeleri şu şekildedir:

- 1- Aşar vergisinde iltizam usulünün kaldırılması,
- 2- Anlaşmazlık yaşayan toprak sahipleri ile çiftçiler arasında bir düzenleme yapılması,
- 3- Mutlak bir dini özgürlük verilmesi,
- 4- Yürürlüğe konulacak reform ve ıslahatların kontrol altında tutulabilmesi için Hıristiyan ve Müslümanlardan aynı sayıda kişilerin seçilmesi ve bir komisyon kurulması,
- 5- Bosna Hersek'te toplanan vergilerin bölge çıkarları için kullanılmasıdır.³⁶⁰

Ahmed Muhtar Paşa'nın yazmış olduğu bir mektup Osmanlı nezdinde Andrassy Notası'nın kabul edilmesinde büyük tesiri olmuştur. Bu mektuptan bazı önemli hatlar; "Avusturya-Macaristan'da bulunan bazı Slav cemiyetler hazırlanmakta sınır içinde ve üzerinde Hıristiyanları yoldan çıkarmakta ve her yönden ülkeye silah ve mühimmat sokmaktadırlar. Sırp ve Karadağlılar saldımağa hazırlanıyorlar. İsyanın bitirilmesi eşkiyaya gelen dış desteğin kesilmesine bağlı olduğu Avusturya-Macaristan ve kuzeyli devletlere duyurulmuştur. Bulgarların akıllarında ardı arkası kesilmeyen ihtilal fikirleri mevcuttur. Bu olayın Karadağ'ı ilhak etmek ile bitmeyeceği bellidir. İşler uzarsa ve saldırılar büyürse Avrupa'ya karşı yalnız kalırız. Avusturya-Macaristan'ı Slavların saldırılara karşı koymasında davet etsek onların da gücü yetmez. Tüm Avrupa'ya büyük sorun açmış oluruz. Vergilerle ilgili madde ileride bağımsızlıkla ilgili sıkıntı

³⁵⁹ Turan, Tufan, "Andrassy Notası'nın Birleşik Krallık Gazetelerine Yansıması", *History Studies International Journal Of History*, C.11, S. 1, 2019, s. 393.

³⁶⁰ Murat, Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, İzmir, 2003, s. 119.

yaratacağından devlet nezdinde bir kanun çıkarılır halledilir ve vergiler ihtilalde zarar gören yerlerin imarında kullanılır.”³⁶¹

Bu nota 11 Şubat'ta Osmanlı kesiminden onay almıştır. Beşinci madde devletin içişlerine müdahale anlamı taşımaktadır.³⁶² Dolayısıyla bu madde kabul görmemiştir. Vergilerden elde edilen gelirin Bosna'da kullanılması demek Osmanlı ekonomisine müdahale anlamı taşıdığı gibi Batılı devletlerin yerel piyasalara da girmesi anlamı taşımaktadır.³⁶³ Bölgedeki durumu kontrol etmek için komisyon oluşturulması fiili müdahaledir. Avrupa devletleri bunu bir gelenek haline getirmişlerdir. Bu notanın arkasından genel bir af metni de yayınlanmıştır. Nota hemen faaliyete geçirilmek istenmiştir.

Notada düzenlemelerin yapıldığı esnada Rus elçisi İgnatief, nahiyelerin idaresi hakkında bir maddeyi düzenlemeleri, yapan komisyona bu maddelerin notanın içinde varmış gibi onaylattırıştır. Bu iliştirilen madde ile vilayetlerde iki yüz ev bulunuyorsa nahiye sayılacaktır. O nahiyede seçilmiş bir meclis müdürü bulunacaktır. Daha sonra nahiyede bulunan yerde nüfus olarak hangi cemaat fazla ise seçilecek müdür bu cemaatten olacaktır.³⁶⁴ Kastedilen bu madde Bulgaristan'daki birçok yerin Osmanlı'dan çıkması anlamına gelmektedir. Bunun için iki komisyon oluşturulmuştur. Bosna için oluşturulan komisyona Haydar Efendi, Hersek için oluşturulan komisyona Vassa Efendi tayin edilmiştir. İgnatief bu maddeyi onaylatmayı başarmıştır.

İsyanı milliyetçi bir yapıdan çevirip mahalli bir yapıya dönüştüren Andrassy'nin önerisi bu kez isyancıların reddetmesine sebep olmuştur.³⁶⁵ İsyancı grup ıslahatların Avrupa tesirinde olması ve Bosna'daki Osmanlı askerlerinin bölgeyi terk etmelerini istemişlerdir.³⁶⁶ İsyancıların Rusya'dan aldıkları destek üst

³⁶¹ Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Filiz Kitapevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1989, s. 37. Mahmud Celaleddin Paşa, *a.g.e*, s. 74.

³⁶² Gürsel, *a.g.e.*, s. 123.

³⁶³ Mehmet Yılmazata, *Savaşta Giden Yol 1908 Bosna-Hersek'in İhlali*, Tarih Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, s. 53.

³⁶⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, *a.g.e*, s. 76.

³⁶⁵ Kemal Baltalı, "Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Nitelik Kazanması", *Belleter*, C. 51, Sayı. 199, 1987, s. 207.

³⁶⁶ Bosna-Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919) Ankara, Yayın Nu. 7, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Devlet Başkanlığı, Ankara, 1992, s. 19

seviyeye çıkmış durumdadır. Daha önce Avrupa desteği beklemekte olan isyancılar artık Avrupa'yı dikkate almamaktadır.

Andrassy Notası'nda iki kez değişiklik yapılmıştır. İlki Rusya'ya iki kez gönderilmesinden anlaşılmaktadır. İkincisi Osmanlı Devleti'nin son maddeye karşı çıkmasından tespit olunmaktadır. Rusya'nın Andrassy hükümlerini resmen kabul etmesi 2 Ocak 1876'dır.³⁶⁷ Nota sadece Hersek üzerine kuruludur. Bosna hakkında herhangi bir şey yoktur. Bir başka husus notanın Osmanlı Devleti'ne sözlü olarak verilmesi ve baskı yaratmamak için üç büyük temsilcinin ayrı ayrı göndermesidir.

İngiltere'nin notaya yaklaşımı olumludur. Geleneksel Osmanlı politikası devam etmektedir. Nota yayınlanmadan önce de bunu belirtmiştir. Osmanlı toprak bütünlüğüne saygılı davranılması gerektiği ve devletin rahat hareket edebilmesine imkân tanınması diğer batılı devletlerce de kabul görmüştür.³⁶⁸ Buna ek olarak Osmanlı Devleti'nin notayı kabul etmesi durumunda Hersek isyanına destek veren Karadağ ve Sırbistan'a baskı kurulmasını da eklemiştir. Eğer Türkler isyan sürecinde başarısız olur ise sultanın izni ile Habsburglar devreye girebilir. Türkler adına bu süreç durdurulmaya çalışılmalıdır. Avrupa bu konuda hemfikirdir.

Andrassy Notası, Osmanlı Devleti'ne sözlü olarak verilmiştir. Bunun nedeni yazılı metin olarak verilmesi halinde içişlerine müdahale anlamı taşıyacağıdır. Burada Avusturya-Macaristan'ın gayesi isyan halindeki bölgelerde süregelen çarpışmalara geçici bir çözüm sağlamaktır. Bu durumun en fazla birkaç sene devam edeceğini daha sonra Osmanlı Devleti'nin dağılıp Avusturya-Macaristan'ın bölgeden yararlanabileceğini düşünmektedir.³⁶⁹

Bismarck, Avusturya-Macaristan'ın böyle bir amaç taşıdığını Elçisi Dobril ile istişare ederken anlamış olduğu görülmektedir. Nihayetinde duruma bakıldığında Osmanlı Devleti açısından diplomatik bir başarı mıdır yoksa Avrupa devletlerinin politik bir yöntemi midir? sorusunu akla getirmektedir.

---

³⁶⁷Tufan, a.g.m., s. 389.

³⁶⁸Tufan, a.g.m, s. 391.

³⁶⁹ Goryanof, a.g.e., s. 354.

Buradan bakıldığında kendi içişlerine bir müdahale yaptırılmamıştır. Avrupa'nın sürece dahil olması devletin kendi çağırısı ile gerçekleşmiştir. Olayın uluslararası arenaya taşınması Avrupa tesiriyledir. Batı, süreci yönetmeye dahil olmuştur. Nota isyancılar nezdinde kabul görmemiştir. Sürecin devam etmesini isteyen kesimin isyancılar olduğu resmiyete dökülmüştür.

Bosna gazetesinden hareketle isyan sürecinde Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında hiçbir şekilde ayrılık olmadığı sık sık ifade edilmiştir. İsyanın Sırbistan ve Karadağ tarafından yapılan destekle yürütüldüğünü gerek isyan çıkarılan bölgelerde gerekse de yerel halka saldırıldığı durumlarda Hıristiyanlar ve Müslümanlar, birbirlerinin mal, mülk ve canlarını koruduklarını yazmıştır. Sırp ve Karadağlıların isyan halinde bulunanlara yardım getirdiği ve aynı zaman da saldırdığı esnada yerel halkın galeyana gelip ayrışmadığını hatta birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir.³⁷⁰ Bölge halkını birbirine düşürmek adına Sırbistan'da bir haber yayınlanmıştır. Bu haberde Sırpların Osmanlı hududunu çiğnediği, Yenipazar ahalisine zulüm ettiği ve bu durum karşısında hükümetin haberi olmadan Osmanlı askerlerinin Sırp'lara saldırdığı yazılmıştır. Aynı haber Basiret gazetesinde de haber olarak duyurulmuştur. Bosna gazetesi bu haberin doğru olmadığını halkın bu tip tahriklere kapılmaması gerektiğini yazmıştır.³⁷¹ Bosna Gazetesi, Balkanlarda Osmanlı devletinin sözcüsü olma görevini yürütmüştür.

4.3. SELANİK HADİSESİ VE BERLİN MEMORANDUMU

Avrethisar'ından, Stefana isimli bir Bulgar kızı yaşmak takıp ferace giyinip Müslüman olmak için Selanik'e yola çıkmıştır. Selanik'ten üç jandarma eşliğinde götürülmektedir. Bir Yahudi bir de Hıristiyan iki kamu görevlisi tarafından durum ifşa edilmiştir. Alınan haber üzerine Amerika konsolosluğu emri gerekçe gösterilerek Stefana isimli kız Perikli Lazari tarafından alıkonulmuştur. Lazari, etrafında topladığı Bulgarlar ve Rumlardan meydana gelen yüz elli kişilik bir grubun desteği ile kızı zorla konsolosluğa götürmüşlerdir.³⁷² Kızın üzerindeki

³⁷⁰ Bosna Gazetesi, Nu: 483, 27 Şaban 1292/28 Eylül 1875, s. 2.

³⁷¹ Bosna Gazetesi, Nu: 493, 7 Zilkade 1292/ 7 Aralık 1875, s.1.

³⁷² Enver Ziya, Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s.99.

kıyafetler Müslümanlığı temsil ettiği için yırtılıp yakılmıştır. Bu esnada Müslüman olduğunu bağıra bağıra dile getiren kız çevredeki Müslüman kesimin dikkatini çekmeyi başarmıştır.

Ertesi gün üç beş bin civarında olduğu tahmin edilen Müslüman topluluğu Saatli Cami olarak bilenen Selim Paşa camisi avlusunda kızı geri almak istemişlerdir. Valinin yatıştırma çabaları tesir etmemiştir. Gerginlik sırasında araya karışan Fransız konsolosu Labout ile Alman konsolosu Cernine çıkan kargaşa esnasında öldürülmüşlerdir.³⁷³ Bu durum üzerine hemen Almanya ve Fransa, Selanik Limanına filolarını sevk etmişlerdir. Rusya ve Avusturya-Macaristan'da kargaşaya dahil olmuşlardır. Olayı engelleyemeyen Vali Mehmet Refet Paşa ve emrindeki görevliler Avrupalı devletlerce cezalandırılmak istenmiştir. Osmanlı Devleti elini çabuk tutup olaya adı karışan birçok kişiyi cezalandırmıştır.

Durumdan faydalanan Rus elçisi, Müslümanlar Hıristiyanlara saldırıyor yaygarası ile bölgedeki halkı telaşlandırmayı başarmıştır. Beyoğlu ve Galata'da ikamet eden yerli ve yabancı tüccar ve sarraflar, eşlerini ve çocuklarını güvenlik gerekçesiyle farklı ülkelere göndermişlerdir.³⁷⁴ Andrassy Notasından istenilen sonucun elde edilememesi üzerine görüşmelere hız kazandırılmıştır.

Rusya'nın politikası Karadağ'ın genişlemesinden yanadır. Aynı zamanda Hersek isyanına fiziki bir müdahalede bulunmak istemektedir. Bu sebeple alınacak kararlar Avusturya-Macaristan'ı yakından ilgilendirmektedir. Çünkü Bosna-Hersek'i topraklarına katma gayesi taşımaktadır. Avusturya-Macaristan'da bu aşamada isyanı durdurmak niyetinde değildir. Almanya ortak hareket halinde bulunan üç devletin düzenin bozulmaması için olaya müdahale etmemektedir. Ancak Bismarck'ın gayesi Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a, Baserabya'nın da Rusya'nın himayesine verilmesinden yanadır. Avusturya-Macaristan sürecin Andrassy Notası çerçevesinde çözülmesini istemektedir. Rusya bu notanın isyancı kesimin beklentilerini yerine getiremeyeceğini vurgulamaktadır. Almanya ise birbiriyle sürtüşme halinde olan

³⁷³ Muzaffer Tepekaya, "Selanik Vilayeti Almanya ve Fransa Konsoloslarının Öldürülmesi Olayı", *Bellefen*, 77, s. 280, Ankara, 2013, s. 1034. Danişmend, a.g.e., s.253.

³⁷⁴ Mahmud, Celaleddin Paşa, a.g.e., s.89.

bu devletlerin arası açılmaması için mücadele etmektedir.³⁷⁵ Üçlü zirve Berlin'de bir araya gelmiştir.

Toplantı öncesinde Gorçakof'un talebiyle İstanbul elçisi İgnatief'in görüşü alınmak istenmiştir. Çünkü bu dönemde İgnatief ve Gorçakof arasında dış politikada anlaşmazlıklar görülmektedir. Gorçakof, şahsına münhasır temkinli hareket edip mevcut problemin uluslararası konferanslar ile çözülmesi gerektiğine inanmaktadır. Ekonomi Bakanı Baron Reutern ve Savunma Bakanı Milyutin'den aldığı güç ile Rusya'nın mevcut potansiyelini barbar Slavlar ile tüketeceğine boğazlara yönelmesi gerektiğini düşünmektedir. Karşısındaki güç ise İstanbul elçisi İgnatief'tir. Bu konudaki düşüncesi ise Rusya, sadece Türkiye ve Avusturya-Macaristan bünyesinde yaşayan Slavları desteklemekle kalmayıp özgürlük ve bağımsızlığı için çaba sarf etmelidir.³⁷⁶

İgnatief'e göre çözüm için iki ayırım vardır. Hersek'in, Karadağ idaresinde muhtariyet kazanması yahut Hersek'in sınır bölgelerinin Karadağ'a verilmesidir ve kalan yerlere birtakım haklar tanınmalıdır. Karadağ'a bağımsızlık verilmelidir.³⁷⁷ Küçük Zvornik, Sırbistan himayesinde olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin yayınladığı Aralık fermanı Hristiyanlar lehine arttırılmalıdır. Tekrar bir konferans düzenlenmelidir. Ayrıca Osmanlı devleti, Paris konferansı ile garanti edilen toprak bütünlüğünü korumak istiyorsa bir konferansın düzenlenmesine izin vermelidir. Aksi taktirde kendi kaderi ile baş başa bırakılacaktır.³⁷⁸ Diyerek politik tavrını ortaya koymuştur. Bu düşünceler ileri boyutta olduğu için kabul görmemiştir.

Rusya bir kez daha rapor hazırlamıştır. İsyancılar ile doğrudan bir görüşme düzenlenmesi, isyancıların taleplerini karşılamak için Avrupa gözetimine alınması, yeni bir Avrupa konferansı yapılması, 1860'daki Suriye örneğindeki gibi askeri bir işgal düzenlenmesi, Osmanlı devletini buna mecbur bırakılması

³⁷⁵ Bekir Sıtkı Baykal, "Doksan Üç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.3, s. 2, 1945, s.191

³⁷⁶ Mithat Aydın, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 36-37.

³⁷⁷ Özcan, a.g.e., s. 41.

³⁷⁸ Çakmak, a.g.t. 102.

gibi öneriler görüşülmüştür. Gorçakof, durumun isyan eden kesimin lehine ilerlediğini dolayısıyla Osmanlı devletinin isyancıların taleplerini karşılaması gerektiğini söylemiştir. Gelişen bu olay üzerine Rus İmparatoru Berlin'e gitmiştir. Yapılan görüşme sonunda fiziki bir müdahale kararlaştırılmıştır.³⁷⁹ Avusturya-Macaristan'ın da onayını aldıktan sonra Gorçakof tarafından bir memorandum hazırlanmıştır.

Hazırlanan bildiri, Andrassy Notası'nda olduğu gibi önce Paris Antlaşması imzacı devletlerine sunulmuştur. Çünkü Osmanlı devleti Paris antlaşması kapsamında müdahaleye açık durumdadır. Rusya öncülüğünde yayımlanan Berlin Memorandum'u şu maddeleri kapsamaktadır:

- 1- Zuhur eden Selanik hadisesine benzer durumların İzmir ve İstanbul'da da çıkması ihtimali üzerine büyük devletlerin filoları iş birliği içerisinde olmalıdır,
- 2- Duruma sebebiyet veren Bosna ve Hersek isyanı Andrassy'e göre düzenlenmelidir,
- 3- Osmanlı Devleti daha önceki verdiği sözleri yerine getirmelidir,
- 4- Verilen sözler yerine getirilene kadar Hıristiyanlar silah taşıyabilmelidir,
- 5- Bosna-Hersek'te bir müzakere yapılmalıdır,
- 6- Osmanlı kuvvetleri belirlenen mevzilere çekilmelidir,
- 7- Meydana gelen tahribatlar telafi edilmelidir ve bunların takibi konsoloslarca yapılmalıdır,
- 8- Osmanlı devletinin verdiği sözleri tutmaması halinde büyük devletler müdahalede bulunmalıdır.

Lord Derby, verilen Berlin önerilerine karşı tavrını şu şekilde belirtmiştir. Verilen taahhütlere Türkler hiç şüphesiz uyacaktır. Ama bu konuda isyancılara nasıl güvenilebilir diye sormaktadır. Ve böyle bir konu görüşülecek ise Sırbistan ve Karadağ'a telkinlerde bulunulmalıdır. İsyancılara yaptıkları yardımları derhal durdurmalıdırlar.³⁸⁰

³⁷⁹Özkan, a.g.m., s. 264-266. Karal, a.g.e, s. 99-101.

³⁸⁰Aydın, a.g.e., 84-85.

En sonunda Osmanlı Devleti'ne verilecek bildiri beş büyük elçi arasında nihayetine erdirilmiştir. Bu günler de Osmanlı devletinde birtakım siyasi meseleler meydana gelmiştir. Sultan Abdülaziz'in yerine V. Murat geçmiştir. Softalar birtakım gösteriler düzenlemişlerdir. Sultan Murat'ın akli dengesinin bozuk olduğunun anlaşılması üzerine II. Abdülhamit'in tahta oturmuştur. Daha Berlin Memorandumu Osmanlı devletine gönderilmeden kabul edilmeyeceği Batılı devletlere 21 Mayıs 1876'da bildirilmiştir.³⁸¹ Bu durum üzerine isyan sürecinde Batılı kesimce gösterilen çabayı boşa çıkarmıştır. Memorandum Osmanlı devletine verilememiştir. Berlin Memorandum'u büyük ölçüde İngiltere tarafından veto edilmesinden ötürü yürürlüğe girememiştir.³⁸²

Osmanlı Devleti Sırbistan'ın Hersek'e ve Bulgaristan'daki olaylara müdahale etmemesi gerektiğini bildirmiştir. Sırbistan'ın buna vermiş olduğu yanıt Bosna ve Hersek'ten Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi olmuştur. Bu bölgelerin sorumluluğunun artık Sırbistan ve Karadağ'a ait olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Sırbistan ve Karadağ peş peşe Osmanlı devletine savaş ilan etmişlerdir.³⁸³ Gelişen durum üzerine Avusturya-Macaristan, bölgedeki Rus etkisini hissetmiştir.

Rusya ise herhangi bir savaşa meyil vermeden Slavlar üzerinde etkili olmayı düşünmektedir. İki devletin de temkinli hareketleri sonucunda Reichstadt'da bir görüşme düzenlemişlerdir.³⁸⁴ Varılan mutabakata göre Sırbistan ve Karadağ'ın yenilmesi halinde mevcut durum korunacaktır. Kazanmaları halinde ise Bosna ve Hersek, üç devlet arasında pay olunacaktır. Rusya'da Gürcistan ve Batum'u topraklarına katacaktır. Yunanistan ise Epir ve Teselya'ya egemen olacaktır. İstanbul serbest şehir statüsü kazanacaktır. Balkanlarda Bulgaristan, Arnavutluk ve Rumeli devletleri kurulacaktır. Hiçbir şey planlanan gibi olmamıştır.

³⁸¹Coşkun Topal, Adil Calap, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Uluslararası Diplomasi ve Sultan Abdülaziz'in Ölümü, Turkish Studies, c. 13, s. 22, Ankara, 2018, s. 574.

³⁸² Karal, a.g.e,cilt. VII. s. 99-101. Örenç, a.g.e, , s. 231.

³⁸³ Karal, a.g.e., cilt. VIII, S. 16.

³⁸⁴ Anderson, a.g.e., s. 207.

Osmanlı devleti, Sırbistan ve Karadağ'ı yenilgiye uğratmıştır. Osmanlı devletinin kazandığı Aleksinaç Zaferi karşısında Belgrad'a gireceği kesinleşmiştir.³⁸⁵ Bunun üzerine Sırbistan Rusya'dan yardım talep etmiştir. İgnatief'in araya girmesi üzerine Osmanlı devletine Sırbistan ile iki gün içerisinde anlaşmaya varılmaz ise sorumluluğun kendilerinde olmayacağını iletmiştir. 2 Kasım 1876'da Karadağ ve Sırbistan ile bir antlaşma imzalanmıştır.³⁸⁶

İngiltere bu durumdan memnun olmamıştır. Bu durumu Rusya şu şekilde açıklamıştır. "Avrupa, Osmanlı devletinin bu tür tutumlarına sürekli razı olacak ise Rusya buna karşıdır. Böyle bir hareket Rusya'nın şeref, haysiyet ve çıkarları ile uyuşmamaktadır. Süreç kabul edilemezdir. Eğer Avrupa bir müdahaleye hazırlıklı değil ise Rusya bu hareketi gerçekleştirecektir."³⁸⁷

İngiltere'nin bu duruma bakışı, Rusya Balkanları kontrol altına almaktadır şeklindedir. Mevcut şartlarda Hindistan yolunu tehlikeli bir konuma düşürmüştür.³⁸⁸ Buna karşı önlem almak isteyen İngiltere 5 Kasım 1876'da meseleleri görüşmek için bir konferans talep etmiştir.³⁸⁹ Bulgaristan, Bosna ve Hersek konularının görüşüleceği bir konferans İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'nın da katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan konferansa ismi geçen devletlerinin elçilerinin katılımından dolayı Elçiler Konferansı da denilmiştir.

Konferans başladığı esnada gelen top sesleri Kanuni Esasi'nin yürürlüğe konulmasının işareti olmuştur. Osmanlı Devleti adına konferansa katılan Saffet Paşa bu meselenin artık bittiğini söylemiştir. Süreç artık Osmanlı anayasasının

³⁸⁵ Mithat Aydın, "İstanbul Konferansı'na (1876) Giden Yolda İngiltere'nin "Doğu" Politikası", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 17, Sayı: 17, 2005, s. 6.

³⁸⁶ Karal, a.g.e., cilt. VIII, s. 24.

³⁸⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 25.

³⁸⁸ Bu sırada İngiliz kamuoyunda Osmanlı aleyhtarlığı ağırlığını artmaktadır. Hem buna engel olmak hem de Balkanlardaki Rus etkisini kırmak için Osmanlı Devleti'ne barış yapmasını önermiştir. Fatih Özer, *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyancıları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2010, s. 87.

³⁸⁹ Sir H. Elliot'un Mithat Paşa yanlısı tavrı yüzünden Ruslar bu elçiden rahatsızlık duymaktadır. Sırbistan, Karadağ ve Osmanlı Devleti'nin durumunun görüşüleceği İstanbul Konferansı'na Rus tepkisi üzerine Elliot yerine Lord Salisbury görevlendirilmiştir. Gülnar Kara, "19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Sayı: 4, 2016, s. 680.

gündemindedir. İlan edilen anayasa imparatorluğun bütünlüğünü koruma altına aldığını Sırp ve Karadağlılara hiçbir toprak parçası verilmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü anayasa böyle bir şey kabul etmemektedir. Öne sürülen tüm şartlar reddedilmiştir.³⁹⁰ İgnatief araya girip bu safsataların bırakılması gerektiğini ve bir an önce işe başlamak gerektiğini söylemiştir. Osmanlı temsilcileri salonu terk etmişlerdir. Daha sonra II. Abdülhamit anayasa ile örtüşen maddelerin kabul edilebileceğini belirtmiştir. Osmanlı devletinin önerileri şu şekildedir:

- Bulgaristan'da öne sürülen durum ve vakaları incelemek için uluslararası bir araştırma komisyonu oluşturulması, bu komisyon öncülüğünde suçluların yeniden yargılanması,
- Osmanlı anayasası ile örtüşen maddelerin yürürlüğe konulması,
- Anayasaya göre Müslim ve Gayrimüslimler arasında herhangi bir fark gözetilmemesi,
- Osmanlı devletinin belirttiği hükümleri uygulamak için ek süre verilmesi, verilen süre içerisinde belirtilenler yapılmaz ise Avrupa devletlerinin duruma müdahale etmesi,³⁹¹

Ancak II. Abdülhamit'in bu önerileri konferans sırasında dile getirilmemiştir. Bu duruma karşı Batılı devletlerin alternatif önerileri şu şekildedir:

- Bulgaristan'ın iki vilayete bölünmesi,
- Bulgaristan'daki valinin Hristiyan kimselerden seçilmesi,
- İsyan bölgelerinde İstinaf Mahkemeleri kurulması, hakimlerin büyük devletlerin oylamasına sunulması,
- Mahkemede dil olarak Türkçe'nin kullanılması,
- İsyan bölgelerindeki meclis üyeleri seçimi vergi ödeyen halk tarafından yapılması,
- Üyeler seçilirken dini ayırım gözetilmemesi,
- Vergiler arazi üzerinden alınması, aşar vergisinin kaldırılması,

³⁹⁰ Osman, Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies*, cilt. 2, sayı, 1, 2006, s. 166-167.

³⁹¹ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti (1600-1908)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 156.

- Gümrük gelirlerinin hazinede kalması, diğer vergilerde düzenlemeye gidilmesi,
- Gayrimüslim halkın askerlikten muaf olması,
- Vilayete gönderilen jandarmanın bölgedeki dini kimliğe göre tayin edilmesi,
- Bölgedeki Çerkez göçmenlerin Anadolu'ya geri gönderilmesidir.³⁹²

Öne sürülen tekliflerin kontrolü için bahsi geçen büyük devletler bir komisyon tertip edilmesini bu komisyonu korumak adına beş bin kişilik bir askeri kuvvetin Belçika'dan getirilmesi düşünülmüştür. Genel olarak vilayetlerin kontrolü Osmanlı hakimiyetinde olacaktır. Osmanlı devleti öne sürülen şartlara itirazda bulunmuştur. Bunun üzerine yapılan birtakım değişikliklerden sonra yedi günlük süre verilmiştir. Bu süre içerisinde önerilerin kabul edilmemesi halinde görevli elçilerin İstanbul'u terk edeceği belirtilmiştir. Bu tekliflerin meclise sunulmasının ardından 180 Müslüman ve 60 Hıristiyan'ın dahil olduğu toplantıya 240 kişi oylamıştır. Çoğunluğun kararı ile bu teklifler kabul edilmemiştir.³⁹³ 20 Ocak'ta toplanan bu konferans istenilen neticeleri vermemiştir. Süreç 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına dönüşecektir.

---

³⁹² Karal, *a.g.e.*, s. 31-32.

³⁹³ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 156.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, hâkim olduğu coğrafyanın stratejik önemi nedeniyle Avrupa devletlerinin çıkarlarının kesiştiği bir konumdadır. İmparatorlukta çok sayıda etnik ve dinî aidiyet mevcuttur. Sebepleri ne olursa olsun bu unsurların dahil olduğu isyan ve sair şiddet vakaları Avrupa devletlerince takip edilmekteydi. Bu devletlerin yürüttüğü siyasete göre, isyanın temel sebebi din veya kimlik sorunundan kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Avrupalı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki olayları engelleyecek türde tedbirler alması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Lakin Osmanlı İmparatorluğu bu bölgede çeşitli yaptırımlar uyguladığı anda, Avrupalı devletler isyancılardan yana bir tavır sergilemişlerdir. Çünkü Bosna ve Hersek nüfusunun etnik ve dini yapısı göz önünde bulundurulduğunda Hersek İsyanı'na müdahil olmak çok kolaydır.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut siyasi, ekonomik ve askeri koşulları, devleti dış müdahalelere karşı çaresiz bırakmıştır. Hersek İsyanı sürecinde, yönetim kadrolarındaki anlaşmazlıklar ve ek olarak Vali Derviş Paşa ile Sadrazam Esad Paşa'nın birbirleriyle çekişme içinde olması, isyanı bastırma yolunda ikilemde kalınmasına neden olmuştur. Sadrazam ve vali arasındaki rekabet, bölgenin durumu hakkında sağlıklı bir bilgi alışverişi imkânını da ortadan kaldırmıştır. Yöneticilerin çıkarlarının, devletin menfaatlerinin önüne geçmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu maddi ve manevi zararlara uğratmıştır. Dahası devlet idaresinin en üst kademesinde bulunan Mahmud Nedim Paşa'nın, görevine Rus büyük elçisi İgnatief tarafından getirilmesi ve bu sebeple Mahmud Nedim Paşa'nın Rus büyük elçisinin görüşleri doğrultusunda hareket etmesi, İmparatorluğu dış müdahalelere açık hale getirmiştir.

Hersek İsyanı'nın çıkış noktası olarak çeşitli görüşler ve iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialar; vergi meselesi, milliyetçilik, dini çatışma ve bağımsızlık arayışı başlıkları altında toplanabilir.

Bosna Gazetesi'nin çalışmamıza konu olan yıllarda çıkan sayılar incelendiğinde isyan ile ilgili birbirini tekrar eden haberler karşımıza çıkmaktadır. Lakin tarafımızca yapılan incelemeler sonrasında birbirini tekrar eden bilgiler tezde bir

defa kullanılmıştır. Bu sayede tezde aynı bilgilerin tekraren kullanılmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Tezimizde kaynak olarak kullandığımız Bosna Gazetesi'ne göre olaylar, Hersek'e isyan çıkarmak için gelen Sırp ve Karadağlıların provokasyonları neticesinde vuku bulmuştur. Gazeteye göre bölgede yaşayan halk arasında herhangi bir anlaşmazlık bulunmuyordu, ancak daha önceki isyanların da sebebi olan ekonomik problemlerin varlığı da inkâr edilemezdi.³⁹⁴

Gazetelerin kamuoyunu yönlendirmesi yahut halkın nabzını tutması bakımından taşıdığı önem büyüktür. Osmanlı basınındaki haberlerin büyük çoğunluğu birbirleriyle tutarlıdır. Avrupa kamuoyunun Osmanlı devleti aleyhine bir tutum sergilediği bu dönemde isyana dahil olmak isteyen Batılı devletler, en basit yoldan Hıristiyanların Müslümanlar tarafından katliama uğradığı propagandasını yapmışlardır. Bu propaganda sayesinde büyük güçler, gözlemci sıfatıyla bile olsa Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etmelerine izin verecek anlaşma şartlarını Osmanlılara kabul ettirebiliyorlardı. Rusya ise Slav halkını, Panslavist politikalar çerçevesinde şekillendirmek için daha başat bir rol üstlenmişti. Çalışmamızın dördüncü bölümünde bahsedildiği üzere Bosna Gazetesi'ndeki yazılara itibar edildiğinde Karadağlıların ve Sırpların, Bosna ve Hersek'i kendi topraklarına katıp bölüşme gayesi ön plana çıkmaktadır. Ancak Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın çıkarları buna izin vermemektedir. Fakat Rusya'nın desteği olmadan da Sırpların ve Karadağlıların bunu yapmaya güçleri yetmemektedir. Gelecekte planlanan Rus projesine göre, Rusya'nın bu bölgeyi ele geçirebilmesi için önce Osmanlı devletinden koparması gerekmektedir. Çünkü isyanın arka planı bunun üzerine kurulmuştur.

Avusturya-Macaristan da Bosna ve Hersek bölgesinde hak iddia ettiği için isyana destek vermiştir. Bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmasını desteklerken, Rusya egemenliğine girmesini de istememektedir. Çünkü bu bölgelerin Rusya gibi bir devletin eline geçmesi uluslararası dengeyi altüst edecektir. İngiltere de kendi çıkarları doğrultusunda her zaman bu devletlere set çekmeye çalışmıştır. Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkar

³⁹⁴ Bosna Gazetesi, Nu: 496, 28 Zilka'de 1292/26 Aralık 1875, s.1.

çatışmaları, kimi zaman birlikte hareket etme kimi zaman da birbirlerinin kuyusunu kazma yönünde şekil almıştır. Büyük devletler kendi aralarında anlaşığı esnada isyanın önünün alınamadığı görülmektedir. Sırpların ve Karadağlıların, Osmanlı yönetimine karşı başlattığı hareket bölgesel anlamda başarılı olmuştur. Ancak bu kez de bölgedeki halk tedirgin olup kendi arasında ayrışmıştır. Bölgedeki halkın bir kısmı isyancılara destek verirken, bir kısmı da Osmanlı yönetimine bağlılığını sürdürme yönünde tavır ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik, dini, askeri buhran ve bu buhranı fırsat bilen Batılı devletler isyana dahil olmuşlardır. İlk etapta ekonomik sebeplerle ortaya çıkan isyan hareketi, Batılı devletlerin de işin içine girmesiyle milliyetçi bir mahiyet kazanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Hersek İsyanı, Balkanların Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinden çıkmasına neden olan olaylar zincirinde başlangıç halkasını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Bosna Gazetesi, Nu: 470, 24 Cemâziye'l-Evvel, 1292/29 Haziran, 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 471, 2 Cemâziye'l-Ahir 1292/5 Temmuz 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 472, 23 Cemâziye'l-Ahir, 1292/ 27 Temmuz, 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 474, 23 Cemâziye'l Ahir, 1292/27 Temmuz 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 475, 30 Cemâziye'l Ahir, 1292/2 Ağustos 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 477, 21 Recep 1292/23 Ağustos 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 478, 6 Şaban, 1292/7 Eylül 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 479, 28 Recep, 1292/30 Ağustos 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 483, 27 Şaban 1292/28 Eylül 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 484, 4 Ramazan, 1292/4 Ekim 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 485, 11 Ramazan, 1292/11 Ekim 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 489, 9 Şevval 1292/8 Kasım 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 490, 16 Şevval, 1292/15 Kasım 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 492, 30 Şevval 1292/ Aralık 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 493, 7 Zilka'de 1292/5 Aralık 1875

Bosna Gazetesi, Nu: 496, 28 Zilka'de 1292/26 Aralık 1875,

Basiret Gazetesi

Basiret Gazetesi, Nu: 1581, 17 Cemaziyel Ahir,

Basiret Gazetesi, Nu: 1595, 18 Ağustos 1291/ 30 Ağustos 1875,

Basiret Gazetesi, Nu: 1596, 28 Recep 1292/30 Ağustos 1875

Basiret Gazetesi, Nu: 1599, 3 Şaban, 1292/4 Eylül 1875

Basiret Gazetesi, Nu: 1600, 3 Şaban 1292/4 Eylül 1875

Basiret Gazetesi, Nu: 1602, 26 Ağustos 1291/7 Eylül 1875

Basiret, Nu: 1595, 28 Recep 1292/30 Ağustos 1875

Takvim-i Vekayi, Nu: 1759, 28 Rumi 1291/9 Eylül 1875

- Abadan, Nermin, “Gazeteciliğin Gelişim Safhaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 16, sayı 1, 1961, ss.118-140.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezahir 21-39*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1960.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, haz. Yusuf, Hallaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Ak, Emine, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- Akgündüz, Murat, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı, 8, İzmir, 2003, ss. 111-130.
- Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti (1600-1908)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Aktepe, Münir, “Abdülhamit I” *TDVİA*, cilt 1, İstanbul, 1988, ss. 213-216.
- Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Andıç, Fuad - Andıç, Süphan, *Kırım Savaşı Ali Paşa Ve Paris Antlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Armaoğlu, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2016.
- Aslantaş, Selim, “Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (104-1813)”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 6, sayı 21, 2009, ss. 109-136.
- Atabay, Mithat ,*1981'den Günümüze Türk Basın Tarihi ve Gazeteciler*, Paradigma Akademi, İstanbul, 2015.
- Aydın, Mithat “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Avusturya Diplomasisi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt, 5, Sayı: 18, 2018, ss. 151-181.
- Aydın, Mithat, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı: 15, Ankara, 2004, ss.140-163.
- Aydın, Mithat, “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt, 15, sayı, 15, 2004, ss. 73-82.

Aydın, Mithat, “Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)’nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ’ın Rolü”, *Belleten*, cilt, 69, Ankara, 2005, ss.31-86.

Aydın, Mithat, “İstanbul Konferansı’na (1876) Giden Yolda İngiltere’nin “Doğu” Politikası”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt, 17, Sayı: 17, 2005.

Aydın, Mithat, “Sir Henry G. Elliot’ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakış”, *OTAM*, cilt.,18, sayı, 18, Ankara, 2015, ss. 21-49.

Aydın, Mithat, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002.

Bağçeci, “Yahya, İsyandan İtaate Kavalalı Mehmet Ali Paşa Bâb-ı Âli İlişkileri (1841-1849)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt.7, 2014, ss. 219-231.

Baltalı, Kemal, “Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Nitelik Kazanması”, *Belleten*, cilt, 51, Sayı, 199, 1987, ss. 205-230.

Baltalı, Kemal, “1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan’ın Osmanlı Devleti’ne Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ ile Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler” *Belleten*, cilt. 50, sayı: 198, Ankara, 1987.

Baykal, Bekir Sıtkı “Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt, 6, sayı, 4, 1948, ss. 219-258.

Baykal, Bekir Sıtkı, “Doksan Üç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt.3, sayı, 2, 1945, ss.1-10.

Bayur, Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Beydilli, Kemal “Paris Antlaşması”, *TDVİA*, cilt 34, 2007, ss. 169-172.

Beydilli, Kemal “Topal Osman Paşa”, *TDVİA*, cilt 41, 2012, ss. 246-248.

Beydilli, Kemal, “Yeniçeri”, *TDVİA*, cilt 43, İstanbul, 2013, ss. 450-462.

Birvural, Ali “Osmanlı Devleti’nde 1854-1874 Borçlanmalarına Genel Bir Bakış ve Moratoryum”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt. 6, sayı, 23, 2019, ss. 115-122.

Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, (1516-1919), Ankara, Yayın No: 7. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Genel Başkanlığı.

Carr, Edward Hallet, *Tarih Nedir?*, (Çev. Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, (16. Baskı), İstanbul, 2012.

- Castellan, Georges, *Balkan Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Coşkun, Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, 6. Baskı, Başnur Matbaası, Ankara, 1967.
- Çadırcı, Musa, “Anadolu’da Tanzimat’a Tepkiler”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, Samsun, 2017, ss. 191-199.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (3. Basım) Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- Çakır, Hamza, “Tercüman-ı Ahval” *TDVİA*, cilt. 40, 2011, ss. 495-497.
- Çakır, Hamza, “Türkiye’de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis” *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı 7. 1998.
- Çakır, Hamza, *Osmanlı’da Basın-İktidar İlişkileri*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2002.
- Çakmak, Zafer, “1875 Hersek İsyanı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. 8, 2003, ss. 241-254.
- Çakmak, Zafer, *1875 Hersek İsyanı ve Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1996.
- Çauseviç, Reco, *Bosna Müslümanlara Son Uyarı I*, Çev. Nevzat Akuş, Adnan Soylu, Behiye Tutuncıç, Rifat Ahmetoğlu, Özyılmaz Matbaası, 1994.
- Çelik, Hüseyin, “Hürriyet”, *TDVİA*, cilt. 18, 1998, ss. 505-507.
- Çelik, Hüseyin, “Muhbir”, *TDVİA*, cilt. 31, 2020, ss.32-34.
- Çetin, Mehmet, *Kırım Savaşı Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*, Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınevi, Almatı, 2016.
- Çolak, Melek, “Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1715-1878)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt, 26, Sayı: 1, 2011, ss. 51-65.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, cilt, IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Davison, Roderic, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)*, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Djurdjev, Branislav, “Bosna-Hersek”, *TDVİA*, cilt. 6, İstanbul, 1992, ss. 297-305.
- Duman, M. Zeki, “Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tqcoueville’nin Devrime İlişkin Görüşleri”, *Sosyoloji Dergisi*, sayı 19, 2008.

Ebuzziya, Ziyad, “Ceride-i Havadis”, *TDVİA*, cilt.7, 1993, ss. 406-407.

Ebuzziya, Ziyad “Basiretçi Ali Efendi”, *TDVİA*, cilt 2, 1989, ss. 388-389.

Eren, Ahmet Cevat, *II. Mahmud Zamanında Bosna-Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1965.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer “1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti’nin Balkanlar ve Adalar’da Aldığı Önlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 25, sayı 39, Ankara, 2016, ss. 50-64.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, *Yakın Çağ Dünya Tarihi*, Nobel Kitapevi, Ankara, 2019.

Fıtrı, Ali, *91-92 Hersek Seferi 92-93 Osmanlı-Karadağ Seferi ve Hâl-i Hazır Dârül-Harekâtı (1875 Hersek ve 1876 Karadağ Savaşları)*, Haz: Zafer Gölen, Livre de Lyon, Lyon, 2021.

Geçer, Genç Osman “Türkçenin Çekilmeye Direndiği Bir Vatan Bosna -Hersek”, *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, İzmir, 2010, ss. 384-391.

Gencer, Ali İhsan, “Ahmed Esad Paşa”, *TDVİA*, cilt. 2, İstanbul, 1989, ss.64.

Goryanof, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

Gölen, Zafer, “1857-59 Bosna Hersek İsyanı”, *Belleten*, cilt 73, sayı 267, 2009, ss. 465-502.

Gölen, Zafer, “1862 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları”, *Belleten*, cilt 75, sayı 273, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 503-544.

Gölen, Zafer, “Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek”, *Balkanlar El Kitabı*, Ed: Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, cilt, 1 Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.

Gölen, Zafer, “Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek’te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar”, *Belleten*, cilt 74, sayı 270, 2010, ss. 421-476.

Gölen, Zafer, “Raşid Efendiye Göre İhtilal Sonrasında Fransa’nın Politik Yaklaşımları”, *Toplumsal Tarih*, 2000, ss. 12-15.

Gölen, Zafer, 1849-1851 İsyanı, *Belleten*, cilt, 66, sayı, 247, 2002, ss. 905-930.

Gölen, Zafer, 1857-59 Bosna Hersek İsyanı, *Belleten*, cilt, 73, sayı, 267, 2009, ss. 465-522.

Gölen, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

Gölen, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna İsyamları (1839-1878)*, Alter Yayınları, Ankara, 2009.

Gümüş, Musa-Yüksel, Rabia, “Osmanlı Devleti’nin Parçalanma Süreci ve Basının Yaklaşımı: 1875 Hersek İsyanı Örneği”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 1, 2020, ss. 31-46.

Güran, Tefik - Uzun, Ahmet, “Bosna-Hersek’te Toprak Rejimi: Eshab-ı Alaka ve Çiftçiler Arasındaki ilişkiler (1840-1875)”, *Belleten*, cilt 70, sayı 259, 2006, ss. 867-902.

Hosking, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban, Acar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

İnalcık, Halil, “Bosna’da Tanzimat’ın Tatbikine Ait Vesikalar”, *Tarih Vesikaları* cilt 1, sayı 5, 1942, ss. 374-389.

İnalcık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, cilt. 28, sayı 112. 1964, ss. 623-690.

İnalcık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 2008.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tekikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954.

İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, haz. Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986.

İzgöer, Ahmet Zeki, “Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı” *Divan: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, cilt, 211, sayı, 6, 1999, ss. 211-223.

Jelavich, Barbara, *Balkanlar Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar*, İstanbul, Küre Yayınları, 2013.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu (1774-1912)*, Çev. Nilüfer, Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

Kapıcı, Özhan, “Şark Meselesinden Bir Kesit: Osmanlı-Rus İlişkilerinde Eflak-Boğdan Meselesi (1864-1865)” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, cilt, 18, sayı, 18, 2013, ss. 83-116.

Kara, Gülnar, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya’nın Yalnızlaşması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt. 5, sayı: 4, 2016, ss. 677-689.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, cilt, VII. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, cilt, VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

Karpat, Kemal, “Balkanlar”, *TDVİA*, cilt 5, İstanbul, 1992, ss. 25-32.

Karpat, Kemal, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Uusçuluk*, Çev. Recep, Boztemur, İmge Kitapevi, Ankara, 2004.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 2003.

Keleş, Erdoğan, “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı, 21, 2008, ss. 123-140.

Kohn, Hans, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agah Oktay Güner, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.

Koloğlu, Orhan, *Osmanlı’da Kamuoyu*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Koloğlu, Orhan, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Kök, Recep, Çetin, Mehmet, “Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusunda Gayrimüslimlerin İstihdamı”, *BİLİG*, cilt, 85, sayı, 1, 2018, ss. 1-24.

Köse, Osman, “Bulgaristan Emeti ve Türkler (1878-1908)”, *Turkish Studies*, cilt. 2, sayı, 1, 2006, ss. 259-302.

Kurat, Akdes Nimet, “Panslavizm”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 11, sayı 2,3,4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953 ss. 241-278.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonunda Kurtuluş Savaşına Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Lila, Amina, *Osmanlı Bosna’sında İngiltere’nin Konsolosluk Faaliyetleri (1875-1878)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Haz: İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul, 1983.

McCarty, Justin, *Osmanlıya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Etkileşim Yayınları, Çev. Mehmet Tuncel, İstanbul, 2006.

Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, Kitap Yayınevi, çev: Alev Sunata Kırımlı, İstanbul, 2007.

Noviçev, A.D. *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Matbaası, Ankara, 1979.

Olaş, Zerrin, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sakarya, 2007.

Ortaylı, İlber, “Gospodarlık”, *TDVİA*, cilt 14, 1996, ss. 115-116.

Öner N. Aslı Şirin-Dedeic, Amra, “Bosna-Hersek’te Türkçe”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırma Dergisi*, cilt, 6, sayı,1, 2015, ss. 53-67.

Örenç, Ali Fuat, *Osmanlı Tarihi (1789-1908) İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul,

Özcan, Uğur, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

Özer, Fatih, *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyancıları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2010.

Özkan, Ayşe, *Sırbistan’ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Palairat, Michael, *Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim*, çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi, 2000.

Reyhan, Cenk “Girit Nizamnamesi”, *Memleket Siyaset ve Yönetim*, cilt 1, sayı 2, 2006, ss. 221-253.

Sarılioğlu, İrşat “Doğu Sorunu ve Britanya’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun Bağımsızlığını ve Toprak Bütünlüğünü, Koruma Politikasının Oluşumu” *Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi*, cilt.14, Sayı: 20, 2019, ss. 2351-2380.

Saydam, Abdullah, “Ömer Lütfi Paşa”, *TDVİA*, cilt. 34, İstanbul, 2007, ss. 74-76.

Sedes, Halil, *1875- 1878 Osmanlı Ordusu Savaşları 1875-76 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1946.

Seyhan, Salih- Temiztürk, Hakan- Dizdar, Sena, *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2016.

Seyhan, Salih, “Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek’te Çıkan İlk Özel Türkçe Gazete Gülşen-i Saray”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, cilt, 7, sayı, 3, 2012, ss. 100-116.

Soy, Bayram, “Lord Palmerston’un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, cilt,7, Sayı: 141, 2007, ss. 141-168.

Şapolyo, Enver Behnan, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara, 1971.

Şeker, Mustafa, “Yerel Gazeteler ve Resmi İlan”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, s. 4, 2005, ss. 101-115.

Şentürk, M. Hüdayi, “Tuna Vilayeti’nin Teşkiline Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha”, *Belleten*, cilt 59, sayı 226, 1995, ss. 357-391.

Temizer, Abidin, “Karadağ’da Osmanlı Hakimiyetine Dair Bir Layiha”, *Almanah*, sayı 50, 2011, ss. 163-174.

Tepekaya, Muzaffer, “Selanik Vilayeti Almanya ve Fransa Konsoloslarının Öldürülmesi Olayı”, *Belleten*, cilt, 77, sayı, 280, Ankara, 2013, ss. 1031-1070.

Todorova, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Topal, Coşkun, Calap, Adil, “1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Uluslararası Diplomasi ve Sultan Abdülaziz’in Ölümü”, *Turkish Studies*, c. 13, s. 22, Ankara, 2018, ss. 553-578.

Topaloğlu, Yüksel, “Bosna’da Yayımlanan Türkçe Bir Gazete: Rehber”, *Geçmişten Günümüze Balkanlarda Türkçenin Süreli Yayınlarıdaki Yeri ve Önemi Sempozyumu Tebliğ Kitabı*, Sarajevo, 2017.

Topuz, Hıfzı, *II.Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012.

Tufan, Turan, “Andrassy Notası’nın Birleşik Krallık Gazetelerine Yansıması”, *History Studies International Journal Of History*, cilt, 11, sayı,1, 2019, ss. 385-402.

- Tufan, Turan, “İspanya Elçilik Raporlarında, 1875 Hersek İsyanı”, *Belleten*, cilt, 82, sayı: 294, Ankara, 2018, ss. 627-673.
- Tunçel, Ahmet Kamil, Yıldırım, Murat, “1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti’nin İflasına Neden Oldu?”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 16, s. 1, 2014, ss. 1-26.
- Tural, Erkan, “Bir Belge: 1861 Hersek İsyanı, 1863 Vilayet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 13, Sayı 2, Nisan 2004, ss. 93-123.
- Turan, Şerafettin, “Edirne Antlaşması”, *DTCF Dergisi*, cilt 9, sayı 1-2, 1951, ss. 111-151.
- Tursunovic, Merisa, *Bosna-Hersek’te Türkçe Öğretiminin Tarihi ve Uygulanan Metodların İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Ulus, Selma, “Yerel Basınımız”, *Marmara İletişim Dergisi*, sayı, 3, 1993, ss. 77-88.
- Uygur, Fatma, “Fransız Diplomatik Arşivlerine Göre Suriye Olayları (1860)”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 16, sayı 3, 2018, ss. 181-200.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 1, Ankara, 1998.
- Üçarol, Rıfat, “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, *DİA*, cilt, 13, TDV Yayınları, 1996, ss. 445-448.
- Üçarol, Rıfat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Filiz Kitapevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1989.
- Vernadsky, George, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yararcan, Taylan, “Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek’te İsyenlar ve Sebepleri”, *Bosna Hersek Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1992, ss.31-38.
- Yazıcı, Nesimi, “Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis’in Mukaddimelerinin Tahlil ve Karşılaştırılması”, *Gazi Üniversitesi Basın Yayın –Yüksekokulu Dergisi*, sayı 6, 1984, ss. 69-76.
- Yazıcı, Nesimi, “Takvim-i Vekayi”, *TDVİA*, c. 39, İstanbul, 2010, ss. 490-492.
- Yazıcı, Nesimi, “Tasvir-i Efkar”, *TDVİA*, cilt. 40, 2011, ss. 138-140.
- Yazıcı, Nesimi, *Takvim-i Vekayi: Belgeler*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi), 1983.

Yenidoğan, Mehdi, *1849-51 Bosna İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çev. Şirin Tekeli, İletişim yayınları, İstanbul, 2010.

Yıldız, Zekeriya, *Geçmişten Günümüze Bosna Hersek*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1993.

Yılmazata, Mehmet, *Savaşa Giden Yol 1908 Bosna-Hersek'in İhlali*, Tarih Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013.

Zacinovic, Neira, *Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi, 2003.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Harita 1: 1875 Bosna Hersek Haritası³⁹⁵

³⁹⁵ Fitrî, *a.g.e.*, s. 50.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı : Bosna Gazetesi'ne Göre 1875 Hersek İsyanı

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 109 sayfalık kısmına ilişkin, 26/09/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %15 'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Sezer Çoban
Öğrenci No: N18239547
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Gezer

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date:26/09/2022

Thesis Title : The Herzegovina Revolt of 1875 According to the Bosnian Newspaper

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 26/09/2022 for the total of 109 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 15 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Sezer Çoban
Student No: N18239547
Department: History
Program: Master of Arts

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Asisst.Prof.Dr. Ömer Gezer
_____
(Title, Name Surname, Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:26/09/2022

Tez Başlığı: Bosna Gazetesine Göre 1875 Hersek İsyanı

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Sezer ÇOBAN
Öğrenci No: N18239547
Anabilim Dalı: Tarih Anabilimdalı
Programı: Yakınçağ Tarihi
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Ömer Gezer

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date:26/09/2022

Thesis Title: The Herzogovina Revolt of 1875 According to the Bosnian Newspaper

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Sezer ÇOBAN
Student No: N18239547
Department: History
Program: Master of Arts
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Asist. Prof.Dr. Ömer GEZER

(Title, Name Surname, Signature)